

Gustav Johansson

SÄPO-metoder, tjallare och mytomaner

Publicerad av Bo Cavefors bokförlag 1968

Denna bok handlar främst om *Enbomaffären*, en svensk spionaffär där ett antal svenska kommunister dömdes för spioneri till långa fängelsestraff (tre av dem fick livstid), på minst sagt tvivelaktiga grunder. Författaren, Gustav Johansson, var mångårig medlem i Sveriges Kommunistiska Parti (SKP), varför boken är en partsinlaga och hans politiska hemvist färgar givetvis bokens framställning. Trots detta – eller kanske tack vare (?) – så är boken mycket läsvärd, inte bara därför att GJ är en bra skribent, utan därför att han faktiskt i denna fråga har ordentligt på fötterna och har en hel del viktigt och riktigt att anföra.

Innehåll

Inledning.....	1
Nazistkupp i Sverige	3
Atomspionage, kidnapping, krigsbragder	9
Spionsupning med Bodenofficerare	11
Angivaren vill ha mer betalt.....	16
Spionaffären lägges upp	17
Den oanvända radiosändaren	20
Räven raskar över isen	23
Att minnas vid spionrättegångar	24
De tänjbara spionlagarna.....	25
Mitt i en svår psykos	26
Varför ingen sinnesundersökning.....	27
Den tilltänkte ”spionchefen”	28
Treenigheten Enbom anropas av domstolen	31
Den farligaste spionen.....	33
Kartan i soplåren	42
Så tillverkas en livstidsdom.....	43
Stormningen av Boden och trädtops-spionaget.....	54
Ärtfläskspionaget	58
Domen i rådhusrätten	59
Lagrummen	60
I stället för sinnesundersökning.....	61
Karlssons fortsatta kamp mot Ryhninger	64
Sådant händer här	71
Enbomsaffären i riksdagen.....	73
Kort repetition	73
En parallell från världslitteraturen.....	75
Pansarspionaffären	76
Samtidigt hände detta	81
Försvarsstaben och statsministern utlämnar militära hemligheter	87
Säpo likadant idag	88

Inledning

Under senaste åren har undertecknad och andra förutvarande och nuvarande medlemmar av den kommunistiska rörelsens ledning ofta fått förfrågningar från deltagare i statsvetenskapliga forskarteam vid Sveriges universitet, från blivande studenter, kandidater eller licentiat, som fått i uppdrag att skriva uppsatser eller avhandlingar om politiska problem och andra medvetna och aktiva ungdomar från olika meningsriktningar. Det har rört sig om företeelser och händelser i Sveriges politiska liv före under och efter andra världskriget och om kommunisternas hållning och synpunkter beträffande dessa frågor. Mest har det rört sig om transportförbudet mot den kommunistiska pressen, fullmaktslagarna, koncentrationslägren för inkallade med kommunistiska åsikter, polisrazzian mot kommunisterna 1940 och många andra former av diskriminering och förföljelse mot den radikala vänstern och om de många spionprocesserna.

I den mån hälsa och tid medgett har jag och flera meningsfränder sökt besvara de ställda frågorna. Snart märkte jag att det blev fler frågor än jag hann med och att det bara blev skärvor och brottstycken av ett stort material som borde komma till offentligheten och inte begränsas till enskilda frågare och gömmas i deras skrivbordslådor eller i arkiven. Det var därför jag beslöt att själv redovisa det material jag hade, för att infoga det i dess riktiga sammanhang. Främst tänkte jag på den politiskt vetgiriga unga generation som fått veta lite eller ingenting om dessa politiska händelser och den tidens frågeställningar. Det står ingenting i läroböckerna och uppslagsböckerna och de forskare som sysslar med dessa frågor har endast undantagsvis publicerat sina resultat när detta skrives. De politiska memoarböckerna har sällan hunnit längre än till tiden före andra världskriget. Av kommunisterna har hittills endast Hilding Hagberg kommit med ett arbete om denna period, "Röd bok om svart tid". Den behandlar främst samlingsregeringens politik under krigsåren, eftergifterna för hitlerregimens krav och officerskårens hållning. Mitt tema, säkerhetspolisens verksamhet och metoder har tidigare behandlats i Sven Rydenfelts och Janerik Larssons "Säkerhetspolisens hemliga register", (1965) en sakligt stark vidräkning med Säpos diskriminering och förföljelser mot kommunisterna och andra radikala meningsriktningar. Från sina liberala synpunkter försvarar de åsiktsfriheten och demokratin och anför en rad noggrant kontrollerade fall där människor avskedats från sitt arbete eller hindrats att få befattningar för vilka de var väl kvalificerade, utan att de fått någon motivering för dessa förföljelser. De har begränsat sig till registreringen och dess följder och endast i ett fall behandlat ett hemligstämplat mål där man dömt efter spionerilagarna. Detta avsnitt har vi utförligt citerat, därför att det är av stor betydelse för vår bevisföring och därför att vi vill väcka ökat intresse för den uppmärksammade bokens innehåll i övrigt.

Antikommunismen är världsreaktionens gemensamma samlingstecken. Den har använts som motivering för Vietnamkriget, militärkuppen i Grekland, massmorden på framstegsvänliga människor i Indonesien och för ett stort antal tidigare krig och fascistkupper.

Det är här spionaffärerna kommer in i bilden. Verkliga, starkt uppförstorade eller helt uppdiuktade spionaffärer har alltid varit ett av reaktionens främsta medel att skapa krigspsykos mot andra länder och hets mot den radikala och fredsvänliga opinionen i det egna landet.

Alla länder, även Sverige, har ett spionväsen eller i camouflerat språk ett underrättelseväsen, som noga följer vad som sker i andra länder, inte minst på det militära området. Många länder, däribland Sverige, har spanat eller varit vaksamma bara i vissa väderstreck. För vår del anser vi att ett neutralt land komprometterar sin egen politik om det låter vissa staters underrättelseväsen få alla de uppgifter de vill ha och aldrig ingriper mot deras agenters verksamhet, medan man tillgriper rena konstruktioner och falsarier för att göra andra länder misstänkta. Avsikten är tydlig. Man vill stämpla vissa länder som farliga fiender medan andra

betraktas som goda vänner, även om landet vimlar av fräcka agenter för deras underrättelseväsen. Jag tänker ge några exempel på detta ty jag har många minnesbilder från denna tid.

Under 25 år från 1934 till 1959 var jag chefredaktör för kommunistiska partiets huvudorgan. Under denna tid kom hetskampanjerna mot kommunisterna och den socialistiska världen i oavbruten följd, ofta byggda på spionprocesser. Den övriga pressen riktade det grova artilleriet mot partiet, vilket framställdes som ett spionparti, som tjänade främmande makter mot sitt eget land.

Med skärpa tillbakavisade vi sådana anklagelser. Vi älskar vårt svenska fosterland, ty man kan älska sitt land utan att älska huset Wallenberg. Vi kämpade för den svenska demokratin och de demokratiska rättigheterna när de fyra andra partiernas samlingsregering stiftade fullmaktslagar om partiförbud och transportförbud, förde antifascister till koncentrationsläger, utlämnade antifascistiska flyktingar och lät Säpo, Sveriges hemliga polis, som vi då brukade ge beteckningen Hestapo, samarbeta med Hitlers Gestapo.

Just för att vi kände våra motståndares metoder vinnlade vi oss alldeles särskilt om att se till att vårt partifolk inte lät sig lockas till någon hemlig underrättelseverksamhet. Vi har klart och konsekvent fördömt spionage mot eget land. Däremot har vi med skärpa vänt oss emot de konstruktioner och falska påståenden, som framförts mot vårt parti och mot några av dess medlemmar. Under den långa tid jag var ansvarig för Ny Dag såg jag det som en plikt att omsorgsfullt granska varje sådan anklagelse, att utforska vad som var riktigt och vad som till äventyrs var falskt eller orimligt uppförstorat. Hemligstämpeln användes visserligen flitigt men Säpo:s skryt över sina bragder hjälpte oss att utforska vad som var riktigt och vad som var fel. Den parlamentariska nämndens försvar för Säpo:s verksamhet och metoder avgjorde definitivt mitt beslut att skriva denna bok.

Den behandlar Säpo och det svenska rättsväsendet. Samtidigt har jag tillmötesgått dem, som ansett att jag borde skriva något slags memoarer. Jag var länge tveksam, ty vi har för mycket av långa utspädda avhandlingar om barndomens skolkamrater och tämligen likgiltiga upplevelser, illustrerade med täta lån ur släktens fotografialbum. Mitt privatliv har inte varit så märkvärdigt att det behöver skylta i bokmarknaden. Däremot har jag självklart upplevt ganska mycket under mer än 50 års politisk aktivitet på arbetarrörelsens vänsterkant. Minnesbilder om väsentliga frågor och händelser från denna verksamhet anser jag vara av värde för den forskning som bedrivs och för Sveriges ungdom, som bör få veta mer om hur problemen tedde sig för vår generation i arbetarrörelsen. Företrädare för andra meningsriktningar och människor som tillhört vår rörelse, men hoppat av, har skrivit memoarer som ofta användes i debatten men jag har egna minnesbilder och egna meningar att framföra.

Därmed har jag förklarat varför jag serverar mina minnesbilder i bakvänd kronologisk ordning. Den parlamentariska nämndens rapport, den växande opinionen mot åsiktsförföljelserna och Säpo:s egen verksamhet nu och tidigare har gjort mitt tema högaktuellt. Jag har valt ut fyra processer som ytligt sett är tämligen olika, men som har det gemensamt att de illustrerar säkerhetspolisens metoder, hur den ensidigt förföljer vissa länder och meningsriktningar men blundar i andra väderstreck. De visar att spionaffärer kan konstrueras av nästan ingenting och uppförstoras och leda till domar som måste betecknas som rena justitieförbrytelser. Vi uttalar oss ofta om andra länders rättsväsen och hemliga polis, men det finns all anledning att se efter hur vi har det på hemmaplan.

De fyra exemplen har också en annan gemensam nämnare. De illustrerar säkerhetspolisens undersöknings- och förhörsmetoder, den systematiska inriktningen mot socialistiska länder och den radikala vänstern, sensationsleveranserna till pressen för att reklamera för Säpo:s fortsatta tillvaro, provokationerna och användningen av mytomaner och tjallare.

De fyra spionaffärerna, plus ett kort avsnitt om en femte Säpo-affär som blev aktuell när boken var färdigskriven, är bara en början på det material jag hoppas kunna redovisa.

Nazistkupp i Sverige

Den 11 maj 1965 skakades Sverige av en sensationell nyhet i Expressen.

Den rörde sig om ingenting mindre än en väpnad nazistisk kupp, för att störta den svenska regeringen. Den nazistiska makterövringen skulle säkras med vapen från främmande makt. Stora vapengömmor hade spårats i nazistgruppens högkvarter i Stockholm, i Uppland och i Värmland. Kupplanerna var kombinerade med spioneri för en främmande makt mot en annan och med omfattande sabotageplaner. 5.000 svenska soldater skulle sändas ut i den främmande maktens krig. Efter segern skulle den nya nazistiska regeringen inleda massmord på judarna i Sverige. Avrättningsplaner, dödsdomar, noggranna anvisningar om de kommande grymheterna och hur liken skulle förstöras förelåg redan i dokument, undertecknade av nazisternas ledare Björn Lundahl. De återgavs i faksimil i Expressen.

Lyckligtvis hade Säpo ingripit snabbt och effektivt. Ledaren hade häktats i Haparanda, dit han rest för att möta en utländsk kontakt. Han överraskades i djup sömn och hann inte använda sina vapen. Under de följande timmarna arresterades den ene efter den andre av kuppmaakarna så att man snart hade tio man inom lås och bom medan vapenlagren undersöktes av polisen.

Nuvarande rikspolischefen Carl Persson underrättade statsminister Erlander, som omedelbart sammankallade regeringen till extra konselj. Inrikesminister Rune Johansson föreläste på Bommersviksskolan, men reste i ilfart till Stockholm.

Den främmande makt som kuppmaakarna uppgavs ha kontakt med var Förenade arabrepubliken. Därifrån hoppades de få den komplettering av vapenlagren som behövdes för militärkuppen. Spionaget var i första hand riktat mot Israel. Det var till arabstaternas krig mot Israel, som 5.000 svenskar skulle värvas.

En hemlig förhandling mellan nazistledaren Lundahl och en representant för den egyptiska ambassaden hade tagits upp på band och publicerades i Expressen. Där fick man höra följande om den planerade kuppen:

Lundahl kom sedan in på vapen. Han sade bland annat:

– Vi behöver en hel del. Vi har redan nu tillgång till ett förråd med maskingevär och handvapen. Ammunition har vi obegränsad tillgång till – i det närmaste. Vi behöver ytterligare vapen, framför allt automatvapen, kulsprutepistoler. Det är saker som vi har användning för här.

Och så tillade han:

– Det går att ta Stockholm med 200 man.

Araben:

– Vapen? Skall ni försöka revolution här?

Lundahl:

– Det är det vi arbetar för, det är det enda sättet att bli av med den nuvarande regimen.

Samtliga citat och här återgivna dokument om den planerade nazistkuppen och likvideringen av judarna i Sverige är hämtade ur Expressen under dagarna 11-15 maj 1965. I en rapport till en engelsk kontaktman, avfattad på engelska språket och undertecknad av ledaren Björn Lundahl heter det:

För närvarande har vi sju kommandogrupper som är allsidigt övade i fysisk träning, skjutning, gerillaaktioner, närstrid, fallskärmshoppning, attackdykning, kemisk-teknisk hantering, radioteknik, motortjänst etc.

Vi har nu en ganska god beväpning, men den är inte tillräcklig. I en kritisk situation har vi för avsikt att beväpna oss från svenska arméförråd, som är spridda över hela landet i skogarna och som inte är bevakade.

Vi kommer också att få hjälp från officerare som stöder oss.

Antagligen var det på grund av hjälpen från sympatiserande officerare som nazistledaren förutsatte att Stockholm skulle kunna erövrats av 200 man.

I ett annat dokument på engelska språket, skriver Lundahl till den egyptiska kontakten:

Härmed anhåller jag om sabotagematerial och effektiva stridsgaser med fullständiga instruktioner rörande deras användning för att sändas till oss. Jag anhåller att Ni vill överväga om det är möjligt för oss att sända ett litet antal av våra män till UAR för att få fullständig träning i agentverksamhet, sabotage och hemlig underrättelsetjänst. Denna utbildning måste ges på engelska.

Om judefrågan heter det i samma dokument:

– Det finns bara en lösning på det judiska problemet. Det är att använda våld för att åstadkomma en fysisk utrotning.

Vidare återgavs en regelrätt dödsdom som fällts mot universitetslektor Bernhard Tarschys:

På grund av er sionistiska verksamhet, era förbindelser med Israel och världssionismen, era intriger, lögnery och krigspropaganda mot Förenade arabrepubliken, er destruktiva och omstörtande aktivitet mot svensk kultur och nationalism och er förrädiska propaganda för ”den dubbla lojaliteten” är ni härmed

DÖMD TILL DÖDEN.

Domen kommer att verkställas så snart som möjligt. Ni kommer inte att tillåtas överklaga denna dom.

SVEA RIKE

Sveriges lagliga regering i kraft av min myndighet

Dokumentet om de svenska judarnas likvidering frossar i råa och grymma detaljer:

Programmet innebär följande åtgärder:

- 1) Arrestering.
- 2) Registrering och kontroll av identitet.
- 3) Avlivande med medicinska injektioner.
- 4) Emballering.
- 5) Bränning.

Som krematorium ämnar vi använda:

- a) den toppmoderna sopstationen för förbränning av avfallsprodukter vid Lövsta c:a tre mil från Stockholm.
- b) den moderna stationen för bränning av döda djur belägen i Strömsholm.

I ett av dem som Expressen återgav i faksimil har namnen övermålats vid publiceringen:

Till förtydligande av våra tidigare redogörelser kan nämnas att beträffande Lövsta-projektet för bränning av de likviderade har vi goda personliga kontakter med en av där ( ). Denne är väl insatt i de tekniska förhållandena vid bränning av lik. Han har deltagit i djurbränningar. Han står till vårt förfogande.

När det gäller transportfrågor och avlivning kommer detta att ledas av en av våra närmaste män ( ), som tidigare varit verksam som slaktare vid Slakthus. Han kan alltså anses som väl lämpad för uppdraget.

Björn Lundahl

Namnen på de tilltänkta bödlarna hade utelämnats i Expressen. Det var inte bara judar som skulle drabbas. I några söndagsnummer gav Expressens reporters, Svenska

journalistförbundets dåvarande ordförande K. G. Michanek och Eric Sjöquist en dramatiskt laddad redogörelse för hur materialet uppspårats och sammanfogats, hur de nattetid tagit sig in i högkvarteret sedan Lundahl lurats bort från staden för att träffa föregivna utländska kontakter, och hur vapenlagren och dokumenten fotograferats. Där skildras hur de nattetid reste på uppländska landsvägar skuggade av andra mystiska bilar och grävde upp och fotograferade en av vapengömmorna. Det var rätt stora vapenlager.

Det ena fanns i stiftelsens lokaler i Stockholms city. Där fanns för det första en stor samling vapen.

- Det var tyska kulsprutepistoler av typ Schmeisser med skarp ammunition.
- En mängd olika pistoler – svenska, tyska, spanska, belgiska, ryska och amerikanska. Den belgiska typen hade magasin laddade med 13 skott. Till de övriga fanns också skarp ammunition.
- En reservoarpenna som i verkligheten var ett dödande vapen: en miniatyrpistol (agentvapen) med ammunition.
- En automatkarbin av typen Winchester.
- Ljuddämpare till vissa pistoltyper.
- En vinggranat (till granatkastare) försedd med stridsladdad spets.
- Utrustning för sprängningar och andra sabotage, bl.a. mot bilar som sprängs i luften när föraren vrider på startnyckeln.
- Arsingas i s.k. arsinfacklor. Detta är en typ av nervgas.
- Ampuller med bromaceton, dvs. en viktig ingrediens i vissa stridsgaser.
- Militära rökfacklor för utläggande av skyddande rökridåer vid kupper och sabotage (eller anfall).
- Knogjärn och bajonetter samt en stilett av tysk typ, det senare ett effektivt mordvapen.

Första dagarna återgav praktiskt taget hela pressen Expressens material och sökte komplettera med egna reportage. Avundsjukan mot Expressens fynd lyste igenom överallt. Expressen hade också via Säpo säkrat sin förstahandsrätt till nyheterna. Detta medförde att polisen inte genast fick veta vem och vilka som satt tidningen på spåret.

Känd mytoman

Aftonbladet som inte kunde dölja sin avund över konkurrentens framgångar började efter någon vecka sätta frågetecken i kanten. AB har goda förbindelser med Säpo, som nu hade fått veta att Expressens främste medhjälpare vid avslöjandet var Göran Granquist, en man som varit verksam i nazistkretsar och som polisen och en del av pressen kände som en typisk mytoman.

Mytomanerna har alltid varit ett besvärligt påhäng för polisen i större kriminalhistorier. De fantiserar sig bort från sin gråa vardag och pådiktar ofta sig själva de grövsta förbrytelser för att deras namn skall synas i pressen. Det är därför man i lagstiftningen genomfört att det inte räcker med att någon erkänner en förbrytelse. Åklagaren och domstolen måste också fastställa att förbrytelsen verkligen begåtts och att den kunnat utföras av den personen. I många sensationella mordaffärer och andra grövre brott brukar polisen få mycket besvär med personer som utpekar sig själva som gärningsmän.

I det här fallet var det en medlem av nazistklickens kring Carlbergiska stiftelsen som uppträdde som angivare mot andra medlemmar av gruppen.

Frågetecknen blev fler, när Granquist plötsligt reste utomlands, först till Finland och sedan till Israel, enligt uppgift för att skydda sig för nazistiska hämndeaktioner. Säpo reste efter. En av spetsarna fick ta flyg till Israel för att höra Granquist. Åklagaren i målet begärde uppskov gång på gång, men huvudanklagelsen stod fast. Expressen betonade särskilt att tidningen gått mycket noggrant tillväga och att varje publicerad uppgift hade styrkts med klara dokument. Det upplystes att det sannolikt skulle bli stor sinnenundersökning av huvudpersonen Lundahl.

Under tiden inventerades vapenlagren och visade sig vara en blandning av moderna vapen och äldre vapen som brukar köpas av samlare.

I mitten av juni hittade en dykare, som fått ett tips, en ny vapensamling och mängder av hakkors och nazistblem på 4 meters djup i Strömmen utanför Grand hotell. Tydligt var det någon i nazistligan som blivit rädd och gjort sig av med sin arsenal. Sommaren gick med nya dröjsmål med åtalet och fortsatt strid i pressen framförallt mellan Expressen och Aftonbladet. Säpo, som visste att Granquist var mytoman, ville inte stöta sig med Expressen. Därför dröjde det ända till oktober innan rättegången kom igång.

Lundahl hade nekat till det mesta. Han erkände visserligen att han undertecknat dokumenten, men att det var en lek som Granquist hade hittat på och att han själv ”nog lekt med lite grand”. Han erkände att han ägde en del av vapnen men att han var samlare och att många av dem var pluggade, vilket inte hindrade att de flesta var brukbara. Bandupptagningen förklarade han med att han inte visste att Granquist arbetade med dold bandspelare. De andra åtalade nazisterna nekade eller slingrade sig och först i slutet av november kom skrällen. Då framträdde Granquist som återgått till sitt nazistgång och förklarade att han själv fixat dokumenten och hittat på historien. Han ville hämnas på Lundahl som gycklat med Granquist för att det fanns något judiskt i hans härstamning.

Elisaskar Granquistonowitj Pelsikowitz hoppar av

Först den 26 november, mer än ett halvår efter Expressens första attack, kom upplösningen. Nazistledaren och mytomanen hade åter blivit vänner. De som lagt fram det material som Expressens två medarbetare och redaktionsledare obetingat trodde på, därför att de inte visste att de hade att göra med en mytoman, tågade upp till rådhusrättens åttonde avdelning med en ny utredning. Denna privata utredning hade utförts av ”köpman” Carl Göran Edquist, en man som vi minns som ledare av revolveröverfallet på Ny Dag år 1931 och sedan dömts för spioneri och angiveri åt Hitlers Gestapo och för diverse andra brott. Nu var han biträdande försvarsadvokat åt nazistledaren Lundahl.

Nazistledaren och mytomanen kom i sällskap med den socialdemokratiska Stockholms-Tidningens kriminalreporter Jerry Wells. Skrivelsen hemligstämplades första dagen.

Granquist karaktäriserade den som ett avhopp från Expressen. Den var av följande lydelse:

Samtliga vapen som Lundahl innehåft var pluggade. De vapen som icke bär spår av pluggning torde med all sannolikhet ha tillhört Ing. C. G. Carlberg, som hade en del vapen och ammunition på stiftelsen och vid Carlbergs oförmodat hastigt inträffade död, har tydligen dessa vapen blivit liggande där.

2. Beträffande den s.k. olaga kårverksamheten, måste den helt tillskrivas journalistisk fantasi. Det bästa exemplet på att icke olaglig verksamhet förekommit är att fru NN (namnet uteslutet av ST) varit med.

3. När Michanek (red. K. G. Michanek, Expressen. ST:s anm.) självständigt beslöt att i ett sent skede göra polisanmälan, reste jag till Israel, för jag ville inte vittna på Expressens galenskaper.

4. Jag har aldrig emottagit någon ersättning för fotografierna. Högaktningfullt

Göran Granquist

Orsaken att jag blev stött på Lundahl var att han var elak mot mig ibland och kallade mig för Elisaskar Granquistonowitj Pelsikowitz med hänsyftning på min judiska härstamning och skägget.
DS

Expressen måste inför detta avhopp uppge sina positioner men är upprörd över att den socialdemokratiska Stockholms-Tidningen tar nazisternas parti och uppträder i deras sällskap

...

Stockholms-Tidningen bygger alltså samtliga sina uppgifter på en person som tidningen själv tidigare på ledarplats kallat "en notorisk äventyrare och opålitlig person".

Hur kan detta komma sig? Jo, saken är mycket enkel. Göran Granquist har av en eller annan anledning åter blivit god vän med Björn Lundahl och än mer med Carl G. Edquist. Om den senare är det i detta sammanhang av vikt att påpeka, att han av en svensk domstol dömts för bland annat angiveri av två män till Gestapo under kriget, vilket ledde till att dessa togs av tyskarna i Oslo och underkastades en fruktansvärd tortyr.

I samma ögonblick som Göran Granquist återvänder till det nazistiska fadershuset blir han också acceptabel för Stockholms-Tidningen. När han samarbetar med en gestapoangivare, då litar Stockholms-Tidningen på hans uppgifter och ger stor plats för dem. Den "notoriske äventyraren" blir plötsligt trovärdig, när Stockholms-Tidningens kriminalreporter får träffa honom i betryggande nazistiskt sällskap.

Det är lätt att gissa vad slutet blev. Björn Lundahl frikändes för alla huvudanklagelser. Genom att en del av dokumenten visat sig vara konstruerade sopades allt bort som kunde vara riktigt i framställningen. Expressen fick göra upp om skadestånd till Lundahl. Det skulle enligt AB ha rört sig om cirka 70.000 kronor. Redan i oktober beräknade samma tidning att rättegången kostat statsverket, dvs skattebetalarna, en kvarts miljon kronor.

En del av skadeståndet tycks Lundahl ha använt till att starta den nattklubb på Söder som han bedriver tillsammans med Carl Göran Edquist, en nattklubb som redan berett polisen mycket bekymmer. Mytomanen Göran Granquist försvann ur historien utan att några åtgärder vidtogs i anledning av hans bravader.

När man på nytt genomgår materialet kan man inte undertrycka misstanken att säkerhetspolisen visserligen ville stå väl med bägge kvällstidningarna men drev dubbelspel. Allt tyder på att Säpo misstänkte en stort upplagd mytomanhistoria så fort man fick höra Granquists namn men drog ut på tiden från maj till november och förebar stort intresse för att frågan utreddes från grunden, samtidigt som man matade Aftonbladets polisredaktör och andra tidningsmän med tips.

Ett justitiemord begicks

Samme mytoman Granquist, som helt underkändes när han uppträdde som angivare mot de svenska nazisterna, har emellertid godkänts som angivare och enda vittne i en annan rättegång inför en annan domstol. Fallet skildras utförligt i Sven Rydenfelt & Janerik Larssons "Säkerhetspolisens hemliga register. Om åsiktsfrihet och åsiktsförföljelse" under rubriken Sovjetspion avslöjad, sid. 63-66. Författaren skriver att allt tyder på att det var ett justitiemord som begicks. Fallet är en så utomordentlig illustration till de exempel och meningar vi tänker anföra om Säpos verksamhet att vi återger nästan hela deras utredning. Den inledes med ett citat ur Dagens Nyheter (11/12 -64).

SOVJETSPION AVSLÖJAD

"För försök till spioneri för Sovjets räkning har en 55-årig Stockholmsköpman häktats vid rådhusrättens åttonde avdelning. Han har erkänt att han genom sin firma, som från Amerika importerar elektronisk materiel för svenska försvaret, kommit i besittning av vad som anses vara försvarshemligheter. Under flera månader har han haft kontakt med en icke ackrediterad tjänsteman vid den ryska handelsavdelningen. Mot ett förskott på 1000 kr åtog sig köpmannen att överlämna uppgifter om materiel som han levererade till försvaret. Säkerhetspolisen upptäckte dock snabbt att förhållandet mellan köpmannen och den ryske tjänstemannen inte uteslutande var av affärnatur.

Den 30 november slog man till, gjorde husrannsakan både i köpmannens bostad och på hans firma. Där hittades det material som var färdigställt för att överlämnas till ryssen. Inför denna bevisning erkände 55-åringen och vidhöll erkännandet vid häktningsförhandlingen den 5 december.

Köpmannen gör gällande att han inte riktigt förstått att hans handlande kunde bedömas som försök till spioneri. Han hade varit i behov av pengar och därför antagit anbudet om kontant ersättning för att lämna uppgifter om vad hans firma importerade från USA.”

I fortsättningen skriver författarna till ”Säkerhetspolisens hemliga register”:

Detta meddelades i hela den svenska pressen i december 1964, några månader efter Wennerström-avslöjandet, vid en tid då spionpsykosen var på topp. Köpmannen dömdes, efter en förhandling inför lyckta dörrar, till tio månaders straffarbete. Var det rätt?

Det finns mycket, alltför mycket i fallet som tyder på att det i själva verket var ett justitiemord som begicks. Den främsta anledningen till detta är att det enda vittnet mot köpmannen var Göran Granquist, ökad för sin opålitlighet och mytomani i samband med Expressens s.k. nazi-härva.

Göran Granquist skyddades i sin egenskap av huvudvittne av säkerhetspolisens. Men det fanns en rad andra omständigheter som aldrig allmänheten underrättades om 1964:

Varken polis- eller åklagarmyndigheterna upplyste någonsin om att köpmannens påstådda brottslighet låg 5 år tillbaka i tiden.

Det som var en vanlig affärsprovision kom att framstå som direkta kontantutbetalningar till köpmannen för försåld materiel, som importerats från Danmark.

Säkerhetspolisens gav även försvarsministern felaktiga upplysningar. Denne trodde att köpmannen erkänt spioneri. Köpmannen gjorde aldrig något sådant erkännande och ställer sig fortfarande helt oförstående gentemot beskyllningen.

Vid husrannsakan i köpmannens bostad den dag han häktades hittades inget komprometterande.

Polisutredningen kunde aldrig påvisa att det funnits av köpmannen införskaffade hemliga handlingar. Över huvud talades det inte om hemliga uppgifter i samband med målet. Tvärtom har en av försvarsstabens sakkunniga förklarat att det material mannen handlade med inte var hemligt.

Köpmannen har aldrig importerat och sålt elektroniskt material till svenska försvaret. Att man inom försvaret använder visst liknande materiel ligger helt utanför målet.

Köpmannen förnekar – och det har aldrig bevisats – att han tagit emot ett enda öre i ersättning av ryssarna för utlovade hemliga uppgifter.

Huvudvittnet Göran Granquist hade enligt köpmannen omedelbart före anmälan förskingrat 10.000 kr för denne, hos vilken han varit anställd. Köpmannens anmälan mot Granquist ”kom bort” under säkerhetspolisens utredning av köpmannens fall.

Omedelbart efter det köpmannen anhållits den 30 november fördes han till säkerhetspolisens lokaler där han fick vistas i sex veckor. Han hade gift sig några dagar tidigare. Hustrun fick en chock genom polisens brutala undersökningar av bostaden. Hon fick föras till sjukhus efter den 7 timmar långa husundersökningen.

Den hemliga rättegången mot köpmannen pågick i två dagar. Göran Granquist uppträdde som enda vittne. Köpmannen berättar själv:

I de fall då uppgift stod mot uppgift satte rätten i de flesta fall tilltro till Granquists utsago.

Som sakkunnig från Försvarsstabens underrättelseavdelning vittnade en kapten, som inför rätten uttalade att de upplysningar jag enligt Granquist skulle försökt införskaffa varken var av hemlig natur eller sekretessbelagda inom Försvarsstaben.

Det av åklagaren B. E. Berndtsson inför rätten framlagda intyget från chefen för Försvarsstaben att ”ett systematiskt insamlande av ifrågavarande uppgifter skulle kunna leda till men för försvaret” anser jag vara helt meningslöst, eftersom det inte gick att påvisa att jag gjort någon dylik systematisk insamling.

Något hemligt materiel eller hemliga handlingar förekom över huvud aldrig i detta mål. Jag har aldrig ens sett sådana. Därför yrkade också min försvarsadvokat C. E. Lindahl på frikännande för mig.

Jag blev emellertid ”med hänsyn till den allmänna laglydnaden och för hans tillrättaförande” dömd till minimistrafet för försök till spioneri: 10 månaders straffarbete.

Köpmannen har aldrig tidigare varit straffad. Göran Granquist hade vid den tidpunkt då han vittnade mot köpmannen just fått villkorlig dom för deltagande i vapensmuggling till Algeriet i den så kallade motortorpedbåtsaffären.

Trots att inga hemliga handlingar eller hemligt material förekom i målet är samtliga handlingar i målet hemligstämplade.

Vad hände med köpmannen när han efter 10 månader släpptes?

Han hade ingen möjlighet att försörja sig, då han genom skrivierna i tidningarna, som återgav uppgifter från bl.a. försvarsminister Sven Andersson, utmålsats som spion av mycket kvalificerat slag. Den danske tillverkaren hade meddelat köpmannens svenske leverantör att man med tanke på relationerna till NATO-länder inte kunde använda honom.

Han hade inte heller någon möjlighet att inför sin hustru förklara hur det hela stod till. Han visste ju inte ens vad som stått i tidningarna förrän efteråt ...! Hustrun trodde på tidningsuppgifterna och tog ut snabbskilsmässa.

All avgående och inkommande post hade censurerats. Det var inte tillåtet att skriva något som helst som rörde målet. En hänsynslöshet, som för övrigt gäller alla häktade.

Sedan 1940-talets slut hade köpmannen bedrivit en import- och exportfirma som handlade med bl.a. vetenskapliga instrument. Han representerade ett flertal företag i olika länder. Som kunder hade han firmor i ett 15-tal huvudsakligen europeiska länder däribland även Tjeckoslovakien och Sovjetunionen.

I likhet med alla andra svenska affärsmän som har kontakter med öst är han – och det vet han – automatiskt betraktad som en säkerhetsrisk och kontrolleras som sådan av Säpo.

Men det är inte blott Säpo utan även CIA som undersöker dylika personer. Genom CIA-agenter på US Embassy blir köpmännen utfrågade om vilka de handlar med och vad de handlar med. Dessa förfrågningar riktas emellertid inte blott till dem själva utan även till affärsbekanta och till bankerna. CIA:s personal uppträder i vissa fall, berättar köpmannen, mycket provocerande. Vägrar någon lämna uppgifter kan de bli föremål för svartlistning. UD känner väl till flera fall av otillbörliga påtryckningar från US Embassy eftersom även köpmännens branschorganisationer har hänvänt sig till UD med klagomål.

Så långt Rydenfelts och Larssons redogörelse. Så har Säpo och rättsväsendet fördärvat livet för en oförvitlig människa, uteslutande på grund av mytomanen Granquists uppgifter. Avsnittet ställer också USA:s bekanta jättelika spionorganisation CIA och dess verksamhet i Sverige i skarp belysning. Men Säpo har oss veterligt inte åtalat en enda CIA-agent för sådan verksamhet.

Här kan invändas att det inte var samma domstol som dömde i Lundahlsfallet och i processen mot affärsmannen. Det är riktigt, men det var samma Säpo som utredde bägge fallen. Säpo kände vid den tiden till att Granquist avslöjats som mytoman bland annat i den s.k. motor-torpedbåtsaffären. Trots denna vetskap godkände man Granquists påståenden som full bevisning i en affär som riktades mot Sovjetunionen, men underkände hans påståenden när det gällde nazistklicken.

Atomspionage, kidnappning, krigsbragder

Mytomanen Granquists dramatiska berättelse om upprorsplaner, förberedelse till judemord i stor skala, samarbete med en främmande ambassad och spioneri är inte något särfall i den svenska rättsskipningen.

Fjorton år före Lundahlsfallet, 1952, sysslade inte bara en ensam kvällstidning utan hela den borgerliga och socialdemokratiska svenska pressen och radion med vida större och ännu mer dramatiska historier, som alla hade mytomanaffärernas kännetecken. Den gången talade hela pressen om en politisk agent av internationellt format, nära nog i James Bond-klass. Den gången frikände inte de svenska domstolarna de anklagade, vilket de gjorde i den nazistiska

Lundahlaffären. Den gången utdömdes två livstidsdomar, plus fjorton års straffarbete, på grundval av en enda mans berättelse, utan någon stödjande bevisning.

I mitten av februari 1952 skakades hela Sverige av sensationella historier om storspionens bragder i en rad länder. Den första kom i Morgontidningen (s), som hade intervjuat en ung student, Jan Lodin. Han berättade att det inte var någon småfisk som Säpo hade fångat med hans hjälp. Det var mannen som förde atomklyvningens hemlighet från Förenta Staterna till Sovjetunionen på en viktig distans av vägen. Vi återger MT:s (s) berättelse (17/2 1952) med rubriker och allt.

ATOMSPIONAGE OCH KIDNAPPING

Storpolitik vävs in i dramat

”USA:s hemlighet till Sovjet via Boden med min hjälp”

Jag förde storhemligheter från USA till Sovjet. Det är kontentan i en fruktansvärd historia, som den avslöjade kommunistiske journalisten och spionen Fritjof Enbom berättat i ett sammanhang där han tydligen trodde sig våga tala fritt. Enbom skulle enligt sin egen uppgift ha varit den viktiga svenska länken i en kurirkedja med uppdrag att vidarebefordra sådana uppgifter som man inte vågade sända med diplomatpost eller på annat sätt.

Hela berättelsen förefaller onekligen fantastisk, men Enbom har bestämt hävdad att den är riktig. Han skulle under sin Bodentid ha sysslat en hel del med kurirverksamhet och då bl.a. haft i uppdrag att möta en norrman vid järnvägsstationen i Boden. Norrmannen överlämnade depescher som han fått i Narvik till Enbom som vidarebefordrade dem till Haparanda, där nästa kurir tog vid. Några gånger under 1947 hade Enbom, enligt sin egen berättelse, kommit på att det gällt atombombshemligheter från USA ... Tilläggas kan att Enbom är expert med lång och grundlig skolning för underjordisk verksamhet och med mycket god kontakt med de inre kommunistcirkelarna. MT har underställt säkerhetspolisen uppgifterna. Där förklarar man emellertid att man för dagen överhuvudtaget inte kan yttra sig på denna punkt.

Stockholms-Tidningen (på den tiden fp och Kreuger) broderade vidare på Lodins berättelse i MT: (17/ 2)

”Det är bergsäkert att Enboms uppgift kommer att sätta USA:s, Englands och de övriga västmakternas spionpolis på ett sedan länge eftertraktat spår – liksom att man nu kommer att finna spåret dött ... det finns ingen som helst anledning att misstro eller bagatellisera just detta påstående av Enbom. Det passar allt för väl in vad man redan vet om Sovjets atomspionage i Amerika. Denna lilla del av Enboms bekännelse är till sina slutsatser än mer sensationell än allt det övriga spionaget tillsammans men det ligger inget fantastiskt eller otroligt i uppgiften.

Dagen efter kom DN (fp) med en lika dramatisk berättelse från samma källa:

En regelrätt kidnapping av en mycket farlig finsk spion var det som gjorde att kommunistjournalisten och sovjetspionen Fritjof Enbom började hysa betänkligheter inför sina uppdragsgivares order. Svensken och finnen var spionkolleger och bekanta med varandra. Enbom fick i uppdrag att tillsammans med en finne åka till den finske spionens hem i Kemi och göra ett formligt anhållande. Spionen fördes från hem och familj till ryska gränsen, där han omhändertogs av Sovjets hemliga polis.

Enbom föreföll skakad när han berättade historien för säkerhetspolisen. Han har uppgivit att han aldrig kommer att glömma den förtvivlade Kemihustrun och de gråtande barnen. Den bortrövade finske spionen hade samma framskjutna ställning inom spionaget som Enbom hade i Sverige. Enbom påstår att han började avveckla sin spionverksamhet efter Finlandsresan.

Enbom hade också hunnit med enastående krigsbragder när kampen mot Franco stod som hetast i Spanien. Norrländska Socialdemokraten skrev (16/2 1952):

När det spanska kriget rasade reste Enbom 1937 till Spanien och enrollerade sig i den kommunistiska frivilligbrigaden. Enrollerade sig i den kommunistiska frivilligbrigaden. Enligt

Morgontidningen (16/2 –52) var det 1938 han for till Spanien. ”Han företog även en resa till Ebrofronten i Spanien 1938.”

Enligt DN (17/2 –52) utbildades han där till spion av Ernst Wollweber:

Det förtjänar att påpekas att den anhållna kvinnan på långt håll är släkt med en av de sabotörer som ingick i Wollwebers fruktade förrädartrupper. Och Wollweber och Enbom var bekanta sedan spanska inbördeskriget då den före detta ryske spionchefen för Norden uppträdde som lärare i underrättelsetjänst och sabotageteknik.

Svenska Dagbladet upprepar (20/2 –52) att Enbom vistats i Spanien några månader 1938:

Här hade Komintern bl.a. speciella utbildningsläger där det pluggades bolsjevikisk strategi och taktik, spionage och sprängämnesteknik. Den internationelle sabotageledaren Ernst Wollweber var en av ledarna.

Spionsupning med Bodenofficerare

Trots denna internationella verksamhet i Spanien, Norge, Danmark, Holland och ända bort till Tahiti, där han dock hann med att dansa hula-hula med de tillgängliga flickorna, hann han med en stor spionagebragd i Sverige, med hjälp av sitt överflöd av spionpengar. Vi låter Dagens Nyheter berätta (18/2 –52):

De ”bidrag” som ryska ambassaden varje kvartal lämnade honom gav honom möjlighet bjuda ut officerare och andra kunskapare på restaurang. Han var en mycket generös värd, spriten flödade och gästerna lät locka sig att berätta vad han ville veta.

Aftontidningen (s) berättar (18/2 –52):

Klart är att Enbom måste ha haft kontakter högre upp i fästningsregionerna.

Enbom söp med officerare

Det antyds i dagens nummer av Dagens Nyheter, att Enbom varit synlig på restauranger med officerare, vilka han inviterat på ganska våta måltider. Denna uppgift är – enligt vad AT inhämtat – riktig. Enbom brukade ha gott om pengar när han återkom från sina stockholmsbesök en gång i kvartalet, och en viss del av sin ”lön” från sovjetambassaden använde han enligt sina uppdragsgivares anvisningar till att ”blöta” folk som kunde sitta inne med upplysningar. Att det bland dessa också fanns officerare är riktigt.

Det kan i detta sammanhang ha sitt stora intresse, att Enbom en av de sista dagarna före anhållandet kom att rikta uppmärksamheten på en speciell officer, enligt uppgift i rätt högt uppsatt ställning.

Enbom hade varit på teatern tillsammans med en dam. Efteråt gick de på restaurang, och där kom samtalet in på människor med en alldeles speciell kroppsbyggnad. Enbom sade då, att han från Boden erinrade sig en officer, vars utseende och kroppsbyggnad mycket markant skilde sig från andras.

– Känner du honom? frågade Enboms sällskap.

– Ja, honom har jag supit med många gånger, blev svaret.

Denna historia torde redan vara föremål för säkerhetstjänstens undersökningar.

En av de uppgifterna ifrågasättes dock av Stockholms-Tidningen (19/2 –52):

Att en speciell officer i hög ställning skulle ha givit honom några som helst uppgifter av hemligt slag är absolut otänkbart. Enboms prat till en dam om att han kände honom mycket nära måste betraktas som rent skryt enligt vad som uppgivits för Stockholms-Tidningen från säker källa.

Den säkra källan var säkerligen de militära staberna, som kände sig skandaliserade.

Det är den första kritiska rösten. Dittills hade tydligen Jan Lodin varit den ende uppgiftslämnaren. I sin jakt efter publicitet och höga sensationshonorar gav han fritt lopp för sin flödande fantasi. Dementierna kom på löpande band.

Atomspionaget försvann nästan omedelbart från spalterna sedan Säpo hört sig för hos sina norska kolleger. En generad tystnad om dessa spionbragder drabbade hela sensationspressen. Stadsfiskal Ryninger nämnde inte ett ord om saken när han formulerade sina anklagelser.

Därför nämner vi bara i förbigående att den amerikanska Lilienthalutredningen, som rapporterade samma år, nämner att man genom ingående studier av sovjetiska vetenskapliga tidskrifter kunnat konstatera att Sovjets vetenskapsmän, redan år 1940, på egen hand kommit fram till de viktigaste grunderna till atomklyvningens hemlighet. De hade alltså inte behövt någon hjälp av Enbom.

Om kidnappingen i Kemi kom det redan dagen efter följande dementi:

Helsingfors 18 febr. – (TT-FNB) *Med anledning av uppgifterna i Dagens Nyheter att spionen Enbom skulle ha varit med om att kidnappa en finne i Kemi och fört honom till ryska gränsen har FNB vänt sig till vederbörande finska myndigheter, vilka förklarar att saken är alldeles okänd för dem.*

Om en ”kidnapping” i Kemi hade ägt rum så skulle nog den kidnappades familj ha slagit larm och anmält saken till polismyndigheterna. Något sådant har inte skett och inte heller har de svenska myndigheterna som sysslar med Enbomfallet rapporterat någonting sådant till sina finska kolleger.

Även kidnappingen försvann ur pressen, trots den gripande detaljen om den gråtande änkan och barnen. Bara Enbom blev kvar.

Så var det bragderna i Spanien och spion- och sabotageutbildningen under Wollwebers ledning. Det visade sig sedan att berättelserna om Spanien ingått i Enboms strävan att göra sig märkvärdig i sin hembygd. Där berättade han växelvis att han varit där som korrespondent för Dagens Nyheter och att han utfört samma uppdrag för Ny Dag. Han brukade till och med gå omkring och visa ett ärr, som han sade sig ha fått efter en skottskada i Spanien, där han inte bara var krigsreporter utan också deltog i striderna.

DN får svara för sig själv om de haft Enbom som reporter. För Ny Dags vidkommande kan jag konstatera att vi hade så många dussin svenska frontkämpar som skrev om sina erfarenheter från striderna i Spanien, att vi inte hade behov av någon som satt hemma och fantiserade. Redan på hetsens andra och tredje dag kunde vi meddela att Enbom aldrig varit i Spanien. Inte heller i Holland, inte ens i Finland eller Norge, att han aldrig varit utanför Sveriges gränser och inte ens tagit ut något pass. Allt var typiska mytoman-berättelser, förmedlade av en yngling med samma läggning.

Men den allvarligaste berättelsen, som som rörde Sverige och Sveriges försvar, stod kvar. Vad gjorde Säpo mot officerarna i Boden, som låtit sig supas under bordet av den frikostige spionen och i sitt berusade tillstånd gett honom de militära upplysningar han ville ha? Det måste vara medverkan till grovt spioneri, enligt lagen. Slog Säpo till blixtnabbt med en genomgripande undersökning och anhållande av de misstänkta innan de hann undanröja bindande bevis?

Vi måste tyvärr konstatera att ingenting sådant inträffade. Säpo svek sin uppenbara plikt. Inte en enda officer i Boden tycks ha kallats till förhör.

Detta kan bara betyda en sak: att säkerhetspolisen inte trodde ett ord av Enboms och Lodins uppgifter, att den var övertygad om att den hade att göra med en eller två mytomaner.

Å andra sidan var det kallt krig, Koreakrig och en spänd politisk situation. Reaktionen i den kapitalistiska världen, även här i Sverige, arbetade i antikommunismens tecken. Kampanjen för Sveriges anslutning till NATO pågick för fullt. Säpo och alla reaktionära krafter i landet tyckte ”det var synd på så rara ärter” om den affär som fått en så enastående publicitet skulle rinna ut i sanden, därför att huvudpersonerna levererade så uppenbara lögnar. Signalen till

förändringen kom på ledande plats i Svenska Dagbladet (h) redan den 22 februari. Tidningen var helt med i hetskampanjen, men varnade för att de flödande fantasierna kunde fördärva alltihop.

Utan minsta tanke på den bild man utomlands skall få av våra förhållanden har i flera tidningar utan skymt av bevis ordats om att samtliga svenska uppmarschplaner i Norrbotten försåts och hela landskapets försvar förråts. Med små försiktiga frågetecken har här och var sports om icke Enbom haft god kontakt med officerare inom Bodens garnison, och man har fått veta, att sovjetryska ambassaden i Stockholm genom Enbom fått en utförlig beskrivning av ”hela Kalixlinjen” – sannolikt blott en med kall beräkning utförd uppvärmning av Engströmska spionaget under kriget. Samme meddelare visste också berätta, hurusom Enbom ”genom vissa kontakter i militärkretsar” fått reda på att det endast fanns en möjlighet att rulla upp denna befästningslinje, vilket goda tips han meddelat i en tacksamt mottagen rapport. Man har vidare fått höra att sedan spionen nu ångrat sig det har berett honom särskild glädje att general Swedlund blivit ÖB, då denne säkerligen skulle tillse att våra försvarsanstalter försågs med alla militära moderniteter, så att de skador som Enbom åsamkat försvaret därigenom skulle kunna begränsas!

Även om uppsåtet till sådana utgjutelser vore enbart patriotisk nitälskan eller från socialdemokratiskt håll en i och för sig lovvärd strävan att ge de demagogiska kommunistiska konkurrenterna om arbetarmassornas ynnest ett dråpslag, så bör det dock vara måtta med larvigheterna.

Tydligen fick Jan Lodin i samma veva en bestämd vink från Säpo-ledningen att han måste ta tillbaka nästan allt vad han sagt tidigare. Reträtten fick följande ordalydelse:

Att Enbom fungerat som ”atomkurir” betvivlade Lodin först, men spionen vidhöll påståendet och framhöll att det gällde saker som inte kunde gå diplomatvägen. Lodin dementerar däremot meddelanden om att Enbom skulle ha fått ett sammanbrott då han i höstas hörde att marinspionen Hilding Andersson dömdes till livstidsstraff. Radiosändaren har inte heller, som påståtts, kommit till användning ”och den förvarades endast tillfälligt på Norrskensflamman”. Några längre reportageresor har Enbom inte företagit sedan 1949 utan han höll sig till Boden–Luleå-räjongen. Att han också skulle ha spionerat i Norge betvivlar Lodin. Enbom kunde inte resa utomlands eftersom han inte hade något pass, vilket bekräftades av passmyndigheterna. Hr Lodin förnekar också att han sagt något om att Enbom sålt den svenska evakueringsplanen.

Men det var ju Lodin själv som meddelat allt detta till pressen. Kidnappingen, atomspionaget, bragderna i Spanien, att Enbom supit officerarna i Boden under bordet. På detta måste väl Lodin ha trott, eftersom han försåg pressen med sensationshistorier. Vi har därför anledning att ställa frågan: Vad var det då för historier som Lodin fann så orimliga att han inte berättade dem?

Spionen kom från julkalaset

Alla historierna från första tiden och det mesta som kom efteråt härstammar från ett julkalas i Aspudden på julaftonen 1951. Det var Jan Lodins lägenhet och Enbom var hans hyresgäst. Först ska vi låta Jan Lodin berätta om sig själv via pressen. Vi ska komplettera med uppgifter från tidningar som deltog i kampanjen.

Göteborgs högertidning på den tiden, Aftonposten, skrev (21/2 –52) om Jan Lodin:

Man måste alltid ta det han säger med åtskilliga nypor salt. Han är obalanserad och saknar inte hysteriska drag, betecknas också som i viss mån mytoman.

Det är första gången ordet mytoman syns i pressen i detta sammanhang och det användes om Jan Lodin.

Arbetaren (synd.) skrev (21/2 –52):

Att Jan Lodins namn förekommer i samband med avslöjandet av Enbom gör saken åtskilligt mer komplicerad. Från Lodins gästspel inom den syndikalistiska rörelsen berättas att han gjorde intryck av att vara utrustad med rik fantasi.

Det var inte bara i den rörelsen man gjorde sådana erfarenheter. Fil. lic. Lars Herlitz, som på den tiden var en ung medlem i Kommunistiska Ungdomsförbundets ledning, har berättat för författaren att Lodin tre gånger vann inträde i kommunistiska ungdomsklubbar och tre gånger blev utesluten. Vi har inte hunnit kontrollera om hans gästspel i Bergsundsklubben i Stockholm räknats in eller om det var fjärde gången.

Det tog tydligen inte lång tid innan han gjorde sig omöjlig. I Göteborg hade han också hunnit med att ställa till bråk i Clarté. I Arbetar-Tidningen berättade en representant för den dåvarande kommunledningen att Lodin begärt inträde i kommunen och grät när hans begäran avslogs.

Veckojournalen nr 9 som utkom i början av mars 1952 publicerade med ensamrätt en artikel av Jan Lodin rubricerad "Spionen var min vän". Artikeln är från början till slut en hetsartikel mot den kommunistiska rörelse som Lodin så gärna ville tillhöra. Det utmålades som ett parti vars ledning utbildar sabotörer och spioner och förnekar dem sedan de avslöjats. Enbom däremot glorifieras som en högt begåvad idealist som nu liksom Lodin själv bara känner "förakt och avsky" för den rörelse de tillhört. Han uppger sig ha läst en roman som Enbom skrivit och som bland annat skulle vara en pamflett mot de kommunistiska ungdomsledarna. I den uppstyltade, kvasilitterära artikeln heter det bland annat om Fritjof Enbom:

Ungkommunisten går med i kampen mot francofascismen, förflyttas för ett par månader ut ur den svenska idyllen och får i eldlinjen uppleva den unga republikens strid för sitt liv. Med den kommer han senare att identifiera sitt arbete för den stalinistiska reaktionen i Sovjet. – Bland idealistiska Spanien-frivilliga rekryterade sedan – gratis – de kommunistiska spionorganisationerna sina agenter.

Vid den tidpunkt då artikeln publicerades visste hela Sverige att Enbom aldrig varit i Spanien eller någon annanstans utomlands.

I artikeln berättade Lodin att Enbom på julkvällen, sedan han i åtta timmar kallat sig Mikael, fullkomligt bröt ihop och i detta upplösningstillstånd, som ytterligare tillspetsats av kvällens spritförtäring, avlagt full bekännelse om en omfattande spion- och agentverksamhet, bland annat de fantastiska historier som vid tiden för VJ-artikeln redan var dementerade och nertystade.

Av allt att döma är sammanbrottet ett alster av Lodins fantasi. Allt det vi känner till om tiden före häktningen tyder på att Enbom under spritens inverkan satt och fantiserade sig bort från sitt gråa och händelselösa liv. Han frågade sina vänner om de "visste vem de satt till bords med" och sökte övertyga dem om att han var en högst märklig man, en stor politisk agent, som utfört en lång rad fantastiska bragder.

När Jan Lodin 14 år senare begärde inträde i det parti som han tidigare utmålade som ett landsförrådiskt spionparti, sökte han övertyga Gävleborgs partidistrikt att han visserligen inte ångrade vad han gjorde 1952 men att hans insats var mycket blygsam. Han hade lyssnat till Enboms sammanbrott och bekännelse på julafton. En god vän som växelvis betecknades som student och journalist, hade senare ordnat att saken kom till försvarsministerns och Säpos kännedom.

Detta är icke sant. Det var Lodin själv som uppsökte en studentkamrat och socialdemokratisk reservofficer, Roland Morell, som han tidigare bara kände till utseendet och berättade för honom om Enbom och sammanför honom med Enbom. Morell har senare vittnat att han uppfattade Lodin som en mytoman men att han fann Enboms berättelse trovärdig.

I TT-telegrammet den 17/2 heter det:

Morell, som förmedlade kontakten mellan försvarsministern och Lodin, sedan han hört den senares berättelse om Enboms bekännelse verifierar också i stort uppgifterna om hur anmälan gjordes. Morell upprepar, att han mött Lodin på Rotundan på dennes önskan och att han först trodde det var en mytomans berättelse han fick höra. Han beställde emellertid tid hos försvarsministern, som kopplade in säkerhetspolisen. Morell verifierar att uppgifterna om Enboms uppdrag som "atom-kurir" ingått i Lodins berättelse och likaså att kod använts.

Däremot berättade inte Lodin för Enbom att han angett honom hos försvarsministern och Säpo.

Vad Lodin i verkligheten gjorde har han berättat för sin egen mor fru Elin Lodin i Hälsingborg, som i sin tur berättat det för Helsingborgs Dagblad (17, 18, 19/2 –52). Hon hade i november 1951 vistats hos sin son och sonhustru i Aspudden. Därvid hade hon gjort bekantskap med deras inneboende, en tyst och inbunden man, som tyvärr inte betalade någon hyra. Ändå hade han vid denna tid arbete på Separator. Fru Lodin tyckte att han verkade egendomlig, men Jan Lodin lugnade henne:

Sonen slog emellertid bort det hela. Han visste att Enbom hade varit en stor kommunist, men tillade: Han är numera en hederlig avhoppare.

En kväll när det talades om unga fru Lodins grossess började Enbom tala om sin längtan efter sina egna barn. Fru Lodin frågade varför han lämnade dem. Han svarade: "Jag var tvungen att avsvärja mig dem vid min skilsmässa. Annars hade min fru lovat yppa sådant som kunnat skada mej för livet."

Till detta fogar vi bara att fru Enbom under sitt vittnesmål under processen förklarar att hon aldrig trott att Enbom sysslade med något misstänkt. Hans känslor för sina barn var inte så starka att han betalade det underhåll som var överenskommet.

Om julens händelser hade fru Lodins son och sonhustru berättat. Efter angivelsen och de första träffarna med säkerhetspolisen reste de till Dalarna. De sände telegram till Enbom att de blivit fördröjda så han inte skulle misstänka något. Fru Lodin fortsätter:

Under tiden var det samtal med myndigheterna om vad som skulle göras. För Jan Lodin och hans fru var det inte särskilt lockande att resa till Stockholm, dela hem, skugga och "bevaka" en man som de förut känt sympati och vänskap för. De visste även, att han i ena byrålådan hade en revolver. Som bekant finns i moderna små lägenheter sällan dörrar utan små valv. De kunde ej låsa om sig.

De blev emellertid tvungna att ge sig hem igen och låtsa som om ingenting hade hänt. Under tiden hölls kontakt med säkerhetspolisen om föranstaltanden för att skaffa fram bevis på Enboms brott. Jan lyckades få Enbom att rita kartor över viktiga norrländska områden. På nätterna smög sig Jan Lodin in i hans rum och tog dessa, lämnade dem till säkerhetspolisen för avfotografering och återställde dem där han tagit dem. Vid åtta-halv nio tiden på morgnarna följde Jan sin fru till spårvagnen som han alltid gjort och lämnade då eventuella nyheter per telefon till polisen.

Jan och Inger Lodin gjorde det bästa de kunde för att visa Enbom sin vänskap.

Kan man tänka sig ett mera gripande bevis på sann vänskap? I samförstånd med Säpo lockade Lodin fram så mycket fantastiska historier han kunde. Samtidigt uppmanade han den gode vännen att rita spionkartor som kopierades på nätterna. Lodin uppträdde i övrigt som om ingenting hänt för att Enbom inte skulle ana att hans gode vän hjälpte till att skaffa honom livstids straffarbete. Enbom var inte okänslig för denna vänlighet.

Fru Lodin fortsätter:

Enbom i sin tur visade stor tacksamhet genom att ständigt vilja hjälpa till i köket. Även detta en hård press och nervpåfrestande.

Jan Lodins moder hade tydligen tidigare haft stora bekymmer för sin son, men nu var hon glad igen. Hon fortsätter att berätta för HD:

Under sin gymnasietid ansågs Jan av somliga som en pajasfigur, säger fru Lodin, och ibland som en obotlig politisk fantast. Han har genom sin handling nu visat, att han är en pojke med hjärtat på rätta stället. En hederlig svensk, som håller på sitt land. Bokstavligt talat har ungdomarna under nästan två månader, natt och dag, varit elever i säkerhetspolisens egen karusellskola. Det har varit en hård pers för dem, både fysiskt, psykiskt och ekonomiskt. Jan har aldrig haft starka nerver och båda är nu som sagt rätt slut.

Lodin fortsatte alltså att med spelad vänskap uppmuntra Enbom att brodera vidare på sina historier. Efter tre veckor slog han om. Enbom har senare till en av de medanklagade förklarat, att han blivit utsatt för tredje graden. Tydligen syftade han på Lodin eller Lodin och Säpo gemensamt. Vid ett förhör i Luleå den 7 mars 1952 berättade Enbom att Lodin redan på juldagen 1952 sagt något om att myndigheterna kanske borde underrättas på någon omväg, så att de skador Enbom vållat försvaret skulle kunna motverkas. Enbom hade genast sagt nej, då han förstod att han skulle bli fast som uppgiftslämnare.

Den 14 eller 15 januari kom Lodin och berättade att han träffat Lilian Ceder, som således var inkopplad redan då, kanske också hos Säpo. Han påstod att de hade talat om Enboms spioneri men att deras uppfattning inte stämde överens. Nu ville Lodin ha reda på vad som faktiskt förekommit och han föreslog att de skulle gå till försvarsministern eller Säpo och berätta vad Enbom hade lämnat ut. Lodin talade alltjämt inte om att han själv varit hos försvarsministern för längesen och att han stod i daglig kontakt med Säpo. Det var Lodin, som efter Enboms bestämda vägran att gå till polisen, ställde förslaget att de skulle skicka ett anonymt brev till myndigheterna. Enbom fruktade att han ändå skulle bli fast. Det var kanske då som tredje graden kom till användning. Enbom fick till slut ge med sig och Lodin skulle skriva det anonyma brevet på grundval av vad Enbom berättade.

Lodin hade svårt att följa med ty han visste ingenting om Norrbotten. Han tog därför fram en karta över Norrbotten. Enbom pekade ut platserna och Lodin gjorde markeringarna på kartan med en blyertspenna. Dessförinnan hade ju Säpo de kartor som Lodin i brevet till sin mor säger sig ha tagit och kopierat på nätterna när Enbom sov. Säpo:s kartförråd över Norrbotten tycks således ha utökats avsevärt.

När det anonyma brevet var klart anhölls Enbom.

Angivaren vill ha mer betalt

I sina berättelser för modern har Jan Lodin påbörjat den klagan som sen fortsatte ett par år framåt att han fått sin ekonomi fördärvad när han hjälpte Säpo med Enbomsaffären. Han förklarade att han fått för lite betalt av Säpo för sina tjänster och ville ha mera. Det återkommer den 6 januari 1953 vid ett intervjuuttalande för den gamle hitlerpropagandisten och ivraren för Sveriges deltagande i Hitlers krig mot Sovjet, Gunnar Müllern, i Aftonbladet. Det heter i denna artikel:

Mannen som avslöjade Enbom: MITT LIV I RUINER

Jan Lodin – mannen som avslöjade Enbomsligan och därigenom gjorde landet en ovärderlig tjänst – har fått erfara att otack är världens lön. Han har utsatts för nervpåfrestande kommunistiska förföljelser, hans hustru har förlorat sin anställning på grund av makens roll i Enbomsaffären, hon har fått nervsammanbrott och makarnas barn kom för tidigt till världen. Och som krydda på det hela kommer, att den kommitté, som bestämmer om statens garanterade studielån, skurit ned Lodins lån med hälften därför att han under Enbomsaffären inte kunde sköta sina studier i vanlig takt. Nöden grinar nu mot det unga studentäktenskapet...

Myndigheterna lät mig hela tiden förstå, att jag skulle hållas skadelös för min insats, fortsätter kand. Lodin. Jag har visserligen fått en tusenlapp som ersättning för mina direkta utlägg och omkostnader ... Men det var ju då som jag på statsminister Erlanders och försvarsminister Nilssons begäran hjälpte till med att spräcka den största kommunistiska spionerorganisation, som hotat Sverige ...

Dessutom har de måst skaffa sig en dyrare våning i en annan förstad i förhoppning om att ingen skall känna igen dem där. Nöden står bokstavligen för dörren.

Det mest intressanta i artikeln är Lodins påstående att han handlat på statsminister Erlanders och försvarsminister Torsten Nilssons direkta uppdrag när han hjälpte Säpo. De som tror på Lodin i övrigt torde väl inte heller tvivla på den uppgiften.

De påstådda nervpåfrestande förföljelserna var ett alster av Lodins frodiga fantasi. Han påstod bland annat att han utsatts för svår telefonterror vid en tidpunkt då han inte hade någon telefon.

Lodins klagan över att han fått för dåligt betalt gav eko vid 1953 års riksdag då folkpartisten Christensson i Malmö i en motion i andra kammaren berättade om Lodins svåra nödsituation. Han föreslog att han skulle få 10.000 kr av svenska staten för att han angett Enbom. Motionen behandlades i statsutskottet, som yrkade avslag på hjälp i denna form, men antydde att regeringen och myndigheterna hade andra möjligheter.

Socialdemokraten Ward, som talade för utskottet, underströk visserligen att det var varje svensk medborgares plikt att delge polisen sina misstankar mot dem som kunde tänkas syssla med spioneri men underströk samtidigt att Lodin genom regeringen och myndigheterna kunde tänkas få ersättning för lidna förluster.

Om han fått något på den vägen vet vi inte. Däremot vet vi att tidningarna brukar betala frikostigt för sådana sensationshistorier som Lodin levererade i början.

Vi betvivlar dock starkt att Säpo betalade dåligt för Lodins tjänster i Enbomsaffären.

Aftonbladet (s) intygade senast den 9 februari 1968 att Säpo är känt för att betala sina angivare och tjallare mycket frikostigt och till och med tillåter sig att befria dem från den för alla medborgare gällande plikten att deklarerera sina inkomster och därmed från marginalskatten.

För egen del har författaren i riksdagen i en Säpo-debatt återgett tidningen Se:s reportage om servitrisen i Bollnäs, som var stolt över att hon betalat sin dotters akademiska studier med de pengar som hon fick av Säpo för att hon lyssnat på gästernas samtal vid borden när hon serverade. Har vi då anledning att tro att Säpo underbetalat Jan Lodin?

För att röra riksdagen till givmildhet mot Lodin berättade riksdagsman Christensson i sitt tal i andra kammaren:

Sedan Lodin avslöjat Enbom för en högre ämbetsman (försvarsminister Torsten Nilsson, författarens anmärkning) beslöt polisen att Lodin och hans hustru så gott sig göra lät skulle fortsätta att bo tillsammans med Enbom som om ingenting hänt. Lodin skulle även hålla ständig kontakt med säkerhetspolisen. Denna kontakt uppehölls sedan dagligen från julen 1951 fram till den tidpunkt då Enbom anhölls i mitten av februari 1952.

Spionaffären lägges upp

Plötsligt och oväntat befann sig Enbom i en mycket penibel situation. Han anhölls en morgon och låstes in ordentligt i en cell i polishuset. Säpo började bläddra i Lodins samlade angivelser, som han plockat ut genom utfrågning av Enbom under sex veckor och som delvis samlats i det anonyma brevet. "Vännen" hade försatt honom i den situation han var rädd för.

Han hade anhållits som misstänkt för spioneri och det var inte lätt för Enbom att neka till det han berättat. Det räckte säkert till många år på Långholmen.

Däremot var han avsågad som internationell hemlig agent. När Lodin i sin iver att publicera sensationer släppte ut atomspionaget och kidnappingshistorien stoppades det av polisen. De nedsupna officerarna i Boden ville Säpo heller inte höra talas om. Det skulle vara svenska historier och de skulle kunna riktas mot kommunisterna. Säpo ville att han skulle berätta om kommunistiska medbrottslingar. Från början tycks han ha haft moraliska hämningar och senare dåligt samvete för att han genom sina historier utlämnade gamla vänner, till och med sin egen broder, till långa frihetsstraff. Professor Rylander förklarade i sitt vittnesmål inför Svea hovrätt att han första tiden nekade till att han haft några medbrottslingar ”för att skydda dem”. Professorn kom aldrig på den tanken att Enbom den gången talade sanning. Men Enbom var fullkomligt insnärjd i sina egna historier som Lodin hade noterat och samlat. Han hade sagt till Lodin att bokförsäljaren Artur Karlsson var chef för Sverige och sammanhållande kraft i en stor spionorganisation. Han hade nämnt några andra namn. Säpo-männen ville veta mera, mycket mera.

Enboms drift att fabulera, att berätta invecklade historier om sig själv, kort sagt hans dragning åt mytomani, låg hela tiden under. Uppslagsböckerna säger oss att ordet är sammansatt av grekiska mythos, sägen och mani, vansinne. Det brukar betecknas som en sjukligt betingad oförmåga att skilja mellan fantasi och verklighet, vilket leder till att han i god tro berättar fantastiska osanna historier där han själv spelar en framträdande roll. Det är ofta förenat med vissa former av psykopati och ibland med kriminalitet. En mytoman lever sig in i den föreställningsvärld han diktat och berättar om den på ett mycket trovärdigt sätt. Han kan hålla fast vid sin uppgift att han begått ett just då aktuellt brott eller ett brott som han själv fantiserat ihop, även om han därmed riskerar att berövas friheten för lång tid. Han kan bli upprörd om han inte blir godkänd som brottsling.

Mina undersökningar har lett mig fram till övertygelsen att Enbomfallet är ett mytomanfall. Samtalen med Lodin visar att han var rädd för att åka fast. När han väl satt inlåst, när hans historier började växa till ett berg av anklagelser mot honom själv, sökte han först värja sig, men fann det lönlöst. När han började berätta slog hans stora fabuleringsförmåga ut i full blom. Det sammanbrott på julkalaset som Lodin berättar om, den djupa depression Enbom skulle ha råkat i efter bekännelsen har aldrig syntts till senare och jag betvivlar att den syntes då. Pressen, polisen och referenterna på rättegången intygar att han aldrig verkade deprimerad. Referenterna berättar tvärtom att han verkade fullkomligt oberörd både när han kom med berättelser om grova brott och när han ändrade, tog tillbaka eller förklarade att han ”ljög den gången”.

Nu som då torde många tänkt: När han berättat så många fantastiska historier, som befanns vara uppbyggda och orimliga borde väl polisen lyssnat på hans fortsatta berättelser med vaksam kritik. Om han sagt att han supit Bodens officerare under bordet och avlockat dem militära hemligheter utan att polisen fäst minsta avseende vid hans påståenden, borde man väl inte utan vidare godkänna som oomtvistlig sanning att han värvat en civilanställd chaufför vid fästningen till så grovt spioneri att det förtjänade livstidsstraff. Men säkerhetspolisen trodde och sökte pressa fram flera saker som den gärna ville tro. Domstolarna, som i kraft av den fria bevisprövningen själva bestämde vad de skulle tro eller inte tro beslöt att tro honom blint, när hans påståenden kunde användas mot kommunisterna, men vifta bort och glömma vad han sagt om det kunde drabba några officerare eller medlemmar av något borgerligt parti.

Ingen människa rår för att hon råkat bli mytoman. Fritjof Enbom har erkänt många brott och straffats för dem med livstids straffarbete, av vilket han avtjänat 10 år. Han påstår sig ha haft flera medbrottslingar, av vilka flera är dömda, många till höga straff. Det finns dock inga

bevis som stöder Enboms anklagelser och bekännelser. Redan under processen slog vi fast: ”Det har icke företetts något som helst bevis för att något spioneri förövats, inte ens av Fritjof Enbom.”

Enbom berättade och Säpo förhörde, anhöll och häktade. Den hade nyss fått lagen om vissa tvångsmedel, som möjliggjorde för polisen att anhålla folk på svaga misstankar eller utan misstankar, bara på försök, rena stickprov på politiskt misstänkta. Den hade rätt att rycka bort dem från deras arbete, beröva dem deras inkomster, kvarhålla dem utan åtal på utsträckt tid och släppa dem utan varje gottgörelse om försöket misslyckades. Den utnyttjade sina möjligheter och det var många som fick tillbringa dagar och veckor i fängelse på den tiden utan att polisen kunde tillvita dem något brottsligt. Under tiden kunde pressen fritt skandalisera dem. Jag kan inte exakt säga hur många som anhölls på så lösa grunder och skymfades i tidningarna, men det var många.

I Enbomsaffären anhölls 7 personer.

Den andra som anhölls var kontoristen Lilian Ceder, som redan före Enboms häktning hade kontakt med Lodin och Säpo och hjälpte till med förhandsundersökningen. I mitten av mars anhölls chauffören och förre furiren Hugo Gjersvold. Senare anhölls försäljaren Artur Karlsson, bangårdsarbetaren Fingal Larsson och Enboms egen bror, handelsträdgårdsmästaren Martin Enbom. Sedan polisen i ett uthus hittat ett avtryck på ett läskpapper som använts av Enbom häktades på telegrafisk order från Stockholm kontoristen Tage Vickström i Boden. Förhören hölls dels i Luleå och dels i Stockholm. Den blivande åklagaren, stadsfiskal Ryhninger, ledde en del av förhören.

Spionerade Enbom på Hitlertågen?

Hälften av Enbomsprocessen och säkerligen hälften av den väldiga materialsamling som delvis hemligstämplats gäller påstådd underrättelseverksamhet mot de transitotåg med hitlertrupper och krigsmaterial till Norge och senare Finland, som nazistregeringen i Berlin med öppet eller förtäckt hot pressat den svenska regeringen och riksdagsmajoriteten att tillåta. Denna trafik koncentrerades huvudsakligen till åren 1941-1943. Enbomsprocessen ägde rum i juni-juli 1952. Om sådant ska räknas som brott och om det verkligen begåtts, borde det ha varit preskriberat.

Det hände under andra världskriget att svenska antifascister räknade de tyska trupptågen genom Sverige. Några av dem sände uppgifter med radiosändare, pejlades in, åtalades och bestraffades. De som behövde dessa uppgifter och fick dem var främst motståndsrörelsen i Norge. Svenska folkets majoritet, som upprördes av Hitlers anfall på grannländerna och visste att vårt land när som helst kunde angripas av Hitlers styrkor, betraktade inte detta som ett brott utan som berömvärd antifascistisk verksamhet. Den var inte riktad mot Sverige utan mot Hitler-Tyskland. Inga av dess dömda räknades som brottslingar av den svenska folkmajoriteten, när de gick fria. Den som fick det strängaste straffet, numera avliden, blev senare direktör i ett av socialdemokratins och folkrörelsernas större ekonomiska företag. En annan av de dömda har flitigt anlitats i den socialdemokratiska propagandan. En tredje, som straffades för radiosändningar, har varit anställd på Dagens Nyheters redaktion.

Trots mängden av falska, obevisade, ofta ändrade eller återtagna påståenden från Enboms sida kan vi inte utesluta möjligheten att han någon gång varit inkopplad i periferin av sådan verksamhet. Men är det troligt?

När vi lärt känna hans fantasier och hans ständiga behov att skryta för sina vänner om stora och farliga bedrifter kommer vi fram till en mera trolig hypotes.

Det är typiskt att mytomaner, som läser om någon sensationsmättad process i tidningen om förslagna hemliga agenter, identifierar sig med dem och drömmer om liknande bragder för egen del. Likaväl som han gick omkring och visade ärr efter föregivna skottsår från inbördeskriget i Spanien där han aldrig varit, kan han ha identifierat sig med dem som dömts för att de räknat Hitlers trupptåg genom Sverige och rapporterat vad de sett via radiosändare. Enbom har endast haft möjligheter att göra sådana observationer under den korta tid han tjänstgjorde vid Bodens södra. Sedan sommaren 1941 kom han till Bjurå, en liten station på vägen mellan Boden och Haparanda. Där stannade inga tysktåg, utom någon sällsynt gång då det blev tågmöte just där. Fingal Larsson intygar att han aldrig märkt att Enbom visat något intresse för tysktågen som gick förbi Bjurå. Under den långa tiden fram till sommaren 1943 när transitotrafiken upphörde, i varje fall officiellt, säger Enbom sig ha berättat om den för uppdragsgivarna bara tre gånger.

Den oanvända radiosändaren

Finns det då inte något indicium, som kan stödja Enboms obestyrkta påståenden, att han varit en betydelsefull spion och politisk agent. Jo, det finns en sak som säkerhetspolisen och domstolen noterat som ett indicium. Det är radiosändaren, Sveriges mest omskrivna, mest omtalade, mest förevisade och mest oanvända sändare.

Han började visa den för sina vänner i Bjurå, när han sökte övertyga dem om att han varit frontkämpe i Spanien 1938. Då sade han sig fått denna sändare och tagit hem den till Sverige, där polisen hade registrerat den. Polisen hade tagit bort någon detalj så att den inte var brukbar.

Banmästare Röhr berättade i sitt vittnesmål att han trodde att det var en häftapparat. Enbom berättade då, att ”apparaten” var en kontakt- eller sändarnyckel, vilken han fört med sig till landet från den tid han arbetade såsom spanienfrivillig. Enbom talade också om, att kontaktnyckeln var den enda del han nu hade kvar av en radiosändare, vilken han brukat i egenskap av reporter i spanienkriget. Enligt vad Röhr förstod av Enboms övriga yttranden, skulle han själv ha avsänt och mottagit meddelanden per radio. Kontaktnyckeln var rödlackerad och ungefär 15 centimeter lång.

När vännerna i Bjurå fick veta, att Enbom aldrig varit i Spanien utan diktat upp hela historien råkade sändaren i glömska. Frontkämpehistorierna övergavs men efter en tid började han istället komma med mystiska antydningar, att han sysslade med hemlig underrättelseverksamhet och fått apparaten för att sända meddelanden till ett främmande land.

Under processen utkristalliserades Enboms historia som följer:

Han berättade, att Artur Karlsson berättat för honom vid ett besök i Norrbotten, att han skulle få en radiosändare. Han sa sedan att han fått samma löfte av en av de första ryska ”kontaktmän” han påstår sig ha haft i Stockholm. Han hade senare fått den av ryssen för att han skulle sända sina uppgifter direkt och slippa att resa ner till Stockholm. Vidare skulle han ha fått en bok ”Från Skåne” av Elsa Escillius, lärt sig en code byggd på boken, och tränat in den med ryssen så att han kunde den ganska bra.

Han sade sig också ha fått uppdraget att antingen lära sig sända själv eller också anskaffa en radiotekniker, ”en pianist” som det hette på det hemliga språket.

Enbom beskrev inför rätten hur han en dag fick radiosändaren med tillbehör, plus en pistol. Sändaren var förpackad i en brun väska och medfördes till Boden. Han ville dock inte visa den för sin hustru utan gömde den först i Boden och sedan på diverse gömställen i Bjurå, i skogen, i godsmagasinet och diverse andra skrymslen. Längre fram fanns den i en

skrivbordslåda på Norrskensflamman där dock ingen av redaktörerna sett den, i en soffa i hustruns hem och lite varstans.

Någon som kunde sända lyckades han dock inte skaffa. Lodin säger att Enbom sagt, att Artur Karlsson sagt honom att Helmer Persson i Kalix lovat skaffa honom en ”pianist”, vilket Enbom dock bestred vid förhör den 4 april. När vi kommer fram till vittnesförhöret med Helmer Persson ska jag berätta hur den historien kom till.

Enbom berättade vid rättegången den 17 juni hur han beslutat, att själv lära sig använda apparaten. Han berättade (DN 18/6 –52) att försöket slutade ganska snöpligt.

Han tryckte ner sändarnyckeln varvid det började blixtra i hela aggregatet. När han tittade in i en av lådorna som tillhörde anläggningen fann han, att en del av det brunnit sönder. Efter detta försökte han inte laga sändaren eller använda den mer.

Trots detta följer Säpo och rättegångsprotokollen noggrannt sändarens vidare öden.

Fingal Larsson som i början trott på Enboms berättelser om hjältedåden i Spanien trodde efter avslöjandet inte ett ord av Enboms historier. När han fick se apparaten tänkte han först köpa den för en tia som leksak åt sina pojkar, men det blev inte av.

Sändaren var bara något som Enbom tog fram när han ville antyda att han sysslade med någon hemlig verksamhet. Den var en mystisk manick som visades upp med stolthet för besökare av den hemlige agenten ungefär som när fruarna visar fotografier från sin enda resa till Mallorca.

När han gjorde Lilian Ceders bekantskap och ville imponera på henne berättade han samma historier för henne som han några år senare drog för Jan Lodin på julkalaset i Aspudden. Troligen var det för Lilian Ceder som han första gången berättade att han smuglat atombombshemligheter till ryssarna, sedan han hämtat den från en norrman. Troligen var det också för att imponera på Lilian Ceder som han, tydligen också för första gången, berättade att han hade för vana att supa officerarna i Boden under bordet så att de villigt berättade alla militära hemligheter som Enbom ville höra. Tydligen tyckte han att historierna var så uppseendeväckande att han behövde styrka dem på något sätt. Lilian Ceder berättade själv vid rättegången den 3 juli:

– Då tog han mej vid handen till ett angränsande rum och visade mig radiosändaren.

Det måste ha varit högtidligt. Ungefär som när en troende brudgum för sin brud till altaret.

Men det finns ju svenskar som dömts för att de sänt nyheter om tyska trupptåg på radion.

Ja visst. Det har jag redan berättat om. Det finns också åtminstone två fall där människor dömts för försök med radiosändare till utlandet, tydligen för att kunna skapa kontakt med nazismens motståndare för den händelse Hitler skulle hunnit ockupera Sverige. I de fallen har sändarna inte varit en raritet att visa för främmande. De som uppspårats har anhållits och dömts, dock inte efter de stränga paragrafer som 10 år senare åberopades i Enboms-rättegången. Dessa dömda har tydligen inte haft så stora svårigheter som Enbom. En av de dömda – fru Eriksson – tillfrågades av domaren var hon lärt sig konsten, och fick svaret:

– Det lärde jag mig på Östra militärområdets instruktionskurser för radiosändningar i Sveriges radio.

Enbom, som framställde sig själv som en verklig storspion, hade således inte på nio år kommit på iden att använda sig av den svenska krigsmaktens specialinstruktioner för folk som sysslar med radiosändning till utlandet.

Enboms radiosändare har behandlats i hela lass med förhørsprotokoll under processen och i flera spaltkilometer i pressen. Det finns dock bara en sak som är uppenbar och oomtvistlig: att

det aldrig sänts ett enda ord med denna sändare, att den aldrig varit i bruk och att Enbom aldrig kunnat berätta vad den skulle användas till och vart och vad han skulle sända.

Enboms påstådda kontaktmän

Likadant är det med senare delen av hans uppgifter att han träffat fyra olika ryska kontaktmän i Stockholm. Det finns bara Enboms påståenden men inte ett enda stödande bevis.

I åtalen, i pressreferaten och i domslutet namngavs sammanlagt fyra anställda vid Sovjetambassaden som skulle ha varit Enboms kontaktmän.

För detta finns ingen annan grund än att Säpo tagit fram sina stora fotografialbum över alla anställda vid denna ambassad.

Är det någon som tror att Säpo håller sig med lika stort porträttgalleri över de amerikanska, engelska eller västtyska ambassadernas personal. Nu fanns det. Förhørsledarna frågade och Enbom pekade och tvekade. Det tog mycket lång tid innan han bestämde sig trots att Säpo säkerligen sökte hjälpa honom.

I ett fall när det gällde den första ryssen han säger sig ha träffat kunde Artur Karlsson visa att han pekat ut en man som vid denna tid redan lämnat Sverige. Först gjorde Enbom ett försök att klara den fatala historien med att kasta fram att det kanske fanns två ryssar som var mycket lika varandra, även om han inte använde ordet tvillingar.

Historien spelar stor roll även i Artur Karlssons anmälningar till J. K. och Ryhningers svar. För säkerhets skull tog man i dokumenten bara fram de tre andra namnen och talade om den förste kontaktmannen som "inte med säkerhet kunnat identifieras". Det kunde inte heller de andra ty det fanns, och finns ingen annan identifiering än Enboms tvekande och länge dröjande pekfinger.

När statsminister Erlander långt innan någon dom fälldes protesterade hos sovjetambassadören Rodionov fick han följande kategoriska förklaring till svar:

Herr Statsministerns uttalande om påstådd delaktighet i den s.k. 'Enbomsaffären' av tjänstemän vid sovjetiska ambassaden i Stockholm och i samband därmed nämmandet av förre biträdande militärattachén Jegorov är som tydligt framgår grundat på falska bevis och påfund av provokatörer, som fullföljer syftet att förtala medarbetare vid sovjetiska ambassaden i Stockholm och skada de goda grannskapsförhållandena mellan Sverige och Sovjetunionen.

Erlander kunde bara säga: Detta har Enbom sagt. Det var inte mycket för en statsminister att hålla i handen.

Många tycks ha duperats av att Enboms historier, särskilt under hans påstådda möten med ryssar i Stockholm, överflödade av detaljer beträffande mötesplatser och tecken och signaler. Det gäller alltid saker som ingen kunnat bestyrka. Många gånger blev han slagen på fingrarna och klar över att det inte kunde ha varit så som han berättat. Då ändrade han, säkerligen inte utan hjälp av åklagaren och Säpo, tidsuppgifter och andra bestämningar så att det skulle passa bättre. Gick inte det förklarade han lika ogenerat att han ljög den gången, för att Lodin skulle tro honom, för att ryssarna pressade honom eller något annat.

Detaljrikedomen och de många snabba ändringarna är i verkligheten typiska just för mytomaner. Vi låter en av Sveriges mest kända fackmän på området, professor Bror Gadelius, bestyrka detta med ett rättspsykiatriskt utlåtande om en mytoman hysteriker, just den kategori som psykiatriska fackmän ansett Enbom tillhöra. Det citeras i professor Gadelius bok *Det mänskliga själslivet*, fjärde delen, sid. 417 och 418.

Journalen överflödar av exempel på de mytomana historier hon med livlig uppfinningsrikedom satt ihop och berättat, även där hon kunnat förstå att hennes osannfärdighet skulle avslöjas, ja även när det inte funnits den ringaste utsikt att ens för ögonblicket bli trodd ... När hon ansattes vid någon

särskilt osannolik punkt i berättelsen är hon genast färdig med nya förklarande historier, där en mängd namngivna personer figurerar, och händelsen löser upp sig i ett futuristiskt virrvarr av personer, telefonmeddelanden, brev, hälsningar etc., i vilket man endast med möda kan orientera sig och som ger henne talrika möjligheter till reträtt när hon beslås med tvtalan. I längden motsäger hon sig emellertid kapitalt, den ena historien efter den andra måste falla, men fastän hon gång på gång tvingas erkänna, att hon inte givit sannfärdiga uppgifter och fastän hon då ibland synes besjälad av önskan att endast meddela fakta, är hon snart åter ute i fantasins rymder ... Hon lever helt och hållet i nuet. Även det nyss förflutna ålägger henne inga band och t.o.m. den allra närmaste framtidens krav lämnar hon obeaktade ... Den ena minuten säger hon sig vara besjälad av önskan att endast säga sanningen, i nästa minut ljuger hon ihop en historia, utan annat motiv än att göra sig intressant ... Det är en påtaglig skillnad mellan den franka ledighet, med vilken hon till en början ljög ihop historier till höger och vänster och den relativa behärskning i detta hänseende som hon under senare tiden kunde ålägga sig.

Jämför detta med Enboms fantastiska ofta ändrade berättelser – och Jan Lodins lika yviga ”vittnesmål”.

Räven raskar över isen

Här finns dock en sak som Säpo gärna vill framhålla som indicium, vilket skulle bestyrka att Enbom sysslats med skumma förehavanden. Det är terrängbrevlådan.

Enbom påstår att den förste kontaktmannen skulle ha vandrat med honom utmed gamla dragonkasernen förbi Djurgårdsbrunn efter kanalen till ytterst på udden i Stora Värtan. I detta livligt trafikerade område, nära en välbevakad militär anläggning, skulle han ha pekat på ett hål i ett stenröse där Enbom kunde lämna viktiga handlingar som han inte ville bära på sig men som kontaktmannen senare kunde hämta. Vidare skulle han själv kunna gå och hämta order och instruktioner. Det var säkert en historia för Jan Lodins yviga fantasi. Han formade ut den till en spännande berättelse. Vi kan inte finna i protokollen att Enbom sagt sig ha använt den mer än två gånger på 9 år då han lagt dit en del dokument. Självt har han aldrig hämtat någonting där.

I februari 1952 när han var häktad och skymtade som den stora sensationen i pressen varenda dag gick han dit i Säpos sällskap och gissa vad de ”hittade”? Jo, hela 1.000 kronor i hundra- och femtilappar och sedlar av lägre valör, inslagna i grant julklappspapper.

Enbom medgav när han förhöordes som vittne i högsta domstolen att han aldrig tidigare mottagit något från någon i lådan i stenröset. De pengar han säger sig ha fått skulle ha överlämnats direkt. För första gången på alla dessa år, ett helt år sedan han upphört att träffa några kontaktmän, skulle det ha legat en försändelse till Enbom i brevlådan innehållande dubbelt så mycket pengar som han enligt uppgift brukade få. Det skulle ha legat där i snö och slask och fått ligga kvar även sedan hela pressen talat om att Enbom häktats. Kommissarie Lönn, samme man som organiserade provokationen med Nordh och Hansen och spionpapperen från Hårsfjärden, ledde upptäckten, men Enbom fick inte vara med när lådan öppnades. Referenterna säger att Enbom rodnade när det under rättegången berättades om de tusen kronorna som var vackert inslagna i julklappspapper. Ryssarna firar som bekant inte jul. Ny Dag skrev 2/8 –52 om detta kostliga fynd:

1 april 1951 avbröt Enbom enligt egen utsago alla kontakter. Nära ett år efter det han slutat och när han sedan länge har suttit anhållen går han och polisen ut i terrängen och hittar 1.000 kronor, det mesta han någonsin uppger sig ha fått.

Det där är för klumpigt, herrar provokatörer! Vet ni vad det är likt? Det är precis likt det lilla paketet med militära hemligheter, som kommissarie Lönn och försvarsstaben gjorde i ordning åt stortjuven Hansen och svartabörshajen Nordh för att det skulle smugglas över till någon kommunist, som skulle sättas fast för spioneri. Provokatörerna har hittat vad de själva lagt dit.

Men DN berättar troskyldigt i rättegångsreferatet (17/6 –52) om Säpos och Enboms utflykt till Kaknäs.

I en stengärdesgård där finns en liten håla, som man kan se först sedan man plockat undan tre stenar. För att slippa onödiga besök där var det överenskommet att så snart Enbom planerat något i ”terrängbrevlådan” skulle han meddela detta genom att sätta fast en hårnål, vikt på speciellt sätt, i stängslet vid Östermalms idrottsplats.

Enbom vallades för en tid sedan vid Kaknäs och pekade ut ”terrängbrevlådan”. Döm om polismännens stora förvåning då där låg ett paket, fint inslaget i julklappspapper med påskrifter som ”Räven raskar över isen ...” och ”Hej tomtegubbar slå i glaset ...”. Paketet öppnades och visade sig också innehålla en julklapp till Enbom, nämligen 1.000 kr i sedlar. Pengarna och paketet beslagtogs och visades upp för rätten vid rannsakingen.

När Enbom skulle berätta hur mycket han sammanlagt fått, räknade han in tusenlappen från brevlådan. Domaren invände stillsamt: ”Men den har ni ju inte fått.”

Säpomännens överraskning var väl spelad. Tydligt var det en räv från Säpos egen rävfarm som raskat över isen.

Att minnas vid spionrättegångar

Innan vi övergår till detaljbehandlingen av anklagelserna vid rättegången mot dem som Enbom och Lodin dragit in i målet vill vi delge alla som läser detta, några synpunkter på hur det kan vara möjligt att i Sverige döma människor på en enda mans berättelser, därtill en man som kommit med en rad fantasifulla och allt igenom lögnaktiga uppgifter och som visat typiska mytomdrag. Hur kan man göra detta utan att verkställa sinnesundersökning på den mannen? Att vägra detta strider emot all praxis, när det gäller en rättegång, där åklagaren yrkat lagens strängaste straff.

Man bör hålla följande i minnet.

De gamla stränga bevisreglerna där anklagelsen måste styrkas med ojäviga vittnen och enligt andra noggrant angivna bestämmelser slopades i början av 40-talet och ersattes med den s.k. fria bevisningen. Numera avgör domstolen själv om den ska sätta tro till den anklagade eller ett vittne.

Vid behandlingen av detta lagförslag meddelade advokat Georg Branting att han tidigare varit anhängare av denna förändring därför att det skulle göra rättegångsförfarandet lättare och smidigare. Han trodde alltjämt att systemet kunde ha sina fördelar när det var fråga om vanliga rättegångar, men ytterst betänksam, när det gällde de alltmer förekommande politiska rättegångarna. Georg Branting yttrade i Första kammaren:

Så var det då. Så gestaltade sig förhållandena exempelvis under vår bortgångne kollega Eliel Löfgrens tid. Men den period, som vi leva i nu, är, såsom alla vet, ganska annorlunda beskaffad. Själva atmosfären över rättsskipningen har blivit en helt annan i alla stater, och nu dominerar ju också på ett helt annat sätt än förut även vid våra svenska domstolar en kategori av brottmål som förr i världen var mycket sällsynta. Jag syftar på politiska mål, mål där allehanda starka känslor är i rörelse, mål där man förmenar att det direkt eller indirekt gäller själva samhällets existens och där väl också den dömande makten ofta nog har sin politiska inställning given. Man skall inte göra sig några illusioner på detta område eller överhuvud taget.

Den 9 augusti 1952 gav Ny Dag följande karaktäristik av den fria bevisprövningen och dess verkningar:

Artur Karlsson och Fingal Larsson dömdes utan bevisning ... Det är icke ”kväljande av dom” att säga detta. Svensk domstol kan nämligen numera i praktiken döma utan bevis. Detta är väsentligt i rättegångsbalken av 1942, som importerades från Hitlertyskland av de borgerliga och socialdemokratiska ledarna när dessa ännu hade Hitlers seger som ”arbetshypotes”. Den som ställs inför

svensk domstol, särskilt i ett politiskt mål, är helt utlämnad åt makthavarnas godtycke. Lagen ger inte längre skydd. Om domstolen vill fälla honom utan bevis så gör den det. Om den vill fria honom trots all bevisning så gör den det ...

Rättegångsbalken av 1942 inför ”den fria bevisprövningen” i svensk rättsordning. Denna princip innebär kort och gott att domstolen själv godtyckligt avgör vad som skall kallas bevis. Den behöver exempelvis inte – som tidigare var fallet – godta två samstämmiga vittnesmål som bevis. Men den kan å andra sidan ta en sinnessjuk människas obevisade fantasier som bevis. Vilketdera den skall göra bestämmer den helt godtyckligt, utan några som helst lagstadgade regler. Denna ”fria bevisprövning” innebar enligt Svensk Uppslagsbok att ”domstolarna dömer fritt efter sin uppfattning, utan att vara bundna av visst förebragt mått av bevisning”. På klart språk: de dömer utan bevisning, på rena godtycket.

Det var vad som skedde i Enbomsprocessen. För tio år sedan, när den gamla rättegångsbalken gällde, skulle ingen ha kunnat dömas under sådana former ...

För tio år sedan skulle inte ens Enbom ha kunnat dömas, ty för livstidsdom krävdes den gången mer bevisning än den anklagades eget erkännande ...

De tånjbara spionlagarna

Skärpningen av spionlagen som inleddes 1936 innebar att denna lagstiftning blev utomordentligt tånjbar. Följande fakta torde vara okända för en stor del av svenska folket:

En människa kan bli dömd för spioneri vid en svensk domstol och enligt svensk lag, utan att vederbörande haft någon förbindelse med representanter för främmande makt eller utlämnat någon uppgift eller något dokument. Det räcker om man i vanliga vardagliga samtal råkat nämna något militärt sakförhållande, som enligt lagen borde hållas hemligt, till någon annan svensk, som man inte har anledning misstänka för något brottsligt. Som vi senare ska visa räcker det med rena bagateller utan militär betydelse. Sen behövs det bara att andra parten i samtalet efteråt säger att han talat om detta för någon utlänning eller att någon tredje person söker göra troligt att samtalets innehåll på något sätt utlämnats. Man kan bli dömd för spioneri även om uppgifterna var falska, ty lagen gäller oavsett om de var sanna eller ej. Det räcker om någon till en utlänning lämnar vanliga svenska tidningsurklipp om exempelvis manövrer eller militära förflyttningar, som utlänningen lika bra kunde ha klippt själv om han skaffat sig tidningen.

Det heter beträffande de strängare paragraferna i lagen att uppgifterna ska ha lämnats i avsikt att komma till främmande makts kännedom, men lagen gäller med samma kraft även om vederbörande kategoriskt bestrider att han haft någon sådan avsikt eller någon vetskap om att det kunde användas på det sättet. Då kan det heta att den anklagade borde ha insett att den andre haft en sådan avsikt. Man straffar alltså inte bara begångna brott utan man konstruerar avsikter att begå brott.

Under rättegångens förlopp tillkallas vanligen en representant för försvarsstaben, som ska avgöra huruvida uppgifterna varit ”av betydelse för Sveriges försvar i krig eller av krig framkallade utomordentliga förhållanden.” Om denne avger ett sådant omdöme kan det bli spioneristraff på upp till 6 års straffarbete, vilket dock mildrats till fängelse i den nya brottsbalken. Om representanten för försvarsstaben säger att någon enda av uppgifterna var av synnerlig vikt kan det bli grovt spioneri med 10 års straffarbete eller i svårare fall med livstids straffarbete. Dock med reservation att detta gäller under krig eller uppenbar krigsfara.

Jag tänker i fortsättningen visa att livstidsdomar fällts och avtjänats i djupaste fred utan att den anklagade haft någon förbindelse med främmande makt, trots att han klart bestrider varje avsikt att ge uppgifter till främmande makt, men råkat nämna någon sekretessbelagd uppgift för en annan svensk.

Småslarv med den militära sekretessen förekommer säkert mycket ofta, och utan minsta påföljd, och om det åtalas kan det lika gärna bli böter eller fängelse enligt mildare paragrafer. Om ett åtal är riktat mot någon kommunist eller sympatisör eller är riktat mot någon socialistisk stat brukar försvarsstabens representant mycket ofta säga att uppgiften var ”av synnerlig vikt”. När däremot chefen för försvarets kommandoexpedition general Kellgren i början av 40-talet tyckte att Hitlertysklands spionchef i Sverige, general von Uthmann, i en tid av ständigt tyskt angreppshot mot vårt land ställde alltför närgångna och farliga frågor, frågade han sig för hos en representant för UD hur han skulle göra. Svaret är klassiskt: ”Håll honom för fan på gott humör.”

I Sverige som i andra länder vimlar det av representanter för den stora amerikanska spionorganisationen CIA, vilka grovt trakasserat svenska affärsmän, som handlat med öststaterna, utspionerat deras affärer och sysslar med mycket annat. Försvarsstaben har aldrig av någon domstol tillfrågats om dessa amerikanska frågor varit av synnerlig vikt för Sveriges import och export. Den svenska säkerhetspolisen har oss veterligt aldrig åtalat någon CIA-agent eller någon annan representant för det amerikanska spionaget. Tvärtom har amerikanska representanter fått försvarsstabens tillstånd att besöka Sveriges hemliga underjordiska befästningar och att leverera sju-sidiga bildserier från dessa topphemliga anläggningar i en av de stora amerikanska bildtidskrifterna.

Mitt i en svår psykos

Rättegången hölls och domen fälldes i en av de värsta politiska psykosor vi upplevt här i landet. En upprepning av psykosor under det finska vinterkriget.

Innan processen började försvann spårlöst en DC 3:a från svenska flygvapnet och hela dess besättning. Officiellt uppgavs att de var ute på en övning i Östersjön nära Sovjets territorialgräns men icke överskridit den. Vad den i verkligheten var ute i för ärenden, vad den mötte för öde och hur den förolyckades vet ännu ingen. Saken är strängt hemligstämplad.

Hetsen blev ännu mer våldsamt när ett annat flygplan, en Catilina från flygvapnet, sköts ned någonstans utanför estniska kusten. Den officiella rapporten skiljer sig avsevärt från den som utformades av kaptenen på det tyska fartyg som räddade besättningen. Även här ligger förloppet under hemligstämpel. Pressen hetsade våldsamt mot Sovjetunionen, men också mot de svenska kommunisterna. Högerpartiet ledde gatudemonstrationer mot sovjetambassaden och pressen vimlade av snabbtillverkade sensationshistorier som slogs upp under stora rubriker.

I Markaryd i Småland anhölls en arbetare och kvarhölls i flera dagar bara för att en man från Norrköping påstått att han skulle ha sett honom i sällskap med Artur Karlsson vid Lindholmens flygfält i Norrköping. En äventyrare påstod sig vara förföljd efter ett besök på sovjetambassaden, men erkände sedan att han diktat upp hela historien. En man från Tornedalen, som kommit i något krakel på Skeppsholmen anhölls som misstänkt för spioneri bara för att man upptäckt att han läste ”Nyheter från Sovjetunionen”. En dag kom pressen med en stor sensation om en stor spionaffär i Borås och en ryss var anhållen. Dagen efter kom några tidningar med en undanstoppad notis där det fastslogs att den misstänkte var en baltisk flykting och att det inte fanns minsta verklighetsgrund för pressuppgiften att det skulle vara en spionhistoria.

Sådan var atmosfären. Den svenska domarkåren hävdar segt en ofelbarhetsdogm och vill gärna anses höjd över klasserna och andra människors motsättningar. I verkligheten är de människor som alla andra, med bestämda, ofta konservativa politiska meningar och med sin samhällsgrupps fördomar. De är inte mer okänsliga än andra för psykosor och hetskampanjer.

Den svåra politiska psykosen år 1952 trängde också in till domarnas tjänsterum och till nämndemännen, speciellt när de som i Enbomsfallet var handplockade för detta mål.

Varför ingen sinnesundersökning

När den första skörden av uppgifter från julkalaset i Aspudden måste kasseras även av åklagaren och säkerhetspolisen restes kravet på sinnesundersökning av den enda källan till dessa påståenden, Fritjof Enbom.

En sådan undersökning brukar regelmässigt verkställas före utdömandet av livstidsstraff. Här fanns det särskilt stark anledning då hela processen var byggd på Enboms uppgifter. Särskilt underströks att hela den första omgången av hans uppgifter visat sig vara rena fantasier och tydde på att han var en typisk mytoman. Även andra abnorma drag anfördes. Redan vid förundersökningen hade han förklarat att han inte hade någonting emot ett långt frihetsstraff vilket skulle befria honom från alla bekymmer för försörjningen. Advokat Lindberg förklarade vid rättegången:

En människa som sätter så lite värde på sin frihet kan inte vara fullt normal.

Just därför mötte kravet benhårt motstånd från åklagarens och säkerhetspolisens sida. Anledningen till åklagarens och Säpo:s motstånd är uppenbar. Om en rättspsykiatrisk undersökning av huvudmannens sinnesbeskaffenhet visat att den undersökte inte var tillräckelig skulle hela processen störta samman.

Det egendomliga och anmärkningsvärda var att den anklagade själv frenetiskt motsatte sig undersökning. Han värdade sig för möjligheten att bli befriad från straff.

Enligt lagen kan ingen ställas till ansvar för gärning som han begår under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet, som måste anses likvärdig med sinnessjukdom. Vid annan själslig abnormitet kan straffet för brottslig gärning sättas under den lägsta gränsen.

Vid rättegången var det uppenbart att Enbom, som hade sinnessjukdom på nära håll i familjen, var mycket rädd för en sådan undersökning. Varför?

Svaret bör sökas i följande: Artur Karlsson berättade för författaren att han vid ett läkarbesök under strafftiden stött samman med Martin Enbom. Karlsson frågade:

– Hur kan det komma sig att din bror vidhåller klara och uppenbara lögner?

Martin Enbom svarade:

– Fritjof törs inte ändra ett enda ord av det han sagt. Dom har skrämt honom med att han kan bli internerad på sinnessjukhus på livstid om han går med på sinnesundersökning.

Detta är naturligtvis ett fruktansvärt hot mot en anklagad. Vid tidsbestämt straff har man dock chansen att komma ut en gång.

Att metoden användes kan Gjersvold intyga. Under sin svåra depressionsperiod begärde han själv sinnesundersökning.

Under advokat Densloes korta tid som Gjersvolds advokat hade advokaten och hans klient kommit överens om att kräva sinnesundersökning. När advokat Lundgren övertog försvaret vägrade hon att medverka till detta. En av förhørsledarna och t.o.m. vakterna vid promenaderna gjorde allt för att påverka Gjersvold.

– Sinnesundersökning! Akta dig mycket noga för det. Då kommer du aldrig ut mer.

Det var tydligen just det vapnet som använts mot Enbom och som fick honom att lydigt och ängsligt följa åklagarens intentioner.

De anklagade berättar att Ryhninger vid rättegången alltid placerade sig så att han kunde spanna domptörblicken i Enbom. Allt tydde på att förhören instuderats i förväg. Åklagaren berömde en dag Enbom för hans utomordentliga minne, men rättade honom samtidigt när han mindes sådant som inte passade i Ryhningers ritningar.

Förslaget om sinnesundersökning stöddes av en stark opinionsrörelse i landet.

Den tilltänkte ”spionchefen”

Redan i Jan Lodins första serie uppgifter till polisen och Säpos egna tips till pressen utpekades Arthur Karlsson som ledaren för hela Sverige av en stor spionkedja medan Fritjof Enbom kallades ”chef för Norrbotten”. Det var Enboms prat på julkalaset och Lodins fortsatta utfrågning som förstörades upp av den sistnämndes frodiga fantasi. Lodin talade om att chefen för det hela formellt hade en blygsam post i partibygnadens port. I pressens sensationsrapporter talades det ständigt om ”Ny Dag-mannens” ledarroll i det påstådda storspioneriet. Han var nämligen den ende av de utpekade som spelat en mera framträdande roll i partiet, i varje fall i ett av distrikten, i Halland. Han gick in i socialdemokratiska partiet redan 1914 och gick över till vänsterpartiet, det blivande kommunistiska partiet, redan vid starten. Han hade tillhört Halmstads stadsfullmäktige och representerade partiet i Hallands landsting under en period. En tid drev han egen affär i Halmstad och han sysslade även senare med försäljningsarbete, dels för bokförlaget Arbetarkultur, dels för en egen pressfotofirma.

De första yviga uppgifterna om Karlsson som förmedlades av Lodin reducerades dock snabbt, bland annat av Enbom själv. Redan när processen började var det klart att det blev svårt för åklagaren att vidmakthålla föreställningen om Karlssons ledarroll i en spionliga.

När åklagaren i mitten av juli framförde sina ansvarsyrkanden hade Arthur Karlsson flyttats till andra planet. För Enbom, Gjersvold och Vickström yrkades lagens strängaste straff men för Karlsson gick man efter samma paragraf som användes mot Lilian Ceder, med maximistraff på 6 år. Förhören koncentrerades på Enboms påstående, att Arthur Karlsson skulle ha sysslat med uppgifter om Hitlers transiterade trupp- och vapentåg genom Sverige till Norge och Finland. De konkreta anklagelserna för spioneri och medverkan i spioneri koncentrerades till följande:

Enbom hade förklarat att han någon gång i juni eller juli 1941 kallats till en man som hette Sven Jonsson, och som avlidit innan processen började. Enbom förklarade att han av denne Jonsson övertalats att räkna de tyska trupptåg som gick förbi Boden där Enbom då arbetade vid SJ. I den mån det var möjligt skulle han också se efter vad vagnarna innehöll, bl.a. om de medförde kanoner och tanks. Uppgifterna skulle enligt Jonsson användas i den kommunistiska pressen. Någon skulle komma och hämta dem.

Arthur Karlsson häktades på grund av Enboms påståenden att Karlsson mer än ett år senare skulle ha kommit till Boden och frågat efter det, som Enbom eventuellt hade samlat. Han hade fått sådana uppgifter förklarade Enbom. Samtidigt skulle Enbom ha fått instruktioner om hur han skulle utforma sina anteckningar och beräkningar och vidare övertalats att besöka en annan man, K. John Pettersson, som var järnvägsman i Gällivare, senare i Kiruna och som också skulle ha vidtalats att räkna tyska trupptåg.

Pettersson, en känd kommunalman i Kiruna, anhölls och kvarhölls länge, men fredade sig mot alla polisens angrepp och blev icke åtalad.

Senare skulle Karlsson enligt Enbom ha besökt honom, Enbom, en gång till när denne arbetade vid Bjurå station och talat om den fortsatta räkningen av trupptåg, men samtidigt förklarat att han troligen inte skulle komma igen.

Karlsson bestred kategoriskt dessa uppgifter. Han hade besökt Enbom och massor av andra människor vid dessa tillfällen för att sälja böcker, men inte för något annat. Enbom hade köpt en bok som han sedan aldrig hade betalt. Dessa två påstådda besök var den enda grundvalen när Karlsson senare dömdes för spioneri.

Den grupp svenska antifascister som i september 1941 dömdes för att de räknat Hitlers trupp-tåg dömdes under krigets hetaste skede till högst 31/2 år straffarbete för olovlig underrättelse-verksamhet. Nu, år 1952, 7 år efter fredsslutet, 11 år efter den nämnda domen, och mitt under djupaste fred yrkade stads-fiskal Ryhninger ansvar på Arthur Karlsson för spioneri riktat mot Sverige efter en straffskala på upp till 6 års straffarbete.

Arthur Karlsson och hans advokat Hugo Lindberg kämpade med kraft och skicklighet mot åklagarens konstruktioner och Enboms påståenden. I ett starkt och lidelsemättat slutanförande inför domen i rådhusrätten förklarade Arthur Karlsson att han var kommunist och just därför inte kunde tänka sig att spionera mot sitt eget land. Han ansåg däremot att det inte hade varit något brott att räkna Hitlers hatade trupptransporttåg och truppsändningar genom Sverige, om någon bett honom göra detta, vilket inte varit fallet. Han räknade detta som en naturlig antifascistisk handling för Sverige mot den makt som hotade överfalla vårt land. Han nämnde i sitt tal att Sveriges nyblivne kung, Gustaf VI Adolf, strax innan varit i Danmark och hyllat den danska motståndsrörelsen. Vid svenske kungens officiella besök i Danmark nedlade han i minneslundan Ryvangen vid monumentet över de fallna frihetskämparna, som utfört sabotage och attentat mot den tyska krigsmakten och Gestapoagenterna, en krans med band i de svenska färgerna. I sitt tal vid galamiddagen talade kungen om svenskarnas önskan att bispringa ett folk i nödens stund och fortsatte enligt MT:s referat:

Vi beundrade de tappra danska människors och kvinnornas kamp för frihet och rätt under kriget och den krans som jag i dag nedlagt på frihetskämparnas gravar är en hyllning åt detta fosterländska mod och denna självupoffring.

Arthur Karlsson och hans advokat Hugo Lindberg fann det ganska sällsamt att man samma år skulle döma svenskar som sökt hjälpa dessa av kungen hyllade motståndsmän, i detta fall de norska, till stränga straff för denna hjälp.

Arthur Karlsson slutade sitt tal med följande allvarsmättade deklARATION:

... Jag som de flesta andra retade mig över dem (de tyska transitotågen) och kritiserade dem. Vi antinazister såg däri ett neutralitetsbrott och en hjälp åt hitlerfascismen. Vi accepterade inte heller de anpassningar som förklarade att vi inte skall misstro Hitlers ambition att bygga ett nytt Europa. (Syftande på uttalanden av statsminister Hansson och blivande försvarsministern Vougt. Författarens anmärkning.) Jag är medveten om att det inte talar till min fördel, men det är möjligt att jag inte skulle ha vägrat ge upplysningar om denna tysktrafik om det blivit aktuellt. Åklagaren talar om farorna för Sverige av sådana upplysningar. Jag vill därvid erinra om de lidanden som dessa transporter åsamkade vårt broderfolk. Jag vill också erinra om att kung Gustaf Adolf nyligen vid ett besök i Danmark offentligen hyllat de danskar som deltog i liknande verksamhet. Vad ligger det då för rättvisa i att de som i vårt land bekämpade Hitlers bödelsvälde skulle bestraffas. Men jag ställdes aldrig inför frågan och har inte deltagit i dylik verksamhet. Angivelsen mot mej är falsk. Vad gäller spioneri, utlämnande av uppgifter om svenska förhållanden så är detta en orimlighet.

Om någon anser att kommunistisk ideologi kan förenas med spionage mot det egna fosterlandet så är det en fullständigt förvrängd uppfattning. Just som kommunist kan jag ej förråda eller sälja mitt land, och jag kan under inga omständigheter tänka mig deltaga i sådan verksamhet.

Anklagelsen för medhjälp till spioneri byggdes på att Karlsson påstods ha förmedlat en kontakt med en sovjetmedborgare. För detta skulle Enbom besöka Karlsson i dennes bostad i Stockholm. Enbom har berättat att han reste ner den 21 februari 1943 och att Karlsson och han åkt ut till Djurgården, där Karlsson utan att själv gå med visat honom den man som skulle bli kontaktmannen och som skulle ha instruerat Enbom. Vidare skulle Karlsson en gång

senare på samma sätt ha hjälpt Enbom att återknyta förbindelsen. Vidare skulle Karlsson en gång skickat honom ett brev som skulle vara en signal till att kontaktmannen önskade tala med honom. Detta och de två påstådda besöken i Norrbotten för att hämta uppgifter om tysktågen är den enda grundvalen för domarna mot Karlsson för spioneri och medverkan till spioneri.

För detta finns inget annat stöd än Enboms påståenden, vilka Karlsson bestrider i varje enskilt fall. Det finns inte en skymt, inte ens en skugga av någon bevisning. De brev eller kort som skulle skickas av Karlsson eller kontaktmannen påstod sig Enbom ha fått, men ingen annan människa har sett dem. Sensationshistorierna i pressen att Arthur Karlsson under en flygfärd i Norrbotten skulle ha gjort förberedelser för en sprängning av kraftstationer visade sig vara en rövarhistoria som aldrig togs upp i rättegången och snart dog i stillhet även i pressen. Däremot vidhöll man en anklagelse för spioneri mot Sverige. Karlsson skulle, när han träffade Enbom vid en partikonferens i Norrbotten 1949, ha berättat för denne om ett hemligt beredskapslager av salpeter någonstans utanför Halmstad. Anklagelsen valsade runt i pressen under en kortare tid men åklagaren hade en fatal otur.

Arthur Karlsson kunde visa att högertidningen Halland tre år tidigare, den 23 april 1949, utsatt hemligstämplingen av salpeterlagret för blodig drift, talat om var det låg och hur det kommit dit och illustrerat den med två foton av hemligheten. Vi återger kåseriet:

ETT HEMLIGT SALTBERG

Likt ett gnistrande Kebnekajsemassiv reser sig ett vitt skimrande saltberg ute i Sibirien i Halmstads hamnområde. Ingen – vare sig man kommer från sjö- eller landsidan – kan undgå att se den väldiga vita högen, som skarpt kontrasterar mot de kringliggande svarta kolhögarna.

Det är riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap som enligt förljudande i största hemlighet håller på att lägga upp ett saltlager.

I all hemlighet var det! När vi närmare ville utforska vad det var fråga om, möttes vi nämligen av meddelandet att saltlagringen som sker inför allt folkets ögon, och saltberget, som syns på flera kilometers avstånd – är hemligstämplat ...

Som en extra säkerhetsåtgärd vore det kanske välbetänkt att vid saltberget låta uppsätta tydliga skyltar med inskriptionen "OBS! SNÖ!" på svenska, ryska och esperanto. Ingen spion kan väl vara så klyftig, att han smakar på berget och avslöjar dess rätta innehåll. För att undvika den risken kunde man även sätta upp skyltar "Avsmakning av saltet förbjuden".

Att förväxla saltet med snö är vid s.k. okulärbesiktning oerhört lätt, kunde vår utsände konstatera, då han, förklädd till slaktgodeman, nyligen i djupaste hemlighet utförde några fotografiska upptagningar av lagret, dold i en specialinredd grotta i en av de kringliggande kolhögarna. Berget är så stort att man med lätthet skulle kunna idka skidsport, t.ex. slalom, å detsamma, men att arrangera nästa års Vasalopp därstädes, vilket någon föreslog, låter sig svårligen göras. Klättrar man upp på salttoppen får man en uppenbar känsla av att befinna sig på någon av våra vintersportorter.

Saltet anländer med speciellt kamouflerade fartyg till Halmstads hamn, där det lossas i lastbilar med edsvurna besättningar. Lastbilarna kör sedan efter en synnerligen bensinluktande omväg till stadsvägen vid tullkammaren, direkt upp på saltberget och lastar av.

Enligt vad vi erfarit lär man ha vissa planer på att lägga upp ytterligare ett hemligt saltberg ute vid Sibirien. (*Halland* [h] 23/4 1949)

Detta grova högerskoj med det som Ryhninger trodde skulle bli den stora trumfen när Karlsson skulle dömas för spionage blev en så svår blamage för åklagaren att han generad begärde att saken skulle behandlas inför slutna dörrar. Enbom fick den vanliga vinken i sådana fall. Han förklarade nu att han aldrig berättat för ryssarna om salpeterlagret, som plockades bort från anklagelseakten mot Karlsson.

Treenigheten Enbom anropas av domstolen

Åklagaren och pressen sökte inge allmänheten den föreställningen att Enboms påstående stöddes av två vittnen. Dessa vittnen, Jan Lodin och Lilian Ceder, var bara ekon av Enbom. De hade ingenting eget att komma med, kunde inte bestyrka någonting. De inkallades för att tala om vad Enbom hade sagt Lodin, gjorde det dåligt och med så många överdrifter att Enbom själv tog avstånd från hans berättelser, omväxlande med att han själv tog tillbaka och medgav att han ljugit eller överdrivit för Lodin ”för att binda honom” eller för att han inte skulle gå till polisen. De anklagade och deras advokater fastslog med skärpa att en lögn inte kunde bli sanning därför att den återberättades av två personer. Domstolen godkände emellertid tvärtemot gängse rättspraxis deras upprepningar som bevis när det gällde kommunisterna.

Den 25 juli konstaterade jag i Ny Dag att stadsfiskal Ryhninger skapat ett nytt treenighetsbegrepp:

I den riktiga känslan att saken är mycket sjuk har därför Ryhningen konstruerat den enbomska treenigheten. Enbom framträder i minst tre upplagor. Dels berättar han själv inför rätten vad han och åklagaren kommit överens om. Sen berättar Jan Lodin, huvudvittnet, som ansåg sig vara i behov av försvarsadvokat, för andra gången inför rätten, vad Enbom berättat. Sen berättar Lilian Ceder för tredje gången samma sak. Dessa två vet ingenting annat om saken än vad de hört av Enbom. Likafullt söker man ge sken av att det är tre personer, som berättar, trots att det bara är frågan om en.

Hur denna treenighet under processen brukades av stadsfiskal Ryhninger som förstärkare till Enboms uppgifter ska jag illustrera med domslutet mot Arthur Karlsson.

Efter Karlssons och advokat Lindbergs skickliga försvar fanns det ingenting kvar utom Enboms påstående som ideligen ändrades när han överbevisades om att det inte var på det sättet.

En del av det han sagt hade han återtagit, en stor del hade Karlsson och hans advokat vederlagt. Åklagaren hade begärt hemlig rättegång för att dölja fadäsen med saltlagret. Det fanns inte tillstymmelse av något bevis som kunde stötta upp Enboms övriga påståenden att Karlsson samlat uppgifter om tysk-tågen, att han skulle ha skickat ”Elsa”-brevet eller att han skaffat Enbom kontakt med en ryss i Stockholm. Hela anklagelsen för spioneri, och hjälp till spioneri, byggde på dessa påståenden.

Det gällde inga småsaker för åklagaren. Det gällde själva huvudpersonen, den som i fyra månader i hela pressen dagligen presenterats som chefen för spiongrupp Sverige. Det skulle bli ett förkrossande slag för åklagaren och sensationspressen om den mannen måste frikännas.

I tider av svårt betryck anropas ofta högre makter. Stadsfiskal Ryhninger och domstolen anropade treenigheten, treenigheten Enbom. I fråga om Vickström hette det i domskälen att ”enbart Fritjof Enboms uppgifter inte kan anses utgöra full bevisning”. När det gällde Arthur Karlsson förklarade samma domstol i samma domskäl:

Det framgår visserligen av utredningen att Enbom till Ceder och Lodin i vissa avseenden lämnat uppgifter, som inte överensstämmer med verkligheten. Men Ceder har sagt att Enbom aldrig haft motsägande yttranden beträffande Arthur Karlsson och Lodin har förklarat sig vara övertygad om att vad Enbom uppgivit om Arthur Karlsson är sant.

Till detta bör fogas att Enbom själv vid förhandlingarna förklarat att han ”överdrivit Karlssons roll”, när han berättat för Lodin och att han ansåg sig ”tvingad att ljuga för att Lodin skulle tro honom”. För att belysa trovärdigheten hos de vittnen som samtliga rättsinstanser tillmätte en avgörande betydelse när Karlsson fälldes och domen utmättes återger vi ett avsnitt ur en bandupptagning av Lodins vittnesmål just mot Arthur Karlsson. Det gällde den betydelsefulla

frågan om vad Enbom skulle ha berättat när Lodin efter julkalaset i Aspudden på Säpos uppdrag sökte få ur honom fler detaljer. Här gäller det påståendet att Karlsson skulle vara ledare för en riksomfattande organisation:

Jag kommer inte ihåg de exakta ordalagen, men i meningen i hans resonemang var på det sättet – vi hade tidigare talat om spioneri och de olika grupper, som arbetade. Han talade kanske en smula själv om grupp Norrbotten, där han skulle ha varit aktivt verksam, och så gick vi tysta ett ögonblick, och – jag vet inte, om det var jag eller han – jag tror, att det var jag, som framkastade frågan, om det eventuellt fanns någon större organisation som de här grupperna, som Fritjof Enbom hade talat om, skulle vara underställda. Han hade nämligen sagt på det sättet. Han hade talat med mig tidigare, under dagen, tror jag det var, och det var också tidigare under hösten i samband med att Aftontidningens redorelse för Wollweber-affären publicerades, så talade vi om spionage och om att medlemmarna i de olika grupperna inte kände varandra. Därför blev jag kanske litet förvånad, när Enbom sade åt mig på det här sättet, att ”på Kungsgatan 84 sitter det kanske någon tjänsteman, som” – jag vet inte riktigt, hur orden föll, men det var ungefär så här – ”en tjänsteman, som kanske har varit vad du kallar för ledande för någonting, som man kunde rubricera mer som en grupp Sverige.” Jag blev intresserad, jag blev nyfiken, jag frågade inte så mycket, för jag lät honom själv tala mest utan sade: ”Jaså, säger du det”, eller något sådant.

”Ja, det är inte någon, som man kanske kan tro”, sade han, varpå han nämnde en del mera kända namn på Kungsgatan 84, ”utan det är kanske en person, som ja – varför inte – sitter i luckan, när du trycker på en knapp och vill komma in på tidningsredaktionen”. Då förstod jag, vem Fritjof Enbom åsyftade, och Enbom nämnde också i det sammanhanget personens namn, Han menade med den omskrivningen Arthur Karlsson. Jag blev rätt förvånad, först när Enbom nämnde Arthur Karlssons namn, förvånad för jag visste att Enbom tyckte bra om honom, och sedan kanske vi inte talade mer om det den kvällen.

— — —

Jag kanske skall ändra det – ordet ”chef” använde inte Fritjof Enbom, utan han använde det, omskrev det på ett helt annat sätt, så att man inte med det skulle förstå om ”chef” i ordets bokstavliga mening utan en människa, som var överställd någon sorts kontaktman, en, som höll ihop trådarna. Jag talade med Fritjof Enbom om det, det var inte många dagar efteråt, tror jag, som jag drog upp det. Fritjof Enbom hade nämligen på juldagen, antingen för att han tyckte, att han hade blottat för mycket om sig själv, nämnt en del detaljer, som jag angav i mitt förra vittnesmål och som han själv sade ”för att binda mig och för att hindra mig från att göra någonting åt saken”. Jag frågade visst vid senare tillfälle, eller kanske det var redan nu jag gjorde det, om Arthur Karlsson var en utav de personer, som Enbom hade nämnt för att liksom binda mig – han sade, att så var inte fallet.

Jag kan citera var som helst i denna bandupptagning. Allt är lika virrigt, lika späckat med ”kanske”, ”möjligen” och ”troligen”, ”tror jag”, ”och det är svårt att komma ihåg”, och ”jag vet inte riktigt”.

Lilian Ceder berättade under huvudförhöret att Enbom kallat Karlsson sin biktfar och sin överordnade när det gällde den organisation han talade om:

Han nämnde aldrig vad verksamheten innebar, lika litet när det gällde Arthur Karlsson som sig själv, så jag har aldrig fått någon uppfattning om det.

Sådana var de vittnen vilkas ”tro” tillmättes en avgörande betydelse i domskälen när domen fälldes mot Arthur Karlsson.

Treenigheten Enbom fick avgöra målet. Lilian Ceder hade inte märkt några motsägelser och Lodin var ”övertygad om att vad Enbom sagt om Karlsson var sant”.

Det är grundvalen för en spioneridom fälld vid Stockholms Rådhusrätt den 31 juli 1952!

Arthur Karlsson och hans advokat beredde åklagaren och domstolen många bekymmer. De påvisade de falska uppgifterna och de många blottorna i anklagelsematerialet som ideligen

ändrades för att de skulle passa bättre. Arthur Karlsson fortsatte –liksom Fingal Larsson och Gjersvold – även efter domsluten att i inlagor till justitiekanslern, JO och andra instanser söka få rättelse och upprättelse. Om detta ska jag berätta senare.

På grund av Arthur Karlssons starka politiska patos, hans rättslidelse och hans förmåga att angripa de känsligaste punkterna i åklagarens argumentering blev opinionsrörelsen under och efter Enbomsprocessen främst inriktad på kravet att Arthur Karlsson och Fingal Larsson skulle frikännas. De andra kom mera i skymundan, dels därför att de inte försvarat sig med samma kraft och följdriktighet och dels därför att allmänheten under processen aldrig riktigt fick klart för sig hur det stod till i deras fall. Nu vet vi det.

Den farligaste spionen

Den 15 maj anhölls nummer sju av de anklagade i processen, kontoristen Tage Wickström, efter telefonorder från stadsfiskal Ryhninger i Stockholm. Pressen skrev, att nu hade man hittat den verkligt farlige mannen, en kommunist som visste praktiskt taget allt om Kalixlinjen och Bodens fästning. Vi ska följa fallet Wickström via nämndeman Leif Kihlbergs tidning, Dagens Nyheter. En enda förhörsdag måste vi komplettera med Ny Dags referat, därför att DN:s den dagen var påfallande magert.

Norrländska Socialdemokraten lyckades ta en bild av Wickström, när han den 28 maj under ”stadig eskort av tre säkerhetspoliser” flögs från Boden till Stockholm. I DN kunde vi följa vilken farlig man han var. Den 15 maj, samma dag som Wickström anhölls, skrev DN att Wickström ”förde ett politiskt dubbelliv”, och hade passersedel till hela fästningen. Sedan Luleå-polisen kartlagt alla som kunde tänkas sitta inne med viktiga upplysningar om befästningsarbeten kring Boden hittade man i Enboms lådor ett avtryck på ett läskpapper där Enbom karaktäriserar Wickström som en man som visste mycket och var fullt pålitlig: DN skriver 15/5 –52:

Avslöjandet om Wickströms illegala verksamhet kom som en fullkomlig överraskning för utredarna. Man höll på med en del detaljarbeten av beslagttaget material. I några brev, anteckningar och tidningsurklipp fick man fram att Enbom haft en kontaktman som varit mycket väl insatt i befästningsarbeten kring Boden. Luleåpoliserna, som noggrant kartlagt alla som kunde tänkas sitta inne med viktiga upplysningar om just sådana saker, var snart på det klara med varifrån Enbom fått informationerna.

Stadsfiskal Ryhninger meddelades om händelseutvecklingen och ansåg så grava indicier föreligga att han per telefon gav order om att Wickström omedelbart skulle anhållas.

Enbom har under den långa utredningstiden inte ens antytt att Wickström skulle vara inblandad. När han så plötsligt blev konfronterad med sin medhjälpare tog han bladet från munnen, och hans berättelse har hittills stämt överens med de upplysningar säkerhetspolisen skaffat fram genom pusselarbetet med breven och anteckningarna.

Trots att Fritiof Enbom erkänt att han av Wickström mottagit uppgifter av militär hemlig natur, vill kontoristen varken erkänna eller förneka att han haft något samröre med sovjetagenten.

”Samarbetet” mellan Enbom och Wickström har varat i fyra år.

Den 7 juni fick vi veta mer i DN:

Spionage mot försvarsanläggningar kring Boden, som säkert kostat svenska staten 100 miljoner kr., stod på det ”arbetsprogram” som sovjetagenten Fritjof Enbom överlämnade till sin främste medhjälpare, kontoristen vid armébyggnadsbyrån Tage Wickström. Vissa yttranden av Enbom tyder på att Wickström i stort sett lyckats med sitt uppdrag.

Genom sin ställning hade Wickström också möjligheter att kunna följa planerade arbeten i Bodenområdet. De uppgifter som Enbom fått från kontoristen betecknas på militärt håll som mycket viktiga. För en främmande makt kan de spara veckolånga spaningsoperationer, och

speciellt värdefulla är de för en anfallande makts flygstyrkor. Genom att i förväg ha topografiskt inprickade bombmål i ett försvarscentrum kan anfallsvågorna komma blixtnabbt och med oerhörd effekt.

Enbom har under förhören uppgivit att han under ett besök i Stockholm för några år sedan fått noggranna instruktioner om ett planerat sabotage mot ett av landets modernaste kraftverk. I händelse av krig skulle allt vara klart för att oskadliggöra kraftverket, och därigenom skulle malmbrytningen och malmtransporterna lamsläs.

Den underjordiska vattentunneln till turbiner och generatorer skulle ”slammas” igen genom att man angrep tunnelns översta knä. Från utsidan av berget hade man att borra sig in mot den ömtåliga punkten. När tre fjärdedelar av avståndet var avverkat skulle borrhålet utvidgas till en spränggryta som kunde rymma minst 200 kg dynamit. För att genomföra borringarna fordrades dock att sabotörerna hade en liten men effektiv vaktstyrka, som i Enbomsfallet skulle utgöras av personer som redan rekryterats för sådana uppgifter.

Metoden praktiserades under kriget och visade sig så effektiv att det var helt omöjligt att reparera skadorna.

12 juni publicerar DN, under stor rubrik på första sidan stadsfiskal Ryhningers yrkanden och de högsta straffsatserna som kan tillämpas av rätten enligt dessa yrkanden.

LIVSTIDSDOMAR YRKAS MOT SPIONERNA KRIGSFÖRRÄDERI I ”ARBETSPROGRAMMET”

Ny Dag-mannen var pådrivaren vid rysskontakt

Lagens strängaste straff yrkas mot tre av de sju medlemmarna i den Enbomska spionligan. Åklagaren, stadsfiskal Werner Ryhninger, ingav nämligen på onsdagen åtalen mot huvudmannen, Fritiof Enbom, och hans sex medbrottslingar. Här följer de olika åtalspunkterna liksom de högsta straffsatser som kan komma att tillämpas av rätten.

Fritiof Enbom, f.d. journalist: spioneri, grovt spioneri, anstiftan till spioneri och förberedelse till krigsförräderi. Livstid.

Hugo Gjersvold, f.d. furir: spioneri, grovt spioneri och förberedelse till krigsförräderi. Livstid.

Tage Wickström, kontorist: förberedelse till grovt spioneri. Livstid.

Arthur Karlsson, stadsfullmäktigeledamot: spioneri i tre fall och delaktighet i spioneri i två fall. Sex år.

Lilian Ceder, kontorist, stämpling till spioneri, spioneri i två fall och medhjälp till spioneri. Sex år.

Martin Enbom, trädgårdsmästare: spioneri. Två år.

Fingal Larsson, banbiträde: spioneri. Två år.

I fortsättningen på uppslagsartikeln om Ryhningers yrkande på tre livstidsdomar skrev DN att motiveringen för den tänkta livstidsdomen mot Wickström var mycket kortfattad, men DN hade också förklaringen till detta:

Anledningen till den koncentrerade stämningen är – enligt vad Dagens Nyheter erfarit – att Wickström utfört ett så kvalificerat arbete för ryssarnas räkning att detta inte ens kan antydans i officiella handlingar.

Detta verkade svenskt rekord i grovt spioneri. Inte ens överste Wennerström, som dömdes 12 år senare, tycks ha åstadkommit något som Ryhninger inte ens kunde tala om.

Tage Wickström fick sitta ytterligare några veckor i fängelse med livstidsdomen svävande över sitt huvud. Vid första rättegångsdagen den 10 juli var läget totalt förändrat.

Vad var det som hade hänt? Rättegången mot Wickström den 10 juli började inte med de ”onämbara” brotten. Wickström förklarade att hela historien var uppdiaktad av Enbom. Enbom tvingades medge att en del uppgifter var felaktiga eller rena gissningar. Wickström

hade inte varit kontrollant i fortifikations-förvaltningen och inte ens omedvetet gett Enbom några uppgifter.

Wickströms advokat, Theodor Lundberg, frågade om Enbom gett en enda riktig uppgift utom namn och adress, eller om han diktat ihop hela historien. Nu följde långa förhandlingar med vittnesförhör om den fråga som varit avgörande i hela processen: Var Wickström kommunist eller sympatisör, vilket Enbom påstått, eller var han det inte? Det var detta som var det avgörande, inte brottet.

Wickström förklarade att han inte var kommunist utan folkpartist. Däremot var det riktigt att hans styvfar var kommunist, men denne hade aldrig utövat något politiskt tryck på honom. Politiska samtal i hemmet hade varit sällsynta, men en dag hade han till sin styvfar i samband med en avtalsrörelse framfört sin mening att ”det är för mycket dalt nu förtiden och att avtalslönerna stiger för mycket”. Dessutom hade han 1939 anmält sig som Finlandsfrivillig men hustrun hade hindrat honom att resa.

Vi låter nämndeman Kihlbergs DN registrera förändringen (11/7 –52):

TAGE WICKSTRÖM TROS BLI FRIKÄND

Bevismaterialet mot kontoristen vid fortifikationen Tage Wickström, häktad som misstänkt för förberedelse till grovt spioneri, krympte ihop vid torsdagens spionrannsaking. Wickström är den ende av de hittills rannsakade som torde ha utsikter att få en friande dom. Hans försvarare, Luleåadvokaten Teodor Lundberg, väntas begära Wickström på fri fot redan på fredagen.

Vid torsdagens förhandlingar framkom att det mesta av anteckningarnas innehåll var helt uppdiaktat av Enbom. Några rent faktiska uppgifter är fel.

– Wickström har aldrig lämnat mig några uppgifter, deklarerade Enbom. Jag var hårt trängd av ryssarna för att jag lämnade så magra spionuppgifter, och därför måste jag utse ett troligt offer. Valet föll på Wickström. Jag hittade själv på några falska uppgifter som jag lämnade ryssarna, varvid jag sade att jag fått dem av Wickström.

Däremot hävdade Enbom att han i sitt arbete med Wickström hunnit komma så långt att han med förtäckt hot tvingat honom att åta sig lämna oriktiga uppgifter till ryssarna.

Ny Dag berättar (12/7 –52) om andra dagens rättsförhandlingar. Då konfronterades Wickström med sin angivare Enbom, varvid protokollet från föregående dags förhör med Enbom upplästes.

– En sådan mängd fantasier hade jag dock inte kunnat ana att Enbom åstadkommit, var Wickströms utlåtande.

Under fredagens rättsförhandlingar framträdde Enboms sanningslöshet i anklagelserna mot Wickström så klart, att domaren fann sig föranlåten fråga Enbom, om han ”hade klart för sig allvaret i en sådan beskyllning, som kanske ej är riktig”.

– Jag är tvungen att vidhålla mina uppgifter, var Enboms egendomliga svar.

Vem tvingade honom? Ryhninger? DN skriver samma dag (12/7 –52):

Åklagaren förklarade sig överraskad av yrkandet om frisläppning. Han ansåg den bevisning som förelagts vara fullgod. Wickström har åtagit sig att medverka i Enboms spioneri och det är olämpligt att sätta Wickström på fri fot.

DN fortsätter:

Efter en mycket kort överläggning gav rådman Nordström besked om att Wickström omedelbart skulle släppas. Han måste emellertid inställa sig vid slutpläderingen.

Så kort var steget från livstids straffarbete till frikännande. Åklagarens ”fullgoda bevisning” underkändes.

Frikännandet var riktigt ty Wickström var oskyldig. Men det skulle ha varit lika riktigt att släppa Fingal Larsson, Martin Enbom och Gjersvold. Anklagelserna mot dem var lika dåligt underbyggda. Men de var kommunister och Wickström var folkpartist.

Så slutade alltså processen mot den som i pressen utmålats som den farligaste spionen i Enbomsaffären näst Enbom själv. Svenska folket fick aldrig veta något mer om det spionage för rysk räkning som ”enligt vad Dagens Nyheter erfarit” varit så grovt och farligt för Sverige att åklagaren inte vågade säga ett enda ord om det i den anklagelse som skulle leda fram till livstidsdom. Den bevisning som åklagaren dagen före betecknat som fullgod och tillräcklig kasserades av rätten efter några minuters överläggning. Fri från den livstidsdom som hängt över hans huvud några veckor gick han direkt ut i sommaren och friheten.

Dagen efter tvärtystnade hela pressen om den farliga spionen Wickström. Efter två månaders gatlopp i spalterna nämndes han icke mer. Historien skulle glömmas bort. När han åtalade högerorganet Norrbottens-Kuriren och begärde skadestånd, frikändes tidningen av en norrbottensjury.

Det var bara kommunisterna som krävde att han skulle få upprättelse. Författaren och riksdagsman Holmberg, vilken också varit utsatt för falska anklagelser och smädelser, motionerade i andra kammaren om ersättning för oskyldigt häktade. I kammarens protokoll den 15 april 1953 citerar jag vad jag yttrade om Wickström när motionen behandlades:

Varför fick inte denne man fullständig upprättelse. Han blev skandaliserad i hela pressen som en farlig spion och när man vägrar honom ersättning söker man därvid alltjämt hålla liv i den föreställningen, detta trots att det inte fanns något underlag för en dom. Detta visar på en fullständig uppluckring av våra domstolars känsla för människors okränkbarhet och människors anseende. Man kan tillåta sig vilka angrepp som helst i pressen och annorstädes mot en människas heder och sedan vägra henne upprättelse när anklagelsen visar sig vara oriktig. Jag anser anklagelserna lika oriktiga i de andra fallen, men nu gäller det dem som domstolen friat och vi kommer att fortsätta kampen för Lex Wickström.

Attack mot ledande kommunister

När planerna att framställa Arthur Karlsson som chefspion för hela Sverige totalhavererat genom hans skickliga försvar gjorde åklagaren ett nytt försök att kompromettera tre kända ledande kommunister, riksdagsmännen Helmer Holmberg och Helmer Persson och redaktör Knut Olsson, ledare för kommunisternas stadsfullmäktige i Stockholm och tidigare vice ordförande i stadsfullmäktige. De hade tidigare utsatts för en systematisk förtalskampanj i pressen. Nu skickades Jan Lodin fram vid rättegången den 21 juni för att fortsätta angreppet. Han började med att fråga rätten om han riskerade åtal för ärekränkning om han återberättade vad han tidigare sagt att Enbom sagt om de tre kommunisterna. Rättens ordförande förklarade att det fick han avgöra själv. Lodin fortsatte att berätta att Helmer Holmberg och Helmer Persson skulle ha känt till Enboms påstådda verksamhet, att Helmer Persson skulle ha lovat hjälpa honom att få en radiotelegrafist och att Knut Olsson skulle ha anställt Enbom på Röda Hjälpn.

När stadsfiskal Ryhninger skickade upp Jan Lodin som vittne i processen, för att han skulle återge vad Enbom hade sagt visste åklagaren mycket väl att Enbom själv mer än två månader tidigare dementerat alla de påstådda yttranden som han uppgavs ha fällt och som Lodin skulle lägga fram. Det skedde vid ett förhör i Luleå den 4 april där Enbom förklarade att han inte kunde tro att han blandat in Helmer Holmbergs namn som medhjälpare. Enbom förklarade att Holmberg icke på något sätt medverkat eller kände till att Enbom skulle ha sysslat med något illegalt. Vidare förklarade han att Lodin måste ha missuppfattat honom, ty om Holmberg hade

han bara sagt att han var en bra arbetsledare på redaktionen. Enbom förklarade att han möjligen sagt åt Lodin att Arthur Karlsson skulle ha sagt honom att Helmer Persson lovat skaffa honom en radiotelegrafist och t.o.m. fått pengar för detta ändamål. Enbom hade ”inga belägg för detta påstående, som är grundat på ren gissning från Enboms sida”. Trots att Enbom själv dementerat alltsammans skickades Lodin fram som åklagarens vittne.

En liten parentes kan tilläggas. Den dagen, den 4 april, dementerade Enbom en hel serie tidigare påståenden.

Enbom förklarade att allt han kan ha sagt till Lodin om kontakt med officerare och andra militärer samt införskaffande av uppgifter genom dem är uppdyktat och saknar grund. På samma gång bestred han att han sagt att han träffat den så kallade marinspionen och förmedlat en filmrulle. ”Alla dessa uppgifter var osanna och hopfantiserade.”

De båda riksdagsmännen och Knut Olsson begärde att bli kallade som vittnen till processen. Åklagaren förklarade att de kunde bli hörda av polisen, men de svarade omedelbart att de inte tänkte gå på något polisförhör där deras svar kunde hållas hemliga. De krävde att få framträda inför den rådhusrätt där Lodin framfört sina smädliga påståenden.

Då tappade åklagaren intresset. Han ville misstänkliggöra dessa tre ledande kommunister så att pressen kunde fortsätta att smäda dem, men ville inte alls att de skulle komma som vittnen och fördärva hans process. Rådhusrättens åttonde avdelning var på samma linje och avlog först Helmer Holmbergs telegrafiska hemställan. Denne blev inte svarslös. Han fastslog att hela Enbomsaffären var ett grovt försök att kompromettera ledande kommunister och genom dessa det kommunistiska partiet, Sveriges enda socialistiska parti.

Stadsfiskal Ryhninger blev illa berörd, då jag genom min begäran att kallas som vittne ville ställa bakdantarna mot väggen och låta offentligheten skåda deras ynkedom. Rådhusrätten har också beslutat, att jag icke skall höras som vittne, detta efter att först genom att hänvisa mig till polisförhör ha underlättat för kampanjmakarna att fortsätta med nya insinuationer. Det är betecknande, att nämndemannen Leif Kihlbergs tidning inte upplyste sin läsekrets om att jag begärt att kallas som vittne, men däremot gjorde stor sensation av att jag skulle höras av polisen, något som jag för övrigt hade kunnat vägra att finna mig i.

Jag konstaterar härmed,

att inget åtal väckts emot mig,

att åklagaren inte ens ville ha mig hörd som vittne,

att Stockholms rådhusrätt inte önskar ge mig tillfälle att påvisa hur falskt innehållet i ”huvudvittnets” berättelse är.

Knut Olsson hade förberett vittnesmålet med utförligt material, bland annat läggen av Röda Hjälpens tidning, för att Enbom skulle få peka ut ”sina första journalistiska lärospån”. Enbom hade aldrig varit anställd i Röda Hjälpen. Han betraktades där bara som en nedhasad figur, som sov i parkernas buskage om nätterna och som man någon gång gav kaffepengar för att han gick något ärende och att man tyckte synd om honom.

Åklagaren aktade sig mycket noga för att släppa fram ett sådant vittnesmål. Rätten meddelade att man inte behövde något vittnesmål av Olsson, därför att Enbom dementerat eller återtagit allt som han enligt Lodins påståenden tidigare skulle ha sagt om Knut Olsson, plus påståendet att Enbom skulle varit anställd i Röda Hjälpen.

Den tredje av de smädade kunde däremot inte hejdas. Lodin hade ju vittnat att Helmer Persson lovat hjälpa Enbom med att skaffa en ”pianist” till hans trasiga radiosändare. Helmer Perssons vittnesmål blev så besvärligt för domstolen och åklagaren att han förvägrades att säga allt vad han ville ha sagt. Han rättade Gjersvolds uppgifter den 27 juni och talade om vad han verkligen hade svarat honom. Vi återger det längre fram.

Helmer Persson sade bl.a., enligt Dagens Nyheters referat, att han aldrig vetat att Enbom hade någon radiosändare. ”I så fall skulle jag omedelbart ha kastat ut både Enbom och hans apparat”.

Redan tidigare hade Helmer Persson i pressen avslöjat hela ursprunget till Lodins påståenden. Under vinterkriget berättade de reaktionära krafterna i Norrbotten diverse fantastiska historier om den kommunistiska rörelsens ledande krafter. Bland annat hade man skickat ut ett smygande rykte att just Helmer Persson skulle ha tagit sig in i tornet till Kalix kyrka och därifrån skickat hemliga rapporter till ryssarna med hjälp av en hemlig sändare. Det var detta som återuppstått i ny och förändrad form och nu serverades inför rådhusrätten av Lodin.

För den anklagelsen har jag ett vattentätt alibi förklarade Helmer Persson. ”Vid den tidpunkten då dessa sändningar påståtts ha ägt rum hörde jag nämligen till de hundratals kommunister och antifascister som internerats på det första svenska koncentrationslägret för folk med misshagliga radikala åsikter. Det inrättades i Storsien i Överkalix.” Det kompletterades sedan med ett likartat läger i närheten av Sveg i Härjedalen och ett i Öxnered i Västergötland varjämte en av flottans båtar användes för detta ändamål. (Författarens anmärkning.)

Helmer Persson tillade: ”Befälet i koncentrationslägret i Storsien, officerarna och arbetsledarna, var folk med nazistiska och andra reaktionära åsikter. Regimen var mycket sträng och permissioner sällsynta. Det är fullständigt otänkbart att detta befäl skulle ha beviljat mej permissioner för de hemliga radiatorer som jag påstods ha sänt från kyrktornet i Kalix.”

Jan Lodins och åklagarens stora attack mot de tre medlemmarna i partiledningen slutade alltså med totalt fiasko.

Femton år senare begärde Jan Lodin på nytt inträde i det parti som han smädat så grovt och stämplat som ett spionparti med spionhjälpare i ledningen.

Det anmärkningsvärda var inte att han begärde inträde utan att han beviljades medlemskap genom distriktsledningen i Gävleborg. Han har t.o.m. fått föreroendeuppdrag och förekom på en kandidatlista. Detta väckte stora protester från partimedlemmar som mindes hans deltagande i hetskampanjen mot partiet på 50-talet.

Däremot förmodar vi att Säpoledningen är mycket glad och belåten över denna sällsamma nyrekrytering.

Handplockad rådhusrätt

Jag har nu vid flera tillfällen sysslat med rådhusrättens uppträdande i processens första skede. Innan vi går vidare skall vi dröja vid den säregna sammansättningen av denna rådhusrätt. Det är nämligen vanligt i Sverige vid spionrättegångar att man genom uteslutning av vissa nämndemän och handplockning av dem som kommer i stället, tillsätter en domstol som beräknas bli följsam och fäller de domar som åklagaren vill ha. Detta var i särskild grad fallet vid den rådhusrätt som dömde i Enboms-rättegången.

Långt före processen utplockades domstolen som skulle döma i Enboms-målet. Genom de proportionella valen hade kommunisterna en eller två nämndemän i varje nämndemannagrupp, som valts i Stockholms stadsfullmäktige. Nu plockade man helt enkelt bort de kommunistiska ledamöterna ur nämnden. I stället insattes den främsta ledaren för hetskampanjen, redaktör Leif Kihlberg i Dagens Nyheter, tidningens politiske redaktör. Herbert Tingsten var chefredaktör. Varje dag fyllde de tidningen med hetsartiklar mot kommunisterna och propagerade för svensk anslutning till atlantpakten.

Leif Kihlberg var vald till nämndeman för folkpartiet men hade aldrig tjänstgjort i rådhuset utan bara i en filial på Banérgatan. Nu flyttades han till rådhuset och just till åttonde avdelningen som skulle ha hand om Enbomsålet. På grund av sin ställning i pressen tycks han ha fått ett dominerande inflytande över de andra nämndemännen.

Det blev snart klart att han hade sin dom klar på förhand. Varenda dag skrev han artiklar om att kommunisterna borde avskedas från alla statliga och andra viktiga arbeten, att Säpo måste förstärkas och vaksamheten ökas. Det enda som han lamt värjde sig mot var inläggen på tidningarnas insändaravdelningar, där man på grund av Enbomsprocessen krävde dödsstraffets återinförande i Sverige.

Han beordrade stora intervjuer med socialdemokratiska ledare i Norrbotten, som hoppades kunna beröva kommunisterna deras två andrakammarmandat i länet. Det ena skulle de ha vunnit redan på siffrorna för 1950 års kommunalval, men för det andra skulle de enligt DN:s och de intervjuade socialdemokraternas spådom ”få tacka stadsfiskal Ryhninger och kriminalkommissarie Isaksson”.

Dessa heta förhoppningar infriades inte. Kommunisterna försvarade med bred marginal Helmer Holmbergs andrakammarmandat i Norrbotten. Det andra var förlorat redan genom landstingsvalsiffrorna 1950. I hela riket fick kommunisterna 248.826 röster vid 1948 års riksdagsval, 188.123 vid valet till landsting och landstingsfria städer 1950 och 164.194 vid riksdagsvalet 1952. Socialdemokraterna, som hoppades att vinna mycket på enbomshetsen, fick vid samma val 1.789.459 röster 1948, 1.858.153 1950 och 1.742.439 röster 1952. Jämfört med närmast föregående val 1950 förlorade alltså kommunisterna 23.629 röster, men socialdemokraterna 115.714.

Två veckor före domen fällde DN på ledande plats en politisk förhandsdom riktad mot kommunistiska partiet. DN, 14/7 –52:

KOMMUNISTPARTIET AVSLÖJAT I SPIONPROCESSEN

En redovisning i 18 punkter

Det har inte förekommit någon spionprocess i något demokratiskt land där kommunistpartiet blivit så grundligt avslöjat som i den pågående rättegången i Sverige. Det kan vara skäl att ge en översikt av karaktäristiska fakta och uttalanden från de offentliga förhören – kanske kommer det nya bidrag mot slutet av rannsakingen. För dagen ser katalogen ut så här:

- 1) Fyra av de häktade: Fritiof Enbom, Gjersvold, Fingal Larsson och Arthur Karlsson tillhörde kommunistpartiet. Martin Enbom och Lilian Ceder hade varit verksamma inom den kommunistiska ungdomsrörelsen. Även de utpekade K. John Petersson i Kiruna, Ekman i Boden och avlidne Sven Jonsson (Arthur Karlssons föregångare som kringresande bokagent) var organiserade kommunister.
- 2) Fritiof Enbom, Gjersvold och Ceder medarbetade i Norrskensflamman, Enbom senare även i Ny Dag. Ekman, Enbom och Gjersvold förestod efter varandra lokalredaktionen i Boden. Spionarbete kvalificerade för platsen.
- 3) De ryska uppdragsgivarna brukade, när det gällde nya underagenter, fråga efter deras politiska åskådning. Kommunistisk partitillhörighet utgjorde i deras ögon en garanti för pålitlighet.
- 4) Enbom utgick från att spionage åt ryssarna stod i överensstämmelse med partiets strävanden, bildade ”ett led i partiverksamheten”. I verkligheten hade partiet icke tagit avstånd, hävdar han.
- 5) Enbom säger att hans villighet att spionera för ryssarnas räkning påverkats av partiledarnas offentliga uttalanden om Ryssland som föregångsland och av partimedlemmarnas lojalitetsplikt. Han betraktade Sovjetunionen som sitt ”politiska hemland” som en svensk kommunist var skyldig sådana tjänster.
- 6) Enbom förklarar att han litade på Fingal Larsson därför att denne var aktiv i partiet och hade ”ideologiska skäl” att hjälpa.

- 7) Enbom räknade med att "partifolk" och "sympatisörer" i Kalixlinjen skulle bistå med uppgiftssamlade och rapportering under kritiska skeden och krig.
- 8) Vid överläggningarna om sabotage mot vapenarsenalen i Boden under krig antog Enbom och Gjersvold att de nog skulle kunna få aktiv hjälp av 200 man bland kommunistiska partimedlemmar och sympatisörer, närmast järnvägsfolk och civilanställda inom försvaret.
- 9) Gjersvold ansåg att "det var partiorder" att ge ryssarna spionuppgifter, och han ville vara "lojal mot partiet", ty "partiorder skall följas". Tror att "någon inom partiet hade givit Enbom uppdraget", någon i ledningen "tryckte på Enbom" när denne tvekade.
- 10) Gjersvold berättar om ett slutet partimöte i Boden där man diskuterat Enboms anställande och bestämt sig för att "ta det lugnt".
- 11) Norrskensflamman var den viktigaste centralen vid spionernas sammankomster. Där planlades spionage, där samlades fotografier och kartor, där lämnades de viktigaste uppgifterna.
- 12) På Norrskensflamman redaktion råkade Enbom Victor Anissimov, marinspionen Anderssons uppdragsgivare. Han beordrades då till Stockholm för att motta nya anvisningar.
- 13) På Norrskensflamman liksom tidigare på lokalredaktionen i Boden förvarades långa tider den radiosändare som Enbom fått av ryssarna. Den var lätt åtkomlig, demonstrerades vid flera tillfällen för de till spioneri utvalda partivännerna.
- 14) Spionligans huvudman, Fritiof Enbom, säger att riksdagsman Helmer Persson lovat hjälpa honom att skaffa en lämplig radiotelegrafist för den illegala sändaren.
- 15) Enligt Gjersvolds uppfattning hade Helmer Persson "något att göra med" radioutsändningar från Kalixlinjen under krigsåren. Enbom skulle ha nämnt detta. Han står inte längre för uppgiften.
- 16) Gjersvold rådfrågade Helmer Persson hur han skulle göra i den händelse polisen ville höra honom i spionaffären. Han påstår att han tillråddes att ljuga och svänga sig. Tidigare ansåg han sig ha konstaterat genom personliga förfrågningar att såväl riksdagsman Persson som partisekreterare Rolf Forslund kände till Enboms illegala arbete, fastän de inte ville tala närmare om det.
- 17) Arthur Karlsson, numera anställd som vaktmästare på Ny Dag, utpekades av Enbom och Gjersvold som initiativtagare till spionligans verksamhet. Han var då ambulerande bokförsäljare. Även senare skulle han ha varit en pådrivande kraft, den egentlige "spionchefen". Han gav instruktioner, förmedlade kontakten med ryssarna, sökte sätta fart på det hela.
- 18) Vid värvandet av underagenter inom kommuniströrelsen lärdes dessa en utanläxa om att spionuppgifterna skulle vara till nytta för en "motståndsrörelse" i händelse av amerikansk "ockupation", då ryssarna kom som "befriare" – helt i överensstämmelse med kommunistiska propagandateser. Det var lättast att vinna dem på det sättet, yttrar spionligans ledare. De som erkänt sin medverkan vid spioneriet bekräftar skildringen.
- Medan alla dessa utredningsresultat redovisas, dag efter dag, vecka efter vecka, fortsätter kommunistpressen att beteckna hela spionprocessen som en av svenska myndigheter ordnad provokation, en "jättesvindel", och partiledaren Hagberg upprepar sina ord i riksdagen att "kommunistiska partiet har ett rent och gott samvete".

Som synes talar nämndeman Kihlberg knappast om det påstådda spionaget, om de anklagades eventuella skuld. Det intresserade honom inte. För honom existerade bara en anklagad – Kommunistiska Partiet. Där högg han genast i sten. Kommunistiska Partiet var aldrig och blev aldrig komprometterat i Enboms-affären eller i någon annan spionaffär. Inte ens Enbom påstod att Kommunistiska Partiets ledning eller andra ledningar i partiet uppmanat honom till sådan verksamhet. Pratet om att det var "ett led i partiverksamheten" är hans egen, åklagarens och Säpos gemensamma konstruktion. Påståendet att tre medlemmar av partiledningen skulle ha vetat om Enboms verksamhet blev ett totalfiasko för åklagaren och Lodin. Åklagaren tvingades till reträtt. Gjersvolds Säpo-påverkade uttalande den 27 juni vederlades under processens gång, främst av Helmer Persson.

Nämndeman Leif Kihlberg hade ingenting annat än Enbom att hålla sig till, när han slungade ut sina anklagelser. Elva gånger upprepade han: ”Enbom utgick från . . .”, ”Enbom säger . . .”, ”Enbom betraktade . . .”, ”Enbom förklarar . . .”, ”Enbom räknade med . . .”, ”Enbom antog . . .”, ”Enbom säger . . .”, ”Enbom råkade . . .”, ”Enbom utpekar . . .”. Den dåvarande politiske redaktören i Sveriges största tidning har hängt upp hela sin argumentering på en typisk mytoman.

Detta låter han gälla i stället för bevisning av de påstådda brotten. Skuldfrågan intresserade honom inte. Han bygger allt på att några av de anklagade tillhör Kommunistiska Partiet, men han glömmer en sak.

Vid flera tillfällen, på den första rättegångsdagen och många flera, hävdade Enbom att han övergav sin tidigare kommunistiska uppfattning i början av 1948 på grund av utvecklingen i folkdemokratierna. Ideologiskt hade han lämnat partiet även om han formellt stod kvar. Allt som han skyller Gjersvold för kommer efter den tiden likaså det som Enbom kallade sin största spionbragd. Den karta som han själv gjorde och där han ritade in en massa militära anläggningar och sedan fotograferade, skulle han ha överlämnat i april 1950, ett år sedan han flyttade till Luleåredaktionen, ett år sedan han praktiskt taget upphörde med allt umgänge med Gjersvold, ännu längre sedan han upphört att umgås med de övriga anklagade utom Ceder och två år sedan han lämnat den kommunistiska uppfattningen, enligt sina egna kategoriska förklaringar under rättegången. Leif Kihlberg anklagar således en av sina meningsfränder och inte någon kommunist för det som kan ha hänt efter februari 1948. Enbom förklarade att han då upphörde med att spionera av ideologiska skäl, men att han fortsatte ändå därför att han behövde pengar. Så sade han första rättegångsdagen och det upprepades flera gånger.

Den nya borgerligt-socialdemokratiska uppfattningen skyddade honom tydligen inte för denna frestelse.

Efter denna ledare, som allmänt antogs vara skriven av nämndemannen själv, tyckte även Morgon-Tidningen (s) att det gick för långt. På ledande plats angrep tidningen med verklig skärpa Leif Kihlberg för att han tvärt emot domarregler och gängse praxis fällde förhandsdomar i sin tidning vid en stor brottmålsprocess där livstidsdomar yrkades.

MT skriver (15/7 –52):

NÄMNDEMAN KIHMBERG DN OCH SPIONPROCESSEN

Dag efter dag fortskrider spionprocessen. Kring domaren sitter lekmannanämnden som har att noggrant följa förhandlingarna och i sinom tid grundligt och opartiskt pröva vad som är sant i anklagelserna och säga sin mening om hur de bevisade brotten bör bestraffas.

Bland nämndens ledamöter sitter en av huvudredaktörerna i DN, dr Kihlberg. Han ska alltså delta i omröstningen om rättens utslag. Det är hans domarplikt att utan förutfattade meningar tillsammans med övriga ledamöter av nämnden ta ställning till åtalen.

Det borde vara en självklar fordran att dr Kihlberg inte i tidningsartiklar behandlar den process som han har att döma i. DN innehåller emellertid mitt under pågående process en ledande artikel vari förf. – sannolikt dr Kihlberg själv – summerar ihop i 18 punkter slutsatser som han anser sig kunna redan nu presentera.

Slutsatsernas innehåll är måhända riktigt i sak. Därom yttrar vi oss inte. Men sammanblandningen av domarfunktion och politisk anklagare är djupt olustig. Även om dr Kihlberg skulle krypa bakom anonymiteten och bestrida sitt författarskap, är det omöjligt att tvivla på att han granskat och gillat artikeln.

I mål av denna art där förräderiet har en politisk bakgrund är det mer än eljest betydelsefullt att förebygga anmärkningar mot domstolens opartiskhet. Att en huvudredaktör i DN sitter som nämndeman i ett kommunistmål, är redan det olämpligt. Dubbelt olämpligt är att hans egen tidning

engagerar sig så djupt i saken under pågående handläggning och innan dom har fällt. Dr Kihlberg borde vid kallelse till tjänstgöring i nämnden ha anfört vad juristerna kallar för grannlagenhetsjäv. Och om han inte förstod detta borde han åtminstone avhålla sig från att i sin tidning redovisa sina slutsatser innan dom i målen avkunnats. Det är en enkel anständighetsregel som dr Kihlberg satt sig över.

Flera tidningar instämde:

OLUSTIG INBLANDNING

Det är illa att förhållandet står i motsatsställning till domarämbetets oväld, men det är lika illa att ge kommunisterna detta tillfälle att påstå sig vara utsatta för förföljelser ända in i rättssalen.

Stockholms-Tidningen (16/7 –52).

Sammanblandningen av nämndemännens arbete och journalistens är alltför påtaglig och stötande. Att en tidning kommenterar och värdesätter detaljerna i ett rättsfall under pågående process är redan det något som kräver en avsevärd diskretion. Vad man än säger om den saken – den svenska pressen tillerkänner sig här en ganska stor frihet – borde det vara solklart att ingen som sitter i rätten och där i sinom tid skall fri från alla engagemang taga ställning i målet, får ha något som helst att göra med dylika meningssytringar. På förekommen anledning måste denna princip eftertryckligt slås fast.

Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning (16/7 –52).

Kartan i soplåren

Den fjärde anklagade, banbiträdet Leo Fingal Larsson från Bjurå, bestred hela anklagelsen. Han hade aldrig trott på Enbom när denne gjort antydningar om att han sysslade med sådan verksamhet. Han hade aldrig märkt att Enbom visat något intresse för de tyska trupptågen och inte heller fäst sig vid hans tal om Stockholmsresor. Under hela tiden i Bjurå hade han bara tre gånger märkt att Enbom var bortrest. Han förklarade att Enbom var känd för sina fantasier och fann alla hans påståenden fantastiska. Han bestred konsekvent att han någonsin gett Enbom någon uppgift med avsikt att den skulle användas för något hemligt ändamål. Om han råkat säga något om något militärt i vanliga samtal hade han varit omedveten, utan någon tanke på att det kunde användas på det sättet. Enligt Enbom skulle Larsson ha berättat om sprängningen av en järnvägstunnel och om några detaljer i befästningarna i Kalixlinjerna. Fingal Larsson förnekade med orubblig fasthet alla Enboms påståenden. Åklagaren yrkade på en paragraf med två års straffarbete som maximum.

Enbom hade sagt och åklagaren hävdade att Larsson hade berättat om sprängningen av en tunnel och några befästningar i Kalix-linjen. Ryhninger ansåg att det var mycket misstänkt att Larsson gjort cykelfärder i trakten. Fingal Larssons advokat Lundgren tyckte inte alls det var märkvärdigt, att en människa cyklade omkring i sin egen hembygd. Åklagaren kom ingen vart med Larsson och dolde inte sitt missnöje med att han bara mindes oväsentliga detaljer men inga viktiga saker. Det är inte så lätt när man inte har några sådana saker att minnas.

Fingal Larsson hade en gång trott på Enboms uppgifter att han varit frontkämpe i Spanien och hade med sig radioapparaten därifrån. När det blev klart att han aldrig varit i Spanien trodde Larsson aldrig mer på någon av Enboms fantasier. Antydningarna från Enbom att han var en mystisk hemlig agent blev alltså en sådd på hälleberget.

I slutpläderingen betonade stadsfiskal Ryhninger att Fingal Larsson var ”så ideologiskt snedvriden att han spionerade utan någon betalning”.

Det säger en del om åklagarens värderingsnormer.

Fingal Larsson fick senare åka berg- och dalbana, försattes på fri fot och dömdes sedan på nytt. I början av 1954 riktade han en anmälan till JK, ett dråpslag mot åklagaren, Enbom och hela processen. Det skall vi berätta längre fram.

Bland dem som åtalades och dömdes på grundval av Fritjof Enboms påståenden om sin verksamhet, var också hans egen broder, handelsträdgårdsmästaren Joel Martin Enbom. Han stod under starkt inflytande av sin bror och är vid sidan av Lilian Ceder den enda av de åtalade som trodde på Enboms påståenden att han sysslade med hemlig verksamhet. Dock i mycket begränsad omfattning. Han betonade gång på gång att han dock var helt övertygad om att denna verksamhet helt var riktad mot Hitler-Tyskland och dess trupptåg men aldrig mot Sverige. Han betonade också att bröderna aldrig talat om att Sovjetunionen kunde angripa Sverige, men att Hitler-Tyskland och under efterkrigstiden även USA kunde dra in Sverige i ett anfallskrig mot Sovjetunionen.

Martin Enbom är den ende av dem som utpekats som Enboms medbrottslingar, som överlämnat något slags dokument till Enbom, även om de var betydelselösa och den ende som säger sig ha fått en mindre penningssumma. Brodern hade lånat honom hela 375 kr när han varit i ett trängt läge och sagt att han inte behövde betala tillbaka dem utan kunde göra honom tjänster istället. Martin Enbom hade också fått se radiosändaren som stod i en skrubb eller garderob i förstugan. Fritjof Enbom hade en gång berättat att han skickat rapporter med sändaren men endast om tyska trupptransporter. Martin Enbom säger sig åtminstone delvis ha trott på broderns uppgifter men lämnade honom ändå några uppgifter från sin beredskapstid, då han var redogörare på en förläggning. Det dokument som han gett brodern var dels en utrustningslista för en mindre militär enhet som han fått under sitt jobb och dels ett par kartor från en manöver, som officerarna själva hade kastat i en soplår för vidare befordran till den stora sopförbränningen. Fritjof Enbom som aldrig var så noga med vad han högg till med försökte en gång inbilla sin bror att sovjetregeringen skickat en särskild tacksamhetskrivelse för de kasserade kartorna på sophögen.

Det räckte dock till för en dom på 7 års straffarbete som Martin Enbom med sedvanligt avdrag fått avtjäna.

Martin Enboms konstaterande att hans bror aldrig talat med honom om något annat än åtgärder som var riktade mot tyskarna men att man aldrig tänkte sig att Sovjet skulle vara något hot mot Sverige, stämmer med vad flera av de åtalade berättat om Enboms politiska resonemang, i varje fall fram till 1948 då han säger sig ha lämnat den kommunistiska åskådningen. Åklagaren berättar ofta hänfullt att Enbom förklarat, att Sovjet skulle komma och befria Sverige om vi blev anfallna av tyskar och amerikaner. Det var väl inte något märkligt resonemang vid en tidpunkt då alla hade i friskt minne att många tusen sovjetsoldater gav sina liv för att befria Nordnorge från den hitlertyska ockupationen. Efter befrielsen återvände sovjettrupperna till sitt eget land.

Martin Enboms aktioner under processen tyder på att han trots allt kände en viss bundenhet till brodern och därför inte gick fram så hårt som han kunde ha gjort. En bidragande orsak torde vara att han hade samma advokat som Gjersvold och Lilian Ceder, Valborg Lundgren. Hon satte in sin kraft på den sistnämnda medan Gjersvold och Martin Enbom bara fick förmaningar att foga sig efter polisernas önskningsar så att de skulle få lättnader under strafftiden.

Så tillverkas en livstidsdom

Vid fallet Gjersvold ska vi dröja längre. Han hölls nästan helt isolerad under processen. Därför har åklagarens och sensationspressens påståenden dominerat allt som skrevs. Han dömdes liksom Fritjof Enbom till livstids straffarbete. Hans fall är, enligt vår mening, det

psykologiskt mest intressanta. Juridiskt och politiskt är det en justitieskandal. I många avseenden liknar det fallet Fingal Larsson. I deras fall, liksom i fallen Arthur Karlsson och Martin Enbom, finns det anledning att ställa frågan: Här har vi de dömda, men var är brotten?

Det har inte ens påståtts under processen att Gjersvold stått i förbindelse med någon främmande makt. Han har inte utlämnat något dokument eller någon handling. Han har inte fått ett öre för någon sådan uppgift. Han hävdar kategoriskt att Enbom aldrig gett honom något uppdrag att skaffa militära uppgifter och att Enbom heller inte efterfrågat några sådana. Under den tid förhören pågick var han sjuk och uttröttad i brist på sömn och praktiskt taget helt isolerad. Han drabbades redan efter första veckan av en så djup psykisk depression att han hela den tiden måste ha varit otillräknelig. Han sökte förgäves få läkarhjälp och sinnesundersökning och en advokat, för vilken han hyste förtroende. Även på sin svartaste dag, rättegångsdagen den 27 juni, bestred han anklagelserna för spioneri och grovt spioneri. För den anklagelse som fick de största rubrikerna i sensationspressen, anklagelsen för förberedelse till krigsförräderi, blev han frikänd.

Trots att han var dömd till livstid förvägrades han att fullfölja sin talan till högsta domstolen. Åklagaren sökte i det längsta hindra honom att överklaga till hovrätten. Det enda han erkänt eller själv talat om är att han vid några tillfällen kallpratade med Enbom om militära vardagligheter, så som man kan prata med varann när man arbetar och bor i en stor militäranläggning, utan att tänka på att även betydelselösa bagateller i det militära är belagda med sekretess och kan bestraffas om de åtalas. Detta gäller även om man bara talar med en svensk vän, som man vid den tiden inte har någon anledning att misstänka för skumma syften.

Det är detta han medgett. Sedan har åklagaren och Säpo satt på etiketterna. Vi gissar att han vid en offentlig rättegång knappast skulle kunna ha dömts för något annat än slarv med den militära sekretessen.

Nu till detaljerna. De måste bli rätt utförliga, ty de är belysande för åklagarens och säkerhetspolisens metoder.

Hugo Gjersvold kommer från ett skogsarbetarhem i Bodum i Ångermanland. Fadern är kommunist. Själv tog han redan vid 16 års ålder värvning vid A 8, Bodens artilleriregemente. Det var ont om arbete i skogen och han lockades av värvningsreklamen att han skulle få utbildning för god civilanställning. Han gick igenom volontär-, konstapels- och furirskolorna. Under andra världskriget tjänstgjorde han som stamanställd furir. Han förlängde värvningen en gång, men det var beredskap. Han fick därför sen han tagit avsked från stamanställningen fortsätta som inkallad furir.

Han har sysslat mycket litet med vanliga militära uppgifter och utbildning av trupp. Han fick nämligen redan före 1939 specialuppgifter i motordetaljen: att lära volontärer att sköta och köra motorfordon och att förbereda dem för körkortsprov. Han fick ta ansvar för motorparkens skötsel och reparationer. När en av officerarna ville göra honom till trosschef och när han en tid kommenderades till vakttjänstgöring vantrivdes han och tog avsked.

Efter beredskapstjänstgöringen tog han civilanställning som garageförman vid Bodens ingenjörskår, men blev uppsagd efter fredsslutet, när beredskapsanslagen minskades ner. Efter en kort tids arbete på en bilverkstad fick han ny civilanställning.

Under denna första tid var han inte politiskt intresserad eller aktiv. En enda gång protesterade han när befälet utan att fråga tvångsuttaxerade en del av hans magra lön till hjälpaktionerna för finska vinterkriget. Han fick veta att myndigheterna hade gjort vissa förfrågningar i hans hemort, bland annat om familjens politiska uppfattning. Senare förstod han att han tydligen då blivit införd i Säpos register som möjlig säkerhetsrisk. Ingenting hände och han hade inga

svårigheter förrän han 1945 blev aktiv medlem i Bodens kommunistiska ungdomsklubb där han främst arbetade för pressen.

Gjersvold hade efter indragningarna och avskedet från garageförmansbefattningen vid Ing. 5 fått nytt arbete som chaufför och förrådsarbetare vid A 5, Bodens artillerikår. Så fort hans kommunistiska aktivitet blev känd blev han föremål för befälets och Säpos särskilda uppmärksamhet. Det hade utgått hemliga direktiv att han inte skulle få ta några körningar till tygstationen och till viktiga förråd och anläggningar. Han hade ansvaret för en bil, men så fort det kom någon körorder dit byttes han ut mot någon annan chaufför. Han fick inte köra större ammunitionslast, möjligen någon låda då och då, men inte till de nämnda adresserna.

Han läste nu kommunistpressen och visste att Säpo ofta lagade provokationer mot radikalt folk som de ville komma åt. Han tyckte sig känna doften av något sådant när han en dag fick order att hämta en större last artilleriammunition i ett förråd, dit han annars icke fick köra. Han beordrades att köra den till en ny adress, till någon ny militär anläggning, som han inte hört talas om och där han aldrig varit.

Han blev ännu mer uppmärksam när han fann att tygofficeren kapten Blomberg och en annan person vid namn Berg farit dit samtidigt, tydligen för att kunna vittna att han varit där.

Enbom hade kommit till Boden som lokalredaktör för Norrskensflamman och de träffades ibland och diskuterade om ungdomsklubbens angelägenheter. Vid hemkomsten gick Gjersvold direkt dit och sa:

– Nu kokar dom visst ihop något djävulskap åt mej.

Han berättade om den ovanliga körordern och råkade nämna det ungefärliga läget för anläggningen om vilken han inte visste något annat än att han lastat av en ammunitionslast. Enbom sa just ingenting.

Strax efteråt kom en annan liknande historia, men inte så tydlig. Bilen som han var ansvarig för befanns en morgon vara borta. Gjersvold gick hela dagen och undrade vem som tagit den, men ingen visste något.

På kvällen kom en annan chaufför och berättade att han på morgonen fått order att bara ta Gjersvolds bil, lasta den med ammunition och köra den till en anläggning i en helt annan riktning. Han nämnde inget annat än platsens ungefärliga belägenhet. Även den kvällen gick Gjersvold till Enbom och berättade vad som hänt och vad den andre sagt. Han tyckte att det var bra likt den förra historien och undrade vad dom ”kokar ihop”. Enbom sa ingenting den gången heller.

Sedan fortsatte allt som förut, men han började förstå att de tänkte sparka honom från jobbet. En dag blev han inkallad till vad han kallade kommittén för oamerikansk verksamhet, till sin chef överstelöjtnant Bäärnhjelm. Han har bevarat två blyertsanteckningar i en kalender från denna tid.

Den 24 februari 1950 gjorde han följande blyertsanteckningar:

Förhör inför kommittén för oamerikansk verksamhet idag 24.2 kl. 13.30. Överstelöjtnant Bäärnhjelm och styckjunkare Jansson:

- Jag vill bara ställa en fråga till Gjersvold. Tillhör Gjersvold kommunistiska partiet?
- Jaha, det gör jag.
- Sedan hur länge. Är det år?
- Jag har tillhört ungdomsrörelsen sen 1945. Det gör väl ingenting.
- Nähä.
- Blir det någonting av det här?

– Det får vi se!

I en annan kalender fanns följande anteckning:

Den 28 mars 1951 blev jag uppkallad till tygofficern som kort och gott meddelade att jag blivit avskedad. Jag vägrade att skriva på avskedskortet och poängterade att flera hade kortare anställningstid. ”Tyvärr”, sa tygofficern. Jag krävde att få reda på orsaken. Då sa han bara att jag ”icke var önskvärd”.

Gjersvold nöjde sig inte med detta. Han gick via fackföreningen till förbundet, till FCPF. Avskedet underställdes Arbetsdomstolen som i sin dom förklarade uppsägningen ogiltig och fastslog att Gjersvold skulle återtagas i tjänsten.

Då erbjöds han emellertid inte sitt gamla arbete, utan en anställning vid A 8, där han skulle ha blivit den sist anställda och snart kunnat bli trakasserad igen. Han beslöt att i stället söka ett annat arbete och kom till Norrbottens Järnverk i Luleå.

På kvällarna svarade han med sin frus hjälp för Norrskensflammas platsredaktion i Boden, mest med annonsackvisition.

Hans överklagande till Arbetsdomstolen och hans seger i domslutet gjorde honom självklart hatad av den reaktionära officersjuntan och säkerhetspolisen.

När Enbomsaffären kom i februari 1952 och Säpo började anhålla människor på löpande band i Norrbotten och kvarhöll dem i veckor drogs Gjersvold med i notvarpet. Han märkte att någonting var i görningen när han skuggades av mystiska figurer och fick påringningar från tidningar i Stockholm. Då han läste i tidningar om de historier som Enbom kom med och väl kände dennes förmåga att duka upp fantastiska fabler fruktade han att bli indragen. Det var dock bara en enda sak som han var rädd för: att Enbom skulle tala om att Gjersvold berättat för honom om provokationsresan med ammunitionslasten. Han kunde inte tänka sig något annat som han gjort eller sagt som kunde vara straffbart.

När Gjersvold anhölls hade han i närmare en månad läst pressens vilda sensationshistorier och Enboms berättelser om sina spionbragder. Han kände allt för väl Enboms förmåga att sätta ihop fantastiska historier. Han började undra om Enbom tvärt emot vad han trodde verkligen sysslat med spioneri och kunde dra in honom i sin fabuleringsiver. Det var då han gick till Helmer Persson och talade om sina bekymmer. Denne frågade genast om han gjort något som kunde tänkas vara brottsligt. När han svarade nej sa Helmer Persson bara:

Då behöver du väl inte vara rädd. Då kan du betrakta Enboms prat som nonsens.

Det var detta som sen förvrängdes vid Säpo-förhören.

Men Gjersvold var rädd. Han kände sig inte skyldig till något som han kunde tänka vara brottsligt, utom denna enda sak. Han gick och grubblade: Tänk om Enbom berättar att jag sa det där om platsen dit jag körde ammunitionslasten.

Han blev ännu mera skrämmd när tidningarna började skriva om en furir med ett utländskt namn, troligen danskt (AT). Enbom hade tydligen nämnt hans namn för Lodin. Stockholmstidningarna började ringa och fråga honom om Enbom och mystiska skuggor började följa honom till och från arbetet. En dag anhölls han efter hårt skiftarbete och fördes till polisstationen för förhör. Ryhninger kom själv och förhörde honom. Det visade sig att Gjersvold gissat alldeles rätt.

Först frågade Ryhninger: ”Har ni rest mycket?” Det hade han inte. Han frågade om Kalix, Haparanda och andra platser i Norrbotten, men snart märktes det vart han ville, till den enda fråga som Gjersvold väntade. Han svarade undvikande när frågan kom direkt.

– Varför gick du inte till motangrepp frågade jag Gjersvold. Varför sa du inte från början att du varit där och vilka som skickade dig dit. Du förstod ju från början att det var en provokation. Varför sa du inte det? Dom visste ju att du varit där eftersom dom skickat dit två vittnen.

Gjersvold medgav att han handlat dumt. Han hade inte kommit att tänka på ett motangrepp därför att alla hans tankar var fixerade på frågan om Enbom hade berättat eller inte berättat om besöket på expeditionen kvällen efter resan.

Stadsfiskal Ryhninger malde bara på, fåordig, envis och tråkig. Gjersvold härmade det mellanting mellan hostning och grymtning, som åklagaren stack emellan med men som inte kan återges fonetiskt.

– Bekänn nu, huhh, huhh. Bekänn nu, huhh, huhh. Till slut, efter en vecka, medgav han att han varit där och att han berättat det för Enbom.

Det var den första av de fällor som gillrades för Gjersvold. Han gick rätt in i den genom att neka för något som Säpo tydligen själv arrangerat.

Sen ville Ryhninger veta vad Gjersvold sagt Enbom om den andra resan till det andra fortet. Vad kunde Gjersvold ha berättat om den? Han hade aldrig varit där, visste ingenting om det. Han hade bara hört arbetskamraten säga en enda mening om platsens ungefärliga belägenhet.

Åklagaren förklarade då med allvarlig min att detta var ett mycket svårt brott, eftersom det var fråga om en befästning som var insprängd i berg. Denna militära hemlighet kunde inte Gjersvold ha berättat om, ty den var honom helt obekant. Den avslöjades för honom sen han var häktad och inte kunde meddela sig med någon. Denna militära hemlighet avslöjades för honom av ingen mindre än åklagaren i målet, stadsfiskal Ryhninger!

Innan vi går vidare skall vi dröja vid något mycket viktigt: Vid Gjersvolds fysiska och psykiska tillstånd vid denna tid.

För det första var han fysiskt sjuk. Förhören och ansträngningarna gav honom en olidlig pinande huvudvärk som hindrade honom att sova. Han hade känt den förr och den fortsatte under hela förhørs- och även under fängelsetiden. Dessutom plågades han av svåra smärtor i stolgången. Ännu värre var det med den psykiska hälsan. Efter förhöret om provokationerna, som Ryhninger sen sökte förvandla till en anklagelse att Gjersvold ”i syfte att det skulle utlämnas till främmande makt avslöjat ammunitionsvägarna inom Bodens fästning”, sjönk Gjersvold ner i en allt djupare depression.

Han har ingen nämnvärd politisk skolning och visste ingenting om spionlagarnas tånjbarhet. Han kunde inte drömma om att vanliga samtal om rätt betydelselösa saker två svenskar emellan kunde vara något brottsligt. Han förstod knappast förhørsledarnas speciella språk eller vart de ville komma med sina snärj-frågor. Han visste ingenting om förhören med de andra. I den enda tidning som han fick läsa hade man klippt bort allt sådant och bevarat de hetsartiklar som polisen ansåg att han borde få läsa. Vid de anhörigas besök var han strängt förbjuden att tala om åtalet. Han kände sig totalt isolerad och hjälplös. Bristen på sömn ledde till fullständig utmattning.

En sak förstod han, att han var offer för en politisk process.

Han trodde att han skulle dömas hårt under alla förhållanden vad han än sade eller gjorde.

I denna situation, när Gjersvold kände sig sjuk och svårt deprimerad, satte säkerhetspolisens representanter in ett par av de vanligaste polistricken, som brukar användas när de tror att en människa som utsättes för pressande förhör kan tänkas vara mottaglig för speciell påverkan. Det var i första hand kriminal-överkonstapel Gunnar Isaksson, som använde sådana metoder,

men också andra förhørsledare. Även vaktarna som följde honom på de korta promenaderna sökte droppa in sådana föreställningar. Gjersvold kan inte ordagrant återge vad de sagt men med ledning av det han minns ska jag söka återge tendensen i denna påverkan.

Först började man tala om hans familj, hans hustru och hans lille sjuårige son, som drabbats så hårt av familjefaderns häktning. Detta betecknar Gjersvold som psykisk tortyr, ty han älskade sin lille son och ville göra allt för honom. Han borde tänka på dem och hjälpa polisen med utredningen, sade förhørsledaren. Inte så direkt, men ändå mycket tydligt, sökte man inge honom föreställningen att domstolen skulle utdöma ett väsentligt lägre straff om han var medgörlig och hjälpte polisen så mycket han kunde. Hans motsträvighet skulle stå honom dyrt och Gjersvold hade ”verkligen inte råd” att inte vara medgörlig.

Nästa omgång i denna påverkan är särskilt intressant för den som vill studera polisens metoder. Då talade man inte om anklagelsen mot Gjersvold. Man talade i stället om att Enbom var en farlig storspion, som gjort stor skada för landet. Det kan väl hända, sade förhørsledaren, att ni har talat om militära saker någon gång, som man gör ibland utan att tänka på att detta borde hemlighållas även för andra svenskar. Nu gäller det för det svenska försvaret att söka reparera skadorna av Enboms brott, att bygga om och förändra militära anläggningar, som Enbom kan ha avslöjat för främmande makt. Därför vill vi gärna veta vilka militära anläggningar som ni känner till och kanske kan ha talat om. Ni kan göra Sverige och polisen en stor tjänst om ni kan komma ihåg vad det kan vara som ni kan ha nämnt. Sätt er nu här i lugn och ro och tänk efter och berätta sedan med era egna ord. Berätta hellre för mycket än för lite.

Förhørsledaren var så vänlig den dagen. Gjersvold ville så gärna göra något som gagnade hans land, om han ofrivilligt råkat ställa till någon skada. Han satte sig och tänkte länge, trots sitt deprimerade tillsånd. Då mindes han något som han berättade när förhørsledaren tog upp tråden igen. Redan tidigare hade han en gång sagt att de kanske någon gång talat om militära saker. Då märkte han att Säpo-s representanter sken upp.

När det kalla kriget skärptes och det talades om ett nytt krig hade Enbom och Gjersvold en gång suttit och pratat om möjligheten att USA och den övriga västvärlden skulle angripa Sovjetunionen och att de då skulle ockupera Sverige och göra landet till krigsskådeplats. Resonemanget var inte så konkret att det nämnades om Sverige skulle gå med eller tvingas gå med i USA:s krig. De talade däremot om hur situationen skulle bli för kommunisterna. De räknade med att de skulle utsättas för hårda förföljelser.

Sen började de tala om vad en fästning som Boden skulle betyda i ett krig. Ingen av dem trodde att gammaldags fästningar skulle betyda så mycket i det moderna bombflygets och atomvapnets tidevarv. Det var inte så länge sedan de upplevt att fransmännens Maginotlinje och tyskarnas Siegfriedlinje, som bägge ansetts ointagliga, kringgåts och erövrats på rekordtid. Att fästningarnas militära betydelse minskat var knappast någon militär hemlighet. Det låg i öppen dag och hade säkerligen diskuterats av många som vistades i Boden.

De talade inte om vilka som försvarade fästningen och vilka som kunde tänkas angripa den. De undrade bara om den kunde hållas. Kanske fienden bara skulle kringgå den. Gjersvold trodde att det i längden skulle bli stora försörjningsproblem för försvararna. Han hade då nämnt att ett fort, där han tidigare bott, en gång fick svårighet med vattentillförseln, troligen genom något fel i det elektriska systemet.

Gjersvold förstod det inte då, men nu ansåg polisen att saken var klar. Det behövs bara att en svensk säger något sådant till en annan svensk, som man inte har anledning misstänka för någon hemlig verksamhet. Då räcker det att den andre senare påstår att han utlämnat den trasiga vattenledningens hemlighet till främmande makt. Sedan gäller det för Säpo att söka

göra troligt för domstolen att den som berättade vetat, eller borde ha misstänkt, att den andre mannen sysslat med brottslig verksamhet. Då skriver åklagaren att hemligheten berättats i avsikt att den skulle komma till främmande makts kännedom. Därefter skaffar man garnering av andra liknande påståenden. Sen tillkallas försvarsstabens representant som avger den förklaring han brukar avge i affärer av denna art som är riktade mot öststaterna eller kommunisterna, att uppgiften var av synnerlig vikt.

Därmed har vi räknat upp de saker som Gjersvold före sitt svåra depressionstillstånd medgett att han sagt till Enbom under vanliga samtal svenskar emellan, utan minsta tanke på att de kunde vidarebefordras till främmande makt. Likaså vad han på polisens begäran sagt att de möjligen kunnat tala om någon gång, utan att Gjersvold kunde minnas det. Det betyder således icke att Gjersvold medgett att han talat om det. De påståenden av Enbom som Gjersvolds medgivanden garnerats med och som Gjersvold bestrider rör saker som denne icke kan ha sagt, därför att han inte visste något om dem. Som exempel kan Vi ta de två flygfälten.

Flygfälten och skissen

I domslutet finner vi att Enbom berättat att han redan 1945 berättat för sin påstådde kontaktman om två fält i närheten av Boden där det var möjligt att landsätta flygburna trupper. Han sade sig själv ha undersökt markens hårdhet och beskaffenhet, om det fanns kraftledningslinjer i närheten och om fältet kunde utsättas för beskjutning från något håll.

Vid den tidpunkten kände han inte Gjersvold. Han träffade honom först två år senare. 1948 talade han ånyo om två flygfält nära Boden, där det skulle vara möjligt att luftlandsätta trupper. Nu säger han att han gett Gjersvold i uppdrag att åka till ett av dessa flygfält för att undersöka startbanornas beskaffenhet och bilda sig en uppfattning om huruvida tyngre plan kunde landa på fältet. Till detta räcker det att notera följande:

- 1) Enbom har aldrig gett Gjersvold något sådant uppdrag.
- 2) Eftersom han inte gjort det har han heller inte begärt eller fått några upplysningar om dessa flygfält.
- 3) Gjersvold har inte någon teknisk eller annan kunskap om hur startbanorna och marken på flygfält skall vara beskaffade för att kunna användas för luftlandsättningar.
- 4) Till detta bör tilläggas att Gjersvold vid tidpunkten för processen aldrig satt sin fot på något flygfält, varken civilt eller militärt, varken i Norrbotten eller någon annanstans i Sverige.

Först några år efter frigivandet, efter 10 år på Långholmen, har han en gång varit inne på Bromma flygfält.

Det heter också i domslutet att de uppgifter om militära förhållanden, som Enbom skulle ha fått av Gjersvold, huvudsakligen avsett upplysningar om en del fort och förråd samt en befästningslinje utanför ett fort. Gjersvolds utbildning och arbete har inte gett honom någon kännedom om befästningslinjerna utanför Boden.

Allt detta är byggt på Enboms påstående att de skulle ha stått vid tre inköpta kartor och talat om befästningslinjerna. I så fall var det Enbom som talade, ty han visste mycket mera om dem än Gjersvold.

Träbarackerna känner alla Bodenbor till, men Gjersvold visste inte vad de innehöll. Ännu mindre visste han om knutpunkterna i telefonnätet i Boden. Bägge dessa saker har överflyttats från Enboms därberättelse om hur Boden skulle erövrats med 200 man, för vilken Gjersvold icke dömts.

Däremot har Gjersvold medgett att han talat med Enbom om vattenförsörjning i ett fort i Boden och en ammunitionstransport till en plats några mil från Boden.

Där har vi provokationsresan och den trasiga vattenledningen!

Nu säger någon: men Enbom har ju sagt att han gett Gjersvold uppdrag, att denne gått med på det och att han fått viktiga uppgifter av Gjersvold.

Ack ja – Enbom har sagt så mycket! Behöver jag upprepa vad han sagt om Wickström, om att Larsson avslöjat ett bergfäste, som inte fanns då, om kidnappingen av den finske spionen, om atombombspionaget och om Bodenofficerarna som Enbom söp under bordet.

Varför skulle han tala sanning om Gjersvold, när han ljugit så mycket om andra och erkänt att han ljugit.

Vi fortsätter med den skiss, som tydligen företetts i de hemliga papperen, som något slags bestyrkande av att Gjersvold gjort teckningar av befästningar avsedda för främmande makt och som kanske bidragit till anklagelsen för grovt spioneri.

Denna skiss har Säpomännen själva beställt av Gjersvold och tjatat sig till. Det är tydligen också en utpräglad Säpometod. Allt tyder på att det var Säpo som gett Jan Lodin iden att han skulle söka få Enbom att göra skisser på befästningar som han sade sig utlämnat. Det var de skisserna som Lodin fotograferade när Enbom sov, för att överlämna dem till Säpo.

De ville att Gjersvold skulle teckna något militärt som kunde ha varit på tal. Gjersvold var ingen tecknare, men till slut tröttnade han på tjatet och försökte göra en skiss. Han minns inte vad det var han försökte teckna. Troligen någon liten del av ett fort. Han kunde inte drömma om att denna skiss senare skulle användas som ”bevismaterial” mot honom själv. Han gjorde det bara för att förhållningarna skulle sluta tjata.

Skissen gjordes hos polisen och vi förmodar att den stannade där tills den införlivades med de hemliga protokollen. Enbom kunde inte utlämna den ty han satt också häktad. Om denna fullkomligt betydelselösa och dåliga skiss kommit till främmande makts kännedom kan den bara ha utlämnats av säkerhetspolisen. Men det ska vi väl inte tro.

Advokatstriden

I denna djupa depression, när Gjersvold kände sig totalt isolerad och ur stånd att klara trycket av den hårda påfrestningen, behövde han stöd av en skicklig advokat, någon som hade kontakt med arbetarrörelsen och vana att uppträda i politiska mål. Han var dock helt belåten med sin första advokat från Luleå som gick igenom förhöringsprotokollen. De kom överens om att Gjersvold skulle sammanfatta vad han ansåg vara felaktigt i protokollen, varefter de gemensamt skulle lägga upp försvaret. När Gjersvolds psykiska kristillstånd förvärrades orkade han inte ens läsa det man visade honom, men när han ville delge sin advokat några synpunkter till fick han veta att man helt enkelt gett honom en ny advokat i Stockholm. Utan att tillfråga honom hade man i stället utsett advokat Densloe, som också skulle företräda Enbom på vars uppgifter hela processen hade byggts. Gjersvold protesterade när han kom till Stockholm, och krävde en annan advokat. Han visste att advokaterna Branting och Rudling tillhörde arbetarrörelsen och var vana vid politiska mål. men den förstnämnde var sjuk och utövade ingen praktik. Han föreslog då Arvid Rudling men det ville åklagaren och Säpo inte vara med om utan föreslog i stället Valborg Lundgren. Gjersvold accepterade först men blev snart mycket missnöjd med sin nya advokat och begärde att få Rudling i stället. Hans missnöje blev så starkt att han till slut vägrade tala med advokat L. Efter hovrättsdomen sammanfattade han sin kritik i 27 punkter, som han framförde till högsta domstolen, som överlämnade den till Sveriges Advokatsamfund. Advokaten svarade i lika många punkter.

Att citera anklagelserna och svaren skulle ta många sidor i anspråk. Jag har i stället ställt frågan vad som var det väsentliga i hans kritik. Gjersvold svarade att advokaten från början tog för givet att han var skyldig till anklagelserna. Hon ansåg att han icke kunde undgå ett

mycket strängt straff och att hans enda chans var att uppträda som polisen ville och ”skylla på partiet”. Då skulle han visserligen dömas men få möjlighet att komma till en bättre anstalt och kanske snart få positivt svar på en nådeansökan. Gjersvold tyckte sig märka att advokaten snarare stödde åklagaren än klienten. Vi kan som sagt inte uttala oss om huruvida denna hans uppfattning var helt riktig, men det räcker att påpeka att han hade den meningen och att den påverkade alla hans handlingar.

För att kunna åtala och döma efter de strängaste paragraferna måste åklagaren söka göra troligt att Gjersvold förstått, eller borde ha förstått, att Enbom arbetade som agent för en främmande makt. En kärnpunkt är att han före processen aldrig trodde det. Vid den tid (1948) när de satt och kallpratade om Bodens betydelse och försvarsmöjligheter i ett krig, hade Gjersvold ingen anledning att misstänka Enbom.

Han var van vid dennes fantasier. Han hänförde dem till att Enbom skulle bli författare och att han ville göra sig mera märkvärdig än han var. Det mest utmärkande för Enboms fantasier på den tiden, säger Gjersvold, var att han aldrig talade klarspråk, aldrig sade något bestämt och höll på det. Han korn bara med mystiska antydningar. Kamratkretsen drev lite smått med Enbom för hans fantastiska historier.

Första gången Enbom antydde att han träffade en representant för ett annat land hade de varit bekanta rätt lång tid. Gjersvold blev vaksam och började fundera om det denna gång kunde vara något mer än en fantasi. Men redan dagen efter kom Enbom och sa:

– Du ska inte fästa dej vid det jag sa i går. Det var bara skoj.

Ibland talade han om att han for till Stockholm och sålde dikter. Han visade också prov på sina dikter och upplyste om att han skulle få ut en roman på Bonniers. Lodin påstod senare att det var på LT-förlaget.

Sedan Enbom började med detta prat var Gjersvold mycket försiktig med allt vad han sade till honom.

Vanligen blev det monologer av Enbom. Enbom pratade yvigt, men bara mystiska antydningar. Gjersvold lyssnade och sökte komma underfund med om det kunde finnas någon skymt av verklighet bakom pratet.

Det är riktigt att Enbom en gång på ett sent stadium, utan att på förhand ha sagt något till Gjersvold, uppgett att han föreslagit en utländsk kontaktman att Gjersvold skulle hjälpa honom med hans påstådda verksamhet. Detta hade dock inte godkänts, sa Enbom. Detta avslag hade Ryhninger och Säpo omsorgsfullt putsat bort, när de refererade Enboms påståenden. Gjersvold blev däremot glad för att Enbom inte dragit in honom, om det möjligen skulle finnas någon skymt av sanning i detta prat. Det är också riktigt att Enbom en gång talade om de risker han löpte och som Gjersvold skulle ha löpt om han blivit antagen. Det gjorde inte så mycket, sa Enbom, ty ryssarna skulle med säkerhet segra och sen skulle han få bra jobb och bra lön, minst 50.000 om året. Siffran 50.000 var tydligen en önskedröm i Enboms frodiga fantasi.

En gång berättade han att han skulle starta ett gemensamt distributionsföretag för Norrbottens tidningar av samtliga partifärger. Där skulle Enbom bli direktör med en årslön av 50.000 kronor.

År 1947, någon tid efter kommunisternas stora framgångar i kommunalvalen, gick Enbom en gång och fantiserade om att Knut Olsson, som han då betecknade som sin särskilt gode vän, snart skulle bli medlem av regeringen, ”för han har tagit studenten”. Enbom antydde också att han hade vissa förhoppningar att han själv då skulle få en bra anställning. Den gången nämndes dock ingen årslön.

I ett av referaten från svarta processdagen den 27 juni berättas att Gjersvold trots sitt pressade läge skrattade gott när Enbom berättade om att han skulle få minst 50.000 kr i lön efter segern. Vi frågade Gjersvold:

– Vad skrattade du åt den gången?

– Jo jag tyckte det var något absurt med blotta tanken att en figur som Enbom skulle ha någonting att bestämma om, eller kunna veta vad han och andra skulle få i lön efter ett utkämpat krig.

Han förklarade den 27 juni att han försökt kontrollera om det fanns något kom av sanning i Enboms påståenden. Han lät det dock vara ty han kunde vid den tidpunkten inte ana att detta prat någon gång kunde utnyttjas mot honom själv. Han visste inte heller att han hade laglig skyldighet att anmäla till polisen om någon pratade på det sättet. Det var med honom som med de andra, de kände Enboms vana att fantisera och fäste sig inte vid det. Det är inte många som anmäler en kamrat till polisen för att han kommer med prat som de inte tror på.

Veckopressen kungjorde mitt under åtalet en mera romantisk syn på den frågan. I DN den 25 juli kunde man mitt under processen läsa nedanstående veckotidningsannons:

**– JAG
ÄLSKADE
FRITJOF
ENBOM**

– Jag anade att han var inne på en farlig väg, men jag vill möta den kvinna som förräder den hon håller av, säger LILIAN CEDER i en bekännelse som hon själv skrivit i veckans nummer

Vill ni tillbringa en glad kväll, fylld av överraskningar och romantik? Deltag då i Året Runts nya stora sommartävling

KORT MÖTE

– en enkel och rolig tävling, olik alla andra. Köp hem veckans nummer och se efter vad som kan hända just Er.

ÅRET RUNT

VÅRT HEM

– den moderna familjetidningen

Gjersvold nämnde också att Enbom länge gick och talade om att ryssarna hade ett avgörande hemligt vapen och att den välunderrättade Enbom fått reda på denna hemlighet. Gjersvold pinade honom med ideliga frågor hur detta hemliga vapen var beskaffat, men Enbom vägrade att säga något. Till slut förklarade han att det bestod av kolsyra. Då förstod jag att han ljög, sa Gjersvold.

Det blev ännu ett gott skratt i rådhusrätten.

När Säpo-männen vände hans svar på deras frågor vad han kände till och vad Enbom och han möjligen kunde tänkas ha talat om vid vanliga samtal två svenskar emellan, till en direkt anklagelse mot honom själv att han sagt detta till Enbom för att denne skulle berätta det vidare för främmande makt, blev han först moraliskt upprörd och skakad över att människor kunde vara så lömska och gemena. Det bidrog till att hans psykiska hälsa ytterligare försämrades och att han kände sig hjälplöst utlämnad.

En majdag på Långholmen upptäckte han att han inte såg den röda bård, som fanns på hans handduk. Huvudvärken blev bara värre. Efteråt har han undrat om han, som arbetat med bilar under hela gengastiden, möjligen drabbats av gengasförgiftning. Han kan dock inte vara säker, då han aldrig fick någon ordentlig läkarundersökning. Även nu, långt efter frigivningen, kan han få svår huvudvärk när han känner sig stressad av hårt arbete.

Icke tillräknelig

Efter flyttningen till Stockholmsfängelset fick han en koncentrerad vitaminkur för att motverka de allvarliga symptomen. Då var förhören redan avslutade.

De fullföljdes och slutfördes i Luleå under den värsta apatin. Beskrivningen av tillståndet klargör att han icke kan ha varit tillräknelig under denna tid. När förhørsledaren kom med en bunt protokoll, för att han skulle granska och underteckna dem, gjorde han förtvivlade försök att läsa dem, men kunde inte. Han såg knappt när han försökte läsa och fattade ingenting. Förhørsledaren bad honom försöka igen men det blev inte bättre. När han vid en senare tidpunkt fick avlyssna ett förhör med Enbom som upptagits på band, var bandet mycket dåligt. Han hörde inte vad som sades.

Sömnlösheten och smärtorna bröt ner hans psykiska krafter. Förhørsledaren pressade på att han måste läsa. Efter många dagars press skrev Gjersvold i desperation och förtvivlan under protokoll, som han inte orkat läsa, och som han delvis inte ens läst efter frigivandet, inte ens när vi talade med honom. Han skrev under i hoppet att han äntligen skulle få sova, äntligen få vara i fred för de pressande förhören.

Det är klart att den underskrift som tillkommit under sådana omständigheter är fullkomligt värdelös för ett demokratiskt rättsmedvetande. Likaså de svar han har gett på förhørsledarnas snärjfrågor under detta totala utmattningstillstånd under en svår psykisk kris, då han tydligen var mycket nära ett sammanbrott.

Under den djupaste krisen, när han kände sig apatisk och totalt hjälplös, blev han ännu mera mottaglig för påverkan. Han räknade med att de skulle döma honom på dessa konstruerade grunder, men han duperades ändå av föreställningen, som även hans egen advokat sökt bibringa honom, att straffet nog skulle bli lindrigare och strafftiden mera dräglig om han ”skyllde på partiet”. Han visste ingenting om processen i övrigt. Han hade bara fått höra att Enbomsaffären var ett fruktansvärt brott som vållat Sverige oerhörd skada och att han genom sina samtal med Enbom blivit medansvarig. Han visste inte vad de andra anklagade hade sagt. Arthur Karlsson hade fört en stor kampanj för att han inte fick läsa de protokoll han behövde utan bara ett urval. Varken han eller någon annan åtalad fick någon kännedom om eller kunde få någon samlad bild av Enboms påståenden vid förhören. Åklagaren hävdade att de bara skulle få de protokoll som angick dem själva och dessa överlämnades till advokaten. Men inte alla, inte de betydelsefulla protokollen. För Gjersvold var det allra svårast, därför att han i sitt svåra sjukdomstillstånd inte ens orkat läsa de protokoll han fått att underteckna.

När han en gång framträdde och ville göra flera rättelser blev åklagaren mycket upprörd och förklarade att då måste han göra om förhören och det fanns ingen tid. Gjersvold föll undan. När han senare inför hovrätten ville göra invändningar behöll advokaten protokollen. Han fick tala om vad han ville ändra, varefter advokaten bladdrade sig fram till dessa avsnitt.

Han fick inte ens veta att Helmer Persson vittnat i processen och korrigerat det som Gjersvold hade sagt. På grund av sin svåra depression lät han sig påverkas av locktonerna från Säpo-männen. Från den djupaste psykiska krisen minns han inte mycket. Han har svårt att i detalj minnas vad de sade, men jag citerar vad Knut Olsson i broschyren ”Enbomsprocessen. Fakta i målet” skriver om de märkliga omständigheter som föregått Gjersvolds uppträdande i rättegången.

Därom vittnar bland annat uttalanden i brev till hustrun, där han uppmanar henne att inte låtsas om någonting ifall hon 'får höra något märkvärdigt'; att inte nämna ifall det 'kommer pengar från annat håll'; 'Får jag någon hjälp skall jag finna den på helt annat håll än vad du tror'; Han har också blivit övertygad om att 'skriva en bok' på vilken han skulle kunna 'få ihop många tusenlappar'; Han talar om möjligheterna att 'få en bra plats i ett annat parti.'

Därom vittnar också de envisa försöken att hindra hustrun från att efter domen träffa Gjersvold och tala med honom om överklagningen.

Verkningarna av denna påverkan genom vilken man fått Gjersvold att tro att domen skulle bli mindre om han gjorde några av de uttalanden polisen önskade, visade sig särskilt vid

rättegången den 27 juli, då han tog avstånd från partiet och förklarade sig ha trott att partiet hade vetskap om den verksamhet, som Enbom sade sig ha utövat. Vi återger först Dagens Nyheters referat den 28/6 av detta avståndstagande:

Jag ville vara lojal mot partiet och därför satte jag det över mitt eget fosterland. Ryssland var mitt politiska hemland. Jag ångrar mig emellertid och tar avstånd från ryssarna och från partiet och dess verksamhet.

Ny Dags referenter konstaterar också att Gjersvold ”trodde” att partiet visste att Enbom sysslade med hemlig verksamhet och ordagrant yttrade den sista meningen att han ”tog avstånd från ryssarna och partiet”.

Ny Dag konstaterade också att hela förhöret bestod av ”en myckenhet prat och antydningar men ytterst få hållbara fakta.” Gjersvold ”verkade virrig och nervös och pratade mycket” men hans uppgifter vid närmare granskning var fulla av motsägelser. Även på denna sin svartaste dag, när han sökte följa Säpo-männens intentioner, fortsatte han att bestrida huvudpunkterna i anklagelsen. Han hade inte trott på att Enbom utövat den verksamhet han ibland påstod sig utöva. Själv hade han inte för avsikt att spionera. Han hade aldrig undersökt några startbanor och Enbom hade aldrig uppmanat honom att undersöka stämningen bland manskapet. Det hela var ett virrvarr av motsägelser.

Jag minns väl att kommunisterna blev mycket upprörda över att Gjersvold talat mot bättre vetande. Han visste och vet att kommunisterna inte sysslar med sådan verksamhet. Om han verkligen varit lojal mot partiet, skulle han aldrig ha fallit för Säpos locktoner att han skulle ta avstånd för att få ett lindrigare straff. Däremot visste vi inte då vilken djup psykisk kris han genomlevde, om underlaget för att han uppträdde som han gjorde. Vi visste inte då att det var en svårt sjuk och försvarslös människa, som famlade efter ett räddande halmstrå.

Han höll inte stånd i en situation, då han kände sig isolerad och övergiven av alla, utan bistånd av en advokat som han hade förtroende för, förvägrad psykiatrisk läkarhjälp, utan kännedom om lagarna och utan att orka ta itu med de anklagelser och påståenden som kanske fanns i de protokoll som han i sitt tillstånd av fullständig utmattning inte ens orkade läsa.

Vi misstänkte honom aldrig för att vara provokatör eller fiende till partiet. Vi beklagade att han, genom att tro på polisens och Säpos förespeglingar, lämnat oriktiga uppgifter med vilka han framförallt skadat sig själv, men också partiet. Vi sökte förstå hans situation, men ansåg att han varit ovanligt lättlurad, naiv och godtrogen.

Men vi kan aldrig godkänna att sådana egenskaper ska bestraffas med livstids straffarbete.

Under arbetet med denna bok fick han för första gången läsa pressreferaten från den 27 juni. Det blev en verklig chock för honom. Han sade:

– Jag har talat om för dej att jag var dödstrött och mycket sjuk och förvirrad. Först när jag läser det här inser jag hur djupt ner i botten jag var.

Stormningen av Boden och trädtopps-spionaget

Anklagelsen för spioneri och grovt spioneri var bara hälften av åklagarens yrkanden på livstids straffarbete för Gjersvold. Det som blev den största sensationen i pressen, anklagelsen för förberedelse till krigsförräderi, serverades som det stora slagnumret på rättegångens första dag den 16 juni. Hela historien byggde på Enboms påståenden. Det rörde sig inte om småsaker. Enbom hade tänkt sig att samla 200 man för att storma Bodens fästning. Han hade berättat om sina planer för Gjersvold och hoppats få hjälp av honom. Följande citat ur åklagarens återgivning av Enboms planer hämtade ur de utförliga TT-referaten i Norrländska Socialdemokraten (den 17, 18 och 19 juni 1952) visar dårskapen i resonemanget:

Redan under kriget, då Enbom tjänstgjorde vid Bodens södra, hade han börjat planera kupper om landet skulle ockuperas av tyskarna, vilket han då ansåg vara aktuellt. Härigenom skulle han skapa förvirring bland de svenska trupperna. Ett militärförråd skulle brännas.

När Enbom i början av kriget tjänstgjorde vid Bodens södra kände han inte Gjersvold. De träffades först 4 år senare.

Om Sverige ockuperades av tyskarna eller, i den senare versionen, av amerikanerna, skulle Enbom alltså skapa förvirring bland de svenska trupperna. Betyder detta att han förutsatte att den svenska krigsmakten skulle kämpa på Hitlertysklands, respektive på USA:s sida vid en ockupation? Den framgår inte av det virriga resonemanget. Inte heller vad stormningen av Boden skulle tjäna till. Trots att Enbom vid det samtal om Boden i krig, som Gjersvold berättat om, hade förutsatt att alla kommunister skulle häktas och interneras så fort det blev krigsfara, pratade han nu om att det skulle gå lätt att samla ihop 200 stycken till en kupp mitt under brinnande krig. Det heter vidare:

Enbom framhöll att dessa åtgärder skulle vidtas om krigsmakten ockuperades av västmakterna, men han hade också i tankarna att ett sådant ingripande kunde ske i vilken krigssituation som helst, dvs, så snart fientliga trupper hade fått fäste på svensk mark.

I fortsättningen har han glömt tyskarnas eller amerikanernas ockupation och talar i stället om att ”ryssarna skulle angripa över Finland för att erövra Boden”. Enbom skulle dock oförändrat kämpa mot Sverige och förhindra de svenska truppernas mobilisering. Kuppen skulle dock sättas i verket först vid ”omedelbar krigsfara eller vid krigsutbrott”. På annan plats i samma redogörelse säger Enbom att Boden skulle stormas först ”sedan de ryska stridskrafterna avancerat så långt att ett intagande av fästningen omedelbart förestod”. I den situationen skulle Enbom alltså löpa händelserna i förväg och inta fästningen med 200 man!

Man erinrar sig osökt dokumentet med nazistledaren Lundahls plan att erövra hela Stockholm med 200 man. Dessa skulle dock vara utrustade med egyptiska vapen och ha hjälp av svenska officerare. Enboms trupper skulle däremot tydligen från början vara vapenlösa men ta vapen när de erövrat tygstationen om det fanns några vapen där, vilket han inte visste.

Det är tydligt att mytomanerna inte har några höga tankar om den svenska krigsmakten, när de förutsätter att Stockholms stad och Bodens fästning skulle kunna erövras genom kupper av 200 man på vardera platsen.

En kupp mot Bodens tygstation hade man också planerat, och den skulle gå till så att man skulle fylla en eller flera järnvägsvagnar med beväpnade kommunister och sedan genom järnvägspersonalens hjälp transportera dessa från ett järnvägsspår vid Bodens södra station direkt in på tygstationens område. Enbom hade lagt märke till hur bristfällig kontrollen av järnvägsvagnar var och att det aldrig förekom visitation, då de kördes in på tygstationen. Avsikten med denna kupp skulle vara att skaffa mera vapen åt femtekolonnarna.

Enbom säger också att han förberett sig på att leda de svenska trupptågen vilse:

Han hade först planerat att ge tågförarna felaktiga tågtider men så småningom förstått att detta var ogenomförbart. Däremot ansåg han det enkelt att skapa förvirring genom att sätta sig i besittning av stationernas högtalare och härigenom ge falska upplysningar. Det var meningen att inkallade värnpliktiga och materiel skulle skickas på avvägar och inte komma fram till sina destinationsorter.

Dårskapen i det hela framträder ännu klarare i Enboms berättelse om hur han med hjälp av medarbetare från trakten skulle utspionera de svenska trupprörelserna i Kalixlinjen. Gjersvold visste ingenting om Kalixlinjen. Vi återger planerna enligt TT:s referat:

Här var det meningen att man skulle placera ut observationsposter och sedan per radio hålla kontakt med ryssarna om de svenska trupprörelserna. För denna uppgift avsåg Enbom att engagera partifolk i trakten. Observationspunkterna skulle placeras i träd e.d. och rapporter skulle gå till en

centralpunkt med radiosändare. Gjersvold hade nämnt namn på några ”pålitliga” personer som kunde medverka.

Vi manar den som läser detta att föreställa sig hur Enbom själv tänkt sig saken, enligt vad han själv sagt. Mitt under brinnande krig skulle han söka få med sig en grupp svenska kommunister och sympatisörer. De skulle få i uppdrag att klättra upp för de höga släta tallstammarna, kanske med en radiosändare på ryggen och gömma sig i den glesa grenbusken i toppen, där knappast ens en kråka skulle kunna gömma sig.

Det skulle vara så nära den viktiga Kalixlinjen att posteringarna kunde iakttas från trädtopparna, vilket självklart också innebar att trupperna från sin sida kunde se de som klättrade upp i träden. Kan man tänka sig ett mera effektivt självmordsförsök? Det hela verkar en blandning av fyllsnack och mytomanfantasier.

Kan någon svensk undgå att bli generad över att detta struntprat användes på allvar i en rättegång som grundval för ett yrkande på lagens högsta straff – livstids straffarbete.

Vid rättegången den 1 juli hade Gjersvold återhämtat sig så pass att han försvarade sig med all kraft och visade att han uppfattat det hela som ett skoj av det slag som Enbom brukade komma med.

Nu har DN bara ett kort enspaltsreferat på innersidan, där det medges att Gjersvold bestred åklagarens uppgifter. Ny Dag har samma dag (2/7 –52) ett utförligt direktreferat. Vi citerar:

Åklagaren stödde sin anklagelse för förberedelse till krigsförräderi mot Gjersvold på att denne vid samtal med Enbom skulle ha diskuterat en kupp mot Bodens fästning, varvid tre träbaracker innehållande militära förråd skulle förstöras genom eld, tygstationen besättas, fortet intas och inkoppling på telefonnätet ske. De enda ”fakta” han företedde var Enboms egen berättelse härom. Gjersvold som nu återhämtat sig efter sin svarta 27 juni bestred högt och tydligt anklagelsen.

Förhöret med Gjersvold gick i den här stilen:

Förhørsledaren: – Har Ni kommit överens med Enbom om att genom anläggande av eld förstöra träbaracker med förråd?

Gjersvold: – Nej, vi var inte överens.

Förhørsledaren: – Men, ni har väl talat om det?

Gjersvold: – Ja, men jag vet inte hur vi kom att resonera om det. Jag fick den uppfattningen, att Enbom tyckte det var roligt att prata i den stilen. Jag trodde han skojade.

Åklagaren: – Vad var avsikten med att besätta tygstationen?

Gjersvold: – Det vet jag inte. Det var Enboms funderingar.

Åklagaren: – Nämnde Enbom om att det skulle vara några medhjälpare vid kuppen?

Gjersvold: – Nej.

Åklagaren: – Men det har han ju själv berättat.

Gjersvold: – Nej, inte för mej.

Åklagaren: – Skulle han själv vara med om kuppen? Gjersvold: – Nej, det var ett allmänt resonemang. Åklagaren: – Men när i framtiden skulle den utföras? Gjersvold: – Det ser ut som om han hade tänkt sig under ett krig.

Åklagaren: – Skulle det vara svenskar eller fiender som skulle hjälpas?

Gjerslov: – Vet inte. Man kunde tänka sig bägge delarna.

Ryhningers avsikt var i första hand att med hjälp av Enboms virriga historier dra in Gjersvold och få honom dömd för krigsförräderi. Därför uppträdde också stadsfiskal Ryhninger under rättegången som korrigerande sufflör till Enbom. Enbom sa gång på gång: ”Jag tänkte”, ”jag avsåg”, ”jag planerade.” Åklagaren rättade konsekvent till ”vi tänkte”, ”vi avsåg” och ”vi planerade”. Gjersvold medgav endast att Enbom en gång kommit med detta virriga prat. Han

minns inte om det var mycket sprit på bordet, men vi kan knappt tänka oss att en nykter människa skulle kunna komma med någonting sådant. Lilian Ceder har intygat att Enbom kunde hitta på vilka historier som helst när han hade sprit i kroppen. Gjersvold hade inte ett ögonblick tagit Enboms prat på allvar.

Enbom hade sagt att han skulle samla kommunister och sympatisörer vid järnvägen och att han räknade med att Gjersvold skulle samla resten av styrkan bland de civilanställda. Gjersvold fann blotta tanken absurd att han skulle ha vänt sig till någon av sina kamrater och föreslå honom att de skulle storma Bodens fästning. Gjersvold kände bara ett par av dem som organiserade kommunister. Om han ställt ett sådant förslag till någon enda av arbetskamraterna, kommunist eller socialdemokrat, skulle de omedelbart ha stämplat honom som Säpo-provokatör eller kriminaldåre. Alla som känner svenska arbetare begriper att vilken arbetare som helst skulle ha tänkt detsamma om någon sådan situation förekommit.

Ryhningers plan misslyckades. Enbom dömdes för sin historia, men icke Gjersvold.

I anslutning till Jan Lodins inträde i Vänsterpartiet Kommunisterna i Gävleborg 1967 polemiserade Norrländska Socialdemokraten mot författaren. Jag hade skrivit i Ny Dag och Norrskensflamman:

Vi har sagt att de arbetare som dömdes på dessa uppgifter – Enboms och Lodins – hela sitt liv varit och fortfarande är hederliga och oförvitliga människor som blivit offer för en förljugen Säpo-aktion.

Detta besvarade NSD på ledande plats (25/10 –67) med följande:

Som bekant erkände Gjersvold att han i syfte att underlätta en eventuell rysk ockupation bland mycket annat varit med om att planlägga hur ett mobiliseringsförråd i Boden skulle förstöras, hur kommunistiska femtekolonnare skulle smugglas in i garnisonen, hur man skulle gå tillväga för att inta ett visst fort i bodenfästningen och hur man skulle göra inkoppling på fästningens telefonnät så att man genom att avlyssna samtal skulle kunna ge falska order och därigenom skapa förvirring bland försvararna.

Menar verkligen Gustav Johansson och Norrskensflamman att en sådan person är hederlig och oförvitlig?

Ja, det gör jag! NSD vet att dess egna påståenden är falska. Hugo Gjersvold har icke erkänt någon sådan planering eller något av det uppräknade och är icke heller dömd för detta. Det räcker att hänvisa till rådhusrättens dom. Om den påstådda ”förberedelsen till krigsförräderi” heter det:

Rörande Gjersvolds inställning till de kupper som Fritiof Enbom bragt på tal har Fritiof Enbom sagt att Gjersvold inte verkat speciellt intresserad av kupperna utan oftare snarast verkat betänksam och Fritiof Enbom har tillagt att han för sin del haft kupperna klara för sig och endast berättat om dem för Gjersvold

Fritiof Enbom måste anses hava åsyftat att söka förmå Gjersvold att åtaga sig att framdeles medverka i de åtgärder som nämnts, men det kan inte mot Gjersvolds nekande anses styrkt att han åtagit sig dylik medverkan. Följaktligen är Fritiof Enbom men inte Gjersvold förbunden till ansvar för förberedelsen till krigsförräderi.

Ännu 15 år efter domen fortsätter socialdemokratiska partiets tidning i Norrbotten att på falska grunder förfölja och smäda en man, som dömts till livstids straffarbete på de svaga grunder vi relaterat. Han har fått hela sitt liv ödelagt genom tio år i hårt straffarbete, men står ändå fast och försvarar sin heder mot smädeskrivarna.

Ärtfläskspionaget

Nu återstår bara en av de sju anklagade, Lilian Ceder. Hon var den andra som anhölls och användes redan från början för att sekundera Lodin som stödvittne, för att upprepa vad Enbom hade sagt.

Lilian Ceder var en ung kontorist som gått med i kommunistiska ungdomsrörelsen, sökt arbete och använts för vaktmästar- och kontorssysslor och som volontär i reporterfacket i Ny Dag. När Norrskensflamman sökte en ung kvinnlig arbetskraft rekommenderades hon dit och arbetade där någon tid med reportageuppdrag och andra göromål. Där blev hon snart väninna till Fritiof Enbom, som höll på att skiljas från sin familj. Hon lyssnade uppmärksamt och trodde det mesta av hans fantastiska historier.

Fallet Lilian Ceder är framför allt ett mästarprov på stadsfiskal Ryhningers och Säpos skicklighet att blåsa upp och dramatisera rena bagateller och servera dem så hemlighetsfullt att det blev stora sensationshistorier i pressen.

Vi har nämnt att åklagaren rest anklagelser mot Lilian Ceder för spioneri enligt en paragraf, som kunde leda till maximum sex års straffarbete. Alltså, mycket strängare straffsatser än de som den gången yrkades för Fingal Larsson och Martin Enbom.

Vilka brott anfördes som motiv för detta yrkande? För det första hade hon lyssnat till Enboms fantastiska berättelser om sin spionverksamhet och hans förslag att hon skulle hjälpa honom, bland annat med den mystiska radiosändaren på vilken ingenting sänts och som inte hämtat sig efter Enboms enda försök med sändningsnyckeln. De tycks ha tagit apparaten med sig ut i det gröna en gång, men Lilian Ceder var ”rädd för följderna” och det blev ingenting av.

När hon slutat på Norrskensflamman fick hon kontorsarbete dels vid ett större slakteriföretag och dels vid Vägstyrelsen i Luleå. Efter en tid for hon ner till Stockholm, där hon tillhörde

Lodins och Enboms umgängeskrets. Där kunde hon öppna en skrivbyrå i det fina hus på Strandvägen där amerikanska ambassaden på den tiden var en av hyresgästerna. Det behövdes säkert goda förbindelser för att få hyra där. Det sades i pressen att hon fått många arbetsuppgifter från Försvarsstabens, som skyndsamt levererade en dementi. Det var dock inte detta som föranledde anklagelsen för spioneri.

Däremot förklarade Säpo att hon under sitt arbete vid Vägstyrelsen berättat för Enbom att hon en dag skrivit ut en redogörelse om förstärkning av några vägbroar i Kalix så att de skulle kunna bära tyngre trafik. Enbom hade blivit intresserad av vad hon sagt. Under sitt arbete i slakteriföretaget hade hon fått skriva ut en annan uppgörelse som rörde en oviss framtid. Det var ett kontrakt om att företaget, om Sverige skulle råka i krig, skulle åta sig leverans av vissa bestämda kvantiteter köttvaror och charkuterier till militära förläggningar någonstans åt Kalix-hållet. Där fanns dock en reservation: att leverans skulle ske i mån av tillgång. Om grisarna tog slut bröts kontraktet och leveransskyldigheterna beträffande ärtfläsket, falukorven och vad det nu kunde röra sig om.

Detta hade hon nämnt för Enbom. Givetvis förutsattes att Enbom berättat vad han hört för främmande makt. Det var för detta som åklagaren yrkade straffsatser för upp till sex år för Lilian Ceder.

Dessutom hade hon en gång lagt ut för hemresbiljetten för Enbom när de varit i Stockholm.

Vid behandlingen av denna hyperfarliga militära hemlighet krävde och fick Ryhninger två gånger domstolsförhandlingar inom lyckta dörrar. För detta nedkallades med dyra resekostnader och dagtraktamenten flera vittnen från slakteriföretaget. Vi tar några av dem som exempel.

Kamrer Sven Forssén berättade att han brukade diktera för Ceder, men han kunde inte minnas om han gett henne några order om att inställa sig hos disponenten vid det aktuella tillfället i början av juni 1949. Kassörskan Rut Dagmar Ingeborg Pettersson vittnade att Lilian Ceder brukade fråga om springpojken gått till banken, då hon ville skicka med honom pengar till Enbom. Hon erinrade sig bestämt att springpojken en gång skulle träffa Enbom vid Sjögrens konditori vid Storgatan. Hon tyckte sig minnas att det var springpojken Lars Sune Johansson som utförde denna budskickning.

”Vittnesmålet lästes upp och fröken Pettersson hade inget att ändra eller att tillägga.”

Därefter förhöordes nämnde springpojke, Lars Sune Johansson, som berättade vilka ärenden han brukade gå och att Lilian Ceder sysslade med utskrivning av fakturor, brev och prislistor. Lilian Ceder var lite konstig berättade han. Hon ”höll på Ryssland och tyckte det var ett helsike i Sverige”. Gunvor Isaksson, Britt Andersson och Elna Sundbaum var socialdemokratiska ungdomsklubbister och brukade diskutera med Ceder. På frågan om Johansson utträttat några ärenden för henne uppger Johansson att han brukade köpa kaffebröd åt fröken Ceder och åt de andra på kontoret. En gång gick han ett ärende till någon på Norrskensflammans redaktion. På frågan om namnet var Enbom svarade Johansson att ”det är mycket möjligt”, men han hade inget klart minne av händelsen. Han ”kände inte till om fröken Ceder hade någon fästman eller om hon sällskapade med någon man”. Han trodde att hon slutat för att hon inte trivdes med cheferna för att hon fick arbeta över och hade dåligt betalt.

Det är så man gör spionaffärer i Sverige. På det sättet fortsätter vittnesmålen. Springpojken uppger att han flyttade till Vägförvaltningen där han fick 12 kr mer betalt, men förlorade på det eftersom lunchen var billigare vid slakteriföretaget.

För den händelse någon expert från Försvarsstaben skulle vilja hävda att dessa högst eventuella fläskleveranser ännu efter 16 år är militära hemligheter av synnerlig vikt, som bör hållas hemliga i 44 år till, vill vi betona att vi aldrig efterfrågat kvantiteten av de olika varorna eller vart de skulle skickas. Vi skulle aldrig med ett ord ha nämnt att det var Slakteriföreningen i Luleå som träffat denna hemliga uppgörelse om inte stadsfiskal Ryhninger själv talat om det för hela svenska folket.

Domen i rådhusrätten

Åklagaren hade i slutet av juli samlat sig till sin slutplädering med de vanliga svulstiga och indignerade tonfall som brukade ge honom stora rubriker i pressen. Nu var det slut på den vänliga tonen och samförståndet med Enbom, som så troget hade följt Ryhningers instruktioner. Nu lät Ryhninger det grova artilleriet spela.

Enboms verksamhet, sade Ryhninger, var inte bara farlig för Norrbottens försvar utan för hela riket. Han citerade vad Enbom en gång skulle ha sagt ”att tjugotusen husmödrar i Norrbotten skulle förbanna hans namn”. ”Svenskarnas liv hade ingen betydelse för Enbom. I manna-minne har någon föraktligare gärning aldrig avslöjats i vårt land. Ett sådant brott kan aldrig glömmas eller sonas. Det kan endast förskyllas med strängaste straff som finns i Sverige i fredstid – livstids straffarbete.”

Beträffande Gjersvold hade DN:s referent koncentrerat sig på följande i åklagarens tal:

Han ville ställa sig på den angripande fiendens sida och slåss mot sitt eget fosterland. Jag yrkar på livstids straffarbete.

Detta kan endast syfta på en sak, på Enboms fantastiska historia att han skulle söka få Gjersvold till hjälp för att erövra Bodens fästning med 200 man. Men rådhusrätten avslög några dagar senare åklagarens yrkande beträffande krigsförräderi när det gällde Gjersvold. Utfallet mot denne i slutpläderingen hängde alltså i luften.

Vidare förklarade åklagaren att den påstådda räkningen av Hitlers trupp- och materialtåg genom Sverige icke kunde betraktas som olovlig underrättelseverksamhet utan spioneri, då det ” i realiteten även var riktat mot Sverige”. Han krävde alltså 11 år senare ett strängare straff för att Hitlers transitotåg skulle ha räknats och klassificerats än det som under krigets hetaste skede utdömdes mot de svenskar som verkligen sysslat med sådan verksamhet.

Beträffande Fingal Larsson förklarade han att denne hade gott minne när det gällde ofarliga upplysningar men inte annars. Hur kan någon minnas brott som han inte begått?

Arthur Karlssons och Fingal Larssons advokater gick med kraft och saklig styrka in för sina klienter. Advokat Hugo Lindberg förklarade: ”Det finns ingen som helst laga bevisning, bara Enboms påståenden.”

Advokat Valborg Lundgren som skulle försvara Gjersvold, Fingal Larsson och Lilian Ceder koncentrerade sig på frikännande eller lågt straff för den sistnämnda. Beträffande Gjersvold sade hon att han djupt ångrade sig och att han begärde tidsbestämt straff. Därmed var det färdigt för domarna i första instans.

Nu kom ”en serie upprörande domar” (Ny Dag). Inte bara Enbom utan också Gjersvold dömdes till livstids straffarbete. Martin Enbom fick 7 års straffarbete, Fingal Larsson 5 år, Arthur Karlsson 1 år och 8 månader.

Ny Dag skrev:

Gjersvold fick dyrt betala för att han låtit lura sig av provokatörerna och polisen.

Ny Dag skriver vidare att inspiratörerna misslyckades att kompromettera ledamöter av partiets ledning, varför de sköt in sig på Arthur Karlsson, men inte heller i hans fall har bevis för någon brottslig verksamhet kunnat presteras. Domstolens motivering för att Arthur Karlsson fälldes hör till det som svenska folket inte bör glömma.

Men regeringens huvudorgan (MT), tyckte (1/8) att Arthur Karlsson borde haft strängare dom:

Han framstår sålunda snarast som den verkliga ledaren för spionaget och hans straff, ett år och åtta månaders straffarbete, förefaller därför mildt jämfört med de domar så enkla verktyg som Martin Enbom och Fingal Larsson erhållit.

Nämndeman Kihlbergs DN glädde sig mycket över att man nu kunnat fälla en dom över en ideologi.

En sinnesundersökning, som skulle ha förändrat hela läget, mötte samma motstånd i rätten som hos åklagaren. Stockholms-Tidningen skrev om Enbom:

Han vägrar att bli sinnesundersökt, trots att han vet att en konstaterad grad av otillräknelighet skulle radikalt förändra både hans egen och hans medanklagades straffrättsliga ställning. Med-anklagade begär hans sinnesundersökning.

Ny Dag kommenterade:

Åklagaren och rätten vill inte höra talas om sinnesundersökning, ty de vet att hela processen då skulle falla samman och ingen kunna dömas. Då skulle den straffrättsliga ställningen förändras.

Lagrummen

De båda livstidsdomarna fälldes efter strafflagen 8,5 och 8,6 som då hade följande lydelse:

5 §. Den som, med uppsåt att gå främmande makt tillhanda, anskaffar, befordrar, lämnar eller eljest röjer uppgift rörande försvarsverk, vapen, förråd, import, export eller förhållande i övrigt, vars uppenbarande för främmande makt kan medföra men för rikets försvar eller för folkförsörjningen vid krig eller av krig föranledda utomordentliga förhållanden eller eljest för rikets säkerhet, dömes,

evad uppgiften är riktig eller ej, för spioneri, till straffarbete i högst sex år, eller om brottet var ringa till fängelse. Samma lag vare om någon med uppsåt som nu sagts obehörigen framställer eller tager befattning med skrift, teckning eller annat föremål som innefattar sådan uppgift.

6 §. Är spioneri med hänsyn till brottet att anse som grovt, skall dömas för grovt spioneri till fängelse på viss tid, lägst fyra och högst tio år, eller på livstid.

Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om gärningen var av synnerligen farlig beskaffenhet med hänsyn till pågående krig eller rörde förhållande av stor betydelse eller om den brottslige röjde vad som på grund av allmän eller enskild tjänst betrots honom.

I stort sett samma lag gäller i dag och återfinnes i brottsbalkens 23: 4 och 5. Enda skillnaden är att lagen nu mildrats och att fängelsestraff nämnes först.

Efter detta lagrum har man således inte bara dömt Enbom utan också Gjersvold. Den trasiga vattenledningen och uppgiften vart den av befälet beordrade resan gått och ammunitionslasten körts har således bedömts som av synnerligen farlig beskaffenhet med hänsyn till pågående krig eller under förhållanden av stor betydelse. Men det pågick inget krig någonstans 1948 när uppgiften skulle ha lämnats och inget krig i Europa 1952 när domen fälldes. Trots att Gjersvold bestred spioneri, eller avsikt att spionera, trots sin förklaring att han aldrig trott på Enboms uppgifter om förbindelser med främmande makt och trots att han aldrig utlämnat något som överlämnats till främmande makt eller tagit emot någon betalning, dömdes han, chauffören och instruktören i bilkörning, till samma straff som tolv år senare överste Wennerström, det strängaste straff som den svenska lagen känner!

I stället för sinnesundersökning

Den starka opinionen för sinnesundersökning av den man på vars uppgifter hela processen var byggd hade fortsatt hela tiden och ökat i styrka, men rådhusrätten hade inte tillmötesgått detta krav från de medanklagade och från en rad organisationer och möten. Efter domen kom frågan i ett nytt läge, som tvingade åklagaren att söka göra motdrag.

Arthur Karlsson hade nämligen vänt sig till två kända experter inom psykiatrin, docenten, nuvarande professorn Gunnar Inghe och dr Gustav Jonsson i Skå, med en begäran att de skulle göra en undersökning och så vitt möjligt avge ett utlåtande om Enboms sinnesbeskaffenhet. Han begärde också en sådan för egen del. De båda läkarna besvarade denna begäran positivt. De uppfattade framställningen så att han inte avsåg någon rättspsykiatrisk undersökning i egentlig mening utan en med socialpsykologiska och socialpsykiatriska metoder utförd utredning för att så långt som möjligt belysa trovärdigheten av de sines emellan oförenliga berättelser som framlagts av Enbom och Karlsson. De var eniga om att tillmötesgå denna framställning.

– Om en åtalad person säger sig vara oskyldig och, med eller utan fog, sätter sin lit till resultatet av ett förutsättningslöst utredningsarbete, är det enligt vår mening angeläget att man inte utan tvingande skäl underlåter att verkställa den begärda utredningen:

De båda läkarna begärde att få träffa och undersöka Enbom i fängelset, men fängelsedirektören vägrade tillstånd. De beklagade att denna begränsning kunde leda till felkällor, men fullföljde undersökningen med en resa till Enboms hembygd där de vände sig till ett stort antal människor som väl kände Enbom och vilkas uttalanden systematiskt bearbetades och bifogades i en dokumentsamling till deras utlåtande. Själva utlåtandet publicerades in extenso i Clartés 64-sidiga specialnummer nr 1-2 1953 med dokument från Enbomsaffären. Deras utlåtande, vittnesförhören med professor Rylander, advokaterna Lindbergs och Lundbergs frågor och Hugo Lindbergs plädering fyller 14 sidor i detta specialnummer. Materialet är således tillgängligt.

I den situationen såg sig åklagaren nödsakad att göra ett motdrag. Han aktade sig dock mycket noga för att göra en framställning till domstolen om den sinnesundersökning opinionen krävde. Då hade den kunnat bli juridiskt bindande och äventyrat hela processen. Han gjorde i stället en lika ovanlig som krånglig kringgående rörelse. Han anmälde till fängvårdsstyrelsen att det framkommit misstankar att Enbom kunde vara abnorm, varefter fängvårdsstyrelsen begärde att han skulle tas in hos professor Rylander på rättspsykiatriska kliniken för observation. Professor Rylander var särskilt angelägen att betona att det inte var fråga om en sinnesundersökning i sinnessjuklagens mening, utan bara en observation därför att "livstids straffarbete är en mycket svår påfrestning, den värsta repression vi har". Att det var en lika svår påfrestning för Gjersvold som ville ha en sådan undersökning nämndes inte.

Finns det i svensk rättshistoria en mera utpekulerad utflykt i den juridiska och medicinska snårskogen för att hindra den stora sinnesundersökning som opinionen krävde men som åklagaren, domstolen och det uppskrämda föremålet för undersökningen var dödligt rädda för.

Jag kan tyvärr endast i korthet referera några huvuddrag i dr Inghes och dr Jonssons utlåtande, i professor Rylanders vittnesmål och advokaternas frågor.

Dr Inghe och dr Jonsson påvisade bland annat att en äldre broder till Enbom sedan tolv år vårdats på sinnessjukhus för schizofreni av paranoid typ med hallucinationer och storhets-ideer. Han hade gått och drivit, pratat med folk på vägarna, predikat nazism och betett sig aggressivt. Om Fritiof Enbom berättar de flesta tillfrågade att han som vuxen ansågs snäll och hygglig men tillknäppt och otillgänglig. Han hade stora kontaktsvårigheter och "verkade ganska anonym".

Han försummade sin personliga hygien, var illa klädd och såg ut att ha ett hem i vilken buske som helst (uttalande av riksdagsman Sundberg). Man när han ibland bröt sig ut ur sin slutenhet och isolering, kunde han "prata som ett rinnande vatten".

Hustrun förklarade inför domstolen att man inte kunde sätta tillit till honom och inte tro på hans ord men att han verkade trovärdig också när han ljög. Han flydde verkligheten till sin egen drömvärld.

De båda läkarna återger hans berättelser om spanienkriget, där han inte varit och en rad andra fantastiska historier. Det ger inte intryck av att vara vanligt utåtriktat skryt. Hans fantasivärld är i huvudsak inåtriktad. Han tycks i många år ha levat i vad man med en fackterm brukar kalla en autistisk föreställningsvärld. Hans historier har ibland fantastiska drag. Många exempel anföres. De antar att han företer en kombination av egenskaperna inåtvändhet, utpräglad likgiltighet för personlig hygien och egocentriska spekulationer utan verklighetsförankring. Man kan inte heller med säkerhet utesluta möjligheten av att en psykos med smygande förlopp, särskilt som brodern lider av schizofreni. "I fråga om hans trovärdighet är det inte avgörande om han vid en utvidgad psykiatrisk undersökning befinnes vara sinnessjuk. Även en mindre utpräglad psykisk abnormitet skulle utgöra ett bärande skäl att karaktärisera hans utsagor som otillförlitliga. Då fabulerandet ingår som ett väsentligt drag i symbolbilden måste man iakttä särskild försiktighet i bedömandet av hans uppgifters sanningshalt."

Professor Rylander medgav att Enbom ljuger friskt och ideligen ändrar sina uppgifter. Han anser dock att detta beror på att han är en farlig spion som känt sig pressad och ständigt måste ljuga och svänga sig.

Avsikten med den psykiatriska undersökningen skulle ju vara att finna ut om Enbom var trovärdig, om hans uppgifter om spionbravader var tillförlitliga. Advokaterna Lindberg och Lundberg påvisade med skärpa att professor Rylander vänt upp och ner på hela frågan.

Advokat Lindberg citerade professor Rylanders ord att Enbom ”inte var fullt normal”, men heller inte sinnessjuk eller abnorm. Han fortsatte:

Men vad var då Enbom? Jo han var spion, och detta tycks för professor Rylander förklara alla de rubbningar och avvikelser i hans beteendemönster som inte ens Rylander kunnat fränkänna honom. Detta är något fundamentalt nytt inom rättspsykiatri. En person blir inte mördare därför att han är så eller så till sin personlighet utan han blir sådan till sin personlighet därför att han är mördare.

Rylander hade också sagt att Enboms bristande personliga hygien och dåliga klädsel skulle bero på att han var spion och kände sig pressad, men flera vittnen hade påpekat att Enbom alltid varit sådan. Advokat Lindberg fortsatte:

Varför skulle en spion inte klippa sitt hår och ta på sig en ren skjorta, särskilt om han vill undvika att väcka uppmärksamhet.

Professor Rylander medgav att Enbom ”strött lögner omkring sig” och frågade vilka lögner advokaten syftade på. Han förklarade vidare att Enbom måste ljuga för att skydda medbrottslingar.

Advokat Lindberg frågade då om fallet Wickström tydde på en sådan vilja? Var det för att dölja spionage som han hittade på lögnen att han kämpat i Spanien och dansat hula-hula med flickorna på Tahiti. Det måste ha tillhört hans natur att berätta sådana historier. Var det för att skydda sig inför polisen som han sökte övertyga poliserna om att han utfört atomspionage. Advokaten förklarade till slut att professor Rylanders undersökning icke synes ha syftat till att klarlägga kärnfrågan och att han därför tänkte överlämna frågans bedömning till en högre auktoritet, till medicinalstyrelsen.

Professor Gösta Rylander, chef för mentalvården på Långholmen, hör till de psykiatriker som brukar ta en rundlig tid på sig då det gäller att avge av domstol infortrat yttrande över personers sinnessjukdom. I regel brukar undersökningstiden ta tre till sex månader. Detta hindrade inte att professor Rylander, kallad som vittne av åklagaren Ryhninger, inför hovrätten tvärsäkert kunde förklara:

Fritjof Enbom lider icke av sinnessjukdom. Inga iakttagelser har gjorts, inga sådana iakttagelser har gjorts ifråga om hans personlighet, hans psykiska tillstånd, hans medicinska förhistoria, inga sådana iakttagelser har gjorts, upprepar jag, som skulle kunna tyda på att han tidigare under livet genomgått någon form av sinnessjukdom.

Hur lång tid hade då professor Rylander haft för att komma till denna slutsats. Han berättade själv i vittnesförhöret, att det var från den 18 oktober 1952 som han haft Enbom under observation, och vittnesmålet gavs den 30 oktober. På tolv dagar hade han kunnat hinna med att komma till så kategoriska slutsatser.

Har Säpo hållit undan en del av protokollen för honom, som för flera av de dömda, eller talar han mot bättre vetande? Det finns saker som han borde sett, från förhör som hållits innan Enbom eller någon annan var häktad.

En halv månad före häktningen den 30 januari 1952 hade kommissarie Erik Lönn och en annan Säpoman ett samtal med Enboms väninna Lilian Ceder. Hon var alltså indragen i Säpos samspel med Lodin redan då. I ett PM efter samtalet berättar de båda polismännen att fröken Ceder sagt:

Enbom hade en broder som vårdas på sinnessjukhus i Norrland för förföljelsemani. Denna broder har för sig att man vill förgifta honom osv. Enbom har sagt att han som liten själv haft dylika griller men att han genom koncentration övervunnit dem.

Lilian Ceder har gjort många andra liknande uttalanden under processen, bl.a. att han en gång var nära sinnessjukdom. Vid huvudförhandlingen i början av juli yttrade hon bland annat:

När det gäller sin verksamhet så har han såvitt jag förstår bluffat hela tiden.

År 1949 hade Enbom en personlig mycket tråkig upplevelse berättade Ceder vidare:

Jag fattade honom faktiskt som lite tillfälligt sinnesrubbad och det gick över, men sedan nu i julhelgen och ända fram till häktningsdagen så fick jag också den uppfattningen att han var ... ja jag är ingen läkare, jag kan inte yttra mig med medicinska termer men något av en patolog i alla fall ... Då vet jag att han lämnat mycket orimliga uppgifter, onödiga lögner.

Åklagaren, rätten och professor Rylander brukade tro på Jan Lodin. Denne skriver i Veckojournalen nr 4 1952:

Elva års aktivt och delvis ledande arbete i spionageorganisationer går ingen oanfrätt igenom. När jag träffade Fritjof hade något gått sönder inom honom. Spänningen och riskmomenten, samvetet och oron, frågan ”gör jag rätt” som allt starkare pockar på svar, det alltmer ohållbara i att existera under olika jag, allt detta hade fått hans latent schizoida drag att framträda. Fritjof var medveten om detta, och rädslan för att mera utpräglade sjukliga symptom skulle träda i dagen ökades nog av vetskapen om schizofrenin inom släkten.

I en artikelserie i Ny Dag med början den 18 juli, där psykologisk sakkunskap medarbetar, talas det om Enboms sjukliga drift att bygga upp en fantasivärld. Säpo måste börja sin verksamhet med att överbevisa Enbom om att han inte varit atomspion, att han inte kidnappat en finne, inte varit i Spanien, inte supit ett stort antal av Bodens officerare under bordet, därför att dessa lögner var för lätta att vederlägga. När nu allt detta är lögn, vad tro kan man då sätta till andra minnesberättelser och om samtal och sammanträffanden heter det i artikelseriens fortsättning (22/7):

Det är visserligen vanskligt att föregripa resultatet av en rättspsykiatrisk undersökning, men denna måste här i första hand bygga på anamnesen, dvs. de från en rad håll sammanförda uppgifterna om Enboms beteende, och denna tyder på – så mycket anser expertisen vara klart redan nu – att Enbom är en hysteriker med starka mytomana tendenser.

När dr Inghe och dr Jonsson gjorde sin utförliga undersökning, skrev ett par tidningar, att ”kommunistläkare” gått till aktion. Dr Inghe har i årtionden varit organiserad socialdemokrat. Varför skrev ingen om professor Rylanders politiska åsikter?

Även i fråga om honom har vi en del minnesbilder. Vid återkomsten från en resa från USA gjorde professorn ett uttalande för Svenska Dagbladet som väckte ett visst uppseende. Han berättade nämligen att amerikanska kirurger funnit ett bra sätt att bota människor från kommunistiska åsikter. Man opererade bara bort en bit av hjärnan.

Professor Rylander har aldrig senare berättat vilka rön dessa kirurger gjort i fortsättningen. Kan man möjligen få förutvarande kommunister att övergå till samma reaktionära politiska åsikter som exempelvis stadsfiskal Ryhninger och Säpoledningen genom att man knipsar bort en större bit av hjärnan?

Karlssons fortsatta kamp mot Ryhninger

Inför förhandlingarna i högsta domstolen gick åklagaren in för att öka straffet för Arthur Karlsson och för att åter få Fingal Larsson anhållen på nytt och fälld.

Den dömde Enbom skulle inkallas som åklagarens privata vittne som ingen annan skulle få förhöra. Det lyckades dock inte riktigt. Arthur Karlsson lyckades pressa sig till att också få förhöra Enbom, framför allt om den så kallade terrängbrevlådan. Ett mycket intressant förhör som ytterligare avslöjade den historien.

Under rättegången i högsta domstolen där Arthur Karlsson och hans advokat genom sin utfrågning av Enbom och på andra sätt skadat åklagarens positioner begärde denne lyckta dörrar för ett meddelande som han ville ge. Planen var att inför domslutet inge rätten

föreställningen att Karlsson kommit med uppgifter som icke var sanningsenliga. Han påstod kategoriskt att den sovjetiska pressbyrån vid Narvavägen, som Karlsson sade sig ha besökt, icke existerade där och att Karlssons besök i verkligheten gällde pressattachens bostad som låg i närheten. Pressbyrån skulle i stället ligga på Söder. Detta försök att misstänkliggöra Karlssons sanningsenlighet, som denne inte fick någon möjlighet att genast besvara, blev den främsta orsaken till att straffet höjdes från 20 månader till 3 år.

I verkligheten var det stadsfiskal Ryhninger som ljög. Jag skulle själv ha kunnat vittna. Den sovjetiska pressbyrån på Narvavägen var under de hårdaste krigsåren tidningsmännens främsta nyhetskälla om de ville ha informationsmaterial om sovjetstyrkornas kamp mot Hitlers angreppsarméer. Om Ryhninger bara gjort sig besvär att slå upp telefonkatalogen för 1943 hade han funnit pressbyråns riktiga adress.

Arthur Karlsson fick sitt höjda straff men fortsatte kampen, nu genom inlagor till JK där han på nytt belyste en rad blottor och falska uppgifter i åklagarens och Enboms påståenden. Det blev rena brevväxlingen inför JK. En av de främsta anklagelserna var att åklagaren undanhållit honom viktiga protokoll. Denne försvarade sig med att man som allmän regel hade att de protokoll där en viss anklagad var berörd skulle utskrivas och överlämnas till hans advokat. Karlsson påvisade en rad fall då så inte skett varför det blivit omöjligt för honom att få en helhetsbild av Enboms påståenden.

Han påvisade att Enbom alls inte bött på det ställe han uppgett när han träffade Karlsson först, och de många motstridiga uppgifterna, särskilt om den första ryska kontaktmannen som Karlsson skulle ha sammanfört honom med. Han påvisade att Enbom säger sig ha träffat denne under en tid när han för länge sedan lämnat Sverige. Åklagarens svar var mera undanflykter och skällsord än svaromål i sak. När Karlsson påtalade en sak som förekommit vid förundersökningen svarade åklagaren att saken inte varit på tal under själva rättegången.

Det skulle föra för långt att ta upp alla detaljer, men sällan torde en åklagare ha klarat sig sämre vid en skriftväxling inför JK.

Obefintliga fästen på osåld mark

Fingal Larsson skötte sitt försvar så bra att han blev frikänd av hovrätten då det inte ansågs bestyrkt att han trott att Enbom arbetat för en främmande makt och att de samtal han kunde haft med Enbom kunde använts i detta syfte. I varje fall hade det skett för så länge sedan att det brottsliga förfarandet skulle vara preskriberat.

För Fingal Larsson tedde sig rättegångarna som en berg- och dalbana. Ryhninger yrkade på högst 2 år vid rådhusrätten, som dömde 5 år, varefter Larsson sattes på fri fot och frikändes helt av en enhällig hovrätt. Han häktades på nytt på telegrafisk begäran av Ryhninger och dömdes av högsta domstolen med en rösts majoritet till 2 års straffarbete.

Av de hovrättsråd och justitieråd som i de högre instanserna behandlat saken, hade 8 domare av 12 frikänt eller velat frikänna honom. Men högsta domstolen dömde sist. Så kan det gå i den svenska rättvisans klasslotteri.

Fingal Larsson fortsatte att kämpa för sin heder, liksom Arthur Karlsson och efter tillfrisknandet också Gjersvold. När Larsson avtjänat nästan ett år av det straff högsta domstolen ådömt honom, kom han med det verkliga dråpslaget mot åklagare och domstolar i en skrivelse till justitiekanslern. Vi återger Ny Dags referat av denna inlägga den 8 januari 1954:

FINGAL LARSSON: – PÅ HEDER OCH SAMVETE – JAG ÄR OSKYLDIG

Bevisat att Ryhninger ljög även om Larsson

Den i enbomsprovokationen oskyldigt dömd Fingal Larsson har i en skrivelse till justitiekanslern betygat på heder och samvete att han är oskyldig till de brott som lagts honom till last.

Det förtjänar också erinras om, att Fingal Larsson frikändes av en enhällig hovrätt, och att Högsta domstolens dom på två års straffarbete avkunnades med fyra röster emot tre. De tre justitieråden ville frikänna, vilket innebär att i de högsta instanserna åtta domare av tolv ville underkänna Ryhningers påståenden.

Att stadsfiskal Werner Ryhninger, känd som nazist och, så som den socialdemokratiska Aftontidningen påpekat, av den danska frihetsrörelsen emot hitlerockupanterna uppsatt på en lista över personer som gått nazisternas ärenden, farit med grova osanningar i enbomsprocessen, är redan dokumenterat. De många avslöjanden som rymmes i Arthur Karlssons skrivelser till justitiekanslersämbetet är grundade på hårda fakta.

Nu erinrar också Fingal Larsson om Ryhningers åtgärder att med bevisligen falska uppgifter driva fram fällande dom mot Larsson. Den samspelta duon Enbom–Ryhninger påstod vid rådhusrätten, att Fingal Larsson år 1946 till Enbom skulle ha nämnt om ett bergförråd (vid hovrätten har Enbom ändrat sin uppgift till att det skulle gälla en befästning på ett berg). Enboms och Ryhningers uppgifter härom är emellertid bevisligen falska.

Det har nämligen framkommit, att preliminärt köpekontrakt mellan markägaren av ifrågavarande område samt Kronan först upprättades hösten 1947, och definitivt köpekontrakt först år 1949. Inte förrän år 1949 påbörjades byggnadsarbetet för de militära anläggningarna. Enligt Enbom–Ryhningers påståenden skulle sålunda Fingal Larsson år 1946 ha lämnat Enbom uppgifter om militära anläggningar, vilka inte ens började byggas förrän tre år senare.

Att Stockholms rådhusrätts behandling av enbomsaffären inte hade någonting med rättslig handläggning att göra, utan var en torftigt maskerad terroraktion emot arbetarrörelsen, bestyrktes ytterligare av att Fingal Larsson i den instansen dömdes till fem års straffarbete för detta egendomliga ”spioneri”.

Men först och främst: hur har ”polisutredningen” gått till, då det nu på punkt efter punkt avslöjas, att det icke ens kunnat förhålla sig så som Ryhninger gjort gällande, och att åklagaren ingenting gjort ens för att kontrollera att en möjlighet förelåg för att hans yrkanden var riktiga?

Trots att Fingal Larssons inlaga till JK raserade grundvalen för domarna i tre instanser ledde den inte till något ingripande.

Gjersvolds kamp för rättelse.

Livstidsdomen i rådhusrätten var ett förkrossande slag för Hugo Gjersvold. Den grusade de tidigare nämnda förhoppningarna, men ryckte inte upp honom ur hans depression.

Åklagaren, som visste på vilka svaga konstruktioner domen gillrats upp, hyste andra farhågor. Han var rädd att Gjersvolds önskan om ny försvarare skulle beviljas och att en ny advokat skulle få insyn i grundvalarna för domen. Han visste att fru Gjersvold energiskt arbetade för överklagning till hovrätten och begäran om ny advokat. Därför gjorde åklagaren med hjälp av Gjersvolds egen försvarsadvokat stora ansträngningar för att övertyga honom att han inte skulle överklaga domen och för att hindra fru Gjersvold att träffa sin man ensam, vilket borde ha varit naturligt efter en livstidsdom.

Åklagaren förklarade därför att fru Gjersvold endast skulle få träffa sin man i närvaro av åklagaren jämte en representant för säkerhetspolisen eller Gjersvolds egen försvarare, advokat Lundgren, eller två av dessa tre. Vi finner det synnerligen anmärkningsvärt att han tydligt godkände Gjersvolds advokat i stället för sig själv vid ett sådant sammanträffande. Det hörde till de punkter som Gjersvold senare anförde i de 27 punkter där han kritiserade sin försvarsadvokat. På detta gav advokat Lundgren följande svar:

Åklagaren hade även lämnat direktiv om vilka samtalsämnen makarna inte skulle diskutera. Vid några tillfällen tillmötesgick jag verkligen en framställning att närvara för att bereda makarna

möjlighet att sammanträffa. Åklagaren torde kunna lämna förklaring till att han önskade en dylik ordning. Jag kunde som offentlig försvarare icke åstadkomma någon ändring däri.

Fru Gjersvold gav emellertid inte vika. Delvis i samarbete med andra anhöriga gick hon till både justitieministern, t.f. riksåklagaren och till JO, och krävde rätten att få besöka sin livstids-dömde make sedan domen var fälld, för att med honom diskutera överklagning i hovrätten och byte av försvarsadvokat. I tidigare praxis har man icke brukat resa något hinder för att träffa sina anhöriga.

Fru Gjersvold hade intrycket att både justitieministern och riksåklagaren fann det underligt att hon förvägrats att besöka sin make ensam, men de ville tydligen inte uppträda direkt mot Ryhninger. Det är möjligt att de gjort några påtryckningar under hand, ty innan det nämnda besöket hade åklagaren retirerat. Åklagaren och advokaten gick inte längre emot en överklagning, dock under förutsättning att Gjersvold avstod från att kräva ny advokat. Advokat Lundgren skulle försvara honom.

Om dessa underliga manipulationer skrev Ny Dag den 23 augusti:

Advokat Valborg Lundgren, vars sätt att föra Hugo Gjersvolds talan icke verkat förtroendeingivande, tyckes icke desto mindre vara fast besluten att följa målet upp i högre instanser sedan hon trots alla ansträngningar inte lyckades hindra sin klient från att överklaga livstidsdomen. Och detta trots att hon en gång förklarat sig införstådd med att bli entledigad från det uppdraget. Varför vill hon till varje pris ha hand om "försvaret" också i fortsättningen? Omständigheterna även i detta skede av målet är minst sagt intressanta.

Så småningom framgick det att advokat Lundgren besökt Gjersvold och haft ett samtal med honom. Här hade man förklaringen.

– Hade du kallat på henne, frågade hustrun.

– Nej, svarade Gjersvold. Hon kom ändå.

Hur kan det komma sig att advokat Lundgren, efter att ha accepterat att hon skildes från målet, sedan oombedd (enligt Gjersvold) infunnit sig på Långholmen och haft ett samtal med honom som så helt kommit honom att ändra sig? Hade hon varit i kontakt med åklagaren innan dess?

Vad har avhandlats under det samtalet? Fru Lundgren hävdar vid samtal med fru Gjersvold att hon "inte lovat den dömde något"! Gjersvolds version skiljer sig påtagligt från hennes i det avseendet.

Varför är advokat Lundgren (eller någon bakom henne) så angelägen om att hon även i fortsättningen skall "biträda" Hugo Gjersvold? Är man orolig för att någon av folkpartiet obunden advokat skall få insyn i vad som förevarit i det här ärendet?)

Ny Dag konstaterade att en advokat hånar sitt eget yrke om han uppmanar en livstidsdömd att icke överklaga. Han har redan fått lagens strängaste straff. En överklagning kan aldrig leda till något värre. Om det leder till en ändring kan det bara bli en ändring till det bättre.

Till slut hade fru Gjersvold lyckats få det så långt att hennes tveksamme make gått med på hennes förslag om överklagning och det var också överenskommet att advokat Lundgren skulle träda tillbaka och överlämna försvaret till en annan advokat. Men döm om hennes förvåning när hon infann sig med advokat Rudlings formulär för överklagning och fann att Gjersvold ånyo hade ändrat sig. Nu ville han inte byta advokat och vad överklagningen beträffar var den redan beslutad. Vad hade hänt under tiden, vad hade man använt för argument för att åstadkomma denna förändring?

Nu vet vi vilka metoder som användes. Man sökte skrämja Gjersvold med att en överklagning skulle avsevärt försvåra hans utsikter att senare få nåd. Detta dementerades eftertryckligt av både justitieministern och t.f. riksåklagaren vid fru Gjersvolds besök, men detta visste inte fången. Vidare talade man ständigt om hur äventyrligt och farligt det var att byta advokat.

Gjersvold fick snart anledning att ångra sig på nytt. Fru Lundgren företrädde honom visserligen i hovrätten där hon lamt föredrog de punkter i anklagelsen som den sjuke Gjersvold direkt pekat ut, i första hand hans förklaring att han aldrig trott på Enboms uppgifter att han arbetade som agent för främmande makt och att han aldrig haft någon avsikt att spionera.

Hovrättsförhandlingarna koncentrerades huvudsakligen på rapporten om de två läkarnas undersökning om Enboms trovärdighet och åklagarens motdrag med professor Rylanders tolvdagarsobservation av Enbom. Svea hovrätt sysslade vidare med fallet Fingal Larsson med det resultat som vi refererat.

Fallet Gjersvold ville åklagaren tydligt ha undanstökat så fort som möjligt. Det blev mest korta repetitioner av fallet. När det exempelvis gällde "stormningen av Boden" ställde åklagaren bara en kort fråga. Gjersvold bestred anklagelsen. Då frågade åklagaren bara med en medlidsamhet som var helt främmande för honom "om Gjersvold hade huvudvärk".

Det hade han. Han var långt ifrån återställd. En av pressmännen konstaterade att han uppträdde som en sömngångare.

När hovrätten bekräftade domen upphörde all tvekan hos Gjersvold. Från den tiden, säger han, var jag klar över att jag blivit offer för ett justitiemord.

Utrymmet tillåter inte att vi punkt för punkt dröjer vid Gjersvolds kritik av sin advokat och advokat Lundgrens bemötande i skrivelsen till Sveriges Advokatsamfund. I de flesta fallen står uppgift mot uppgift. Jag tar bara ytterligare ett exempel.

Advokat Lundgren säger exempelvis att Gjersvold fått taga del av samtliga förundersökningsprotokoll i målet, liksom alla bilagor och handlingar i övrigt i alla delar som gäller Gjersvold och Fritiof Enbom. På avskriften till inlagan från Sveriges Advokatsamfund, dagtecknad den 26 oktober 1953, har Gjersvold i sin cell gjort följande blyertsanteckningar:

Jag upprepar för evig tid: "Jag läste aldrig några protokoll alls. Jag mottog domen i rådhusrätten utan att ha läst ett enda protokoll. Hon upplyste mig aldrig om vilka rättigheter jag hade i det fallet.

Gjersvold tänkte begära prövningstillstånd hos högsta domstolen, men ansåg det lönlöst om han inte fick en advokat som verkligen trängde in i fallet och hjälpte honom. Han vägrade till och med tala med advokat Lundgren.

Nu gick han med verklig kraft in för sitt försvar. Förberedelserna fördröjdes genom tvisten med advokaterna, men han lyckades få så många indirekta kontakter med advokat Rudling att denne kunde inge en inlaga till högsta domstolen. Jag återger referatet i Ny Dag.

HUGO GJERSVOLD ÖVERKLAGAR

"Oriktiga erkännanden i tro att vinna fördelar"

Hugo Gjersvold, dömd till livstidsstraff i samband med enboms-provokationen, har genom sitt rättegångsbiträde, advokat Arvid Rudling, hos Högsta domstolen begärt prövningstillstånd och revision av domen. Samtidigt begär han att advokat Rudling i fortsättningen skall förordnas som hans offentliga försvarare.

I sin inlaga bestrider Gjersvold att han gjort sig skyldig till spioneri och underrättelsetjänst åt främmande makt. En tidigare ådragen gengasskada har skadat hans minne och medfört att han icke orkat hålla isär vad som skett vid olika tillfällen och att han inte orkat med de ansträngande förhören. Tron på att vinna fördelar genom oriktiga erkännanden har även influerat på honom.

Advokat Valborg Lundgren som varit förordnad som Gjersvolds offentliga försvarare, har också lämnat en liknande begäran för Gjersvold. Med hänsyn till advokat Lundgrens tidigare uppträdande i målet har dock Gjersvold vägrat att delge Lundgren de upplysningar på vilka han grundar sin överklagning. Detta meddelar också advokat Lundgren i sin inlaga.

I den genom advokat Rudling inlämnade inlagan yrkas, ”att åklagarens i målet mot mig förda talan måtte ogillas”. I motiveringen för denna framställning anför Gjersvold:

”Jag finner hovrättens domskäl oriktiga därutinnan, att jag icke haft uppsåt att gå främmande makt tillhanda. Icke heller har jag obehörigen anskaffat, befordrat eller lämnat uppgift som berör rikets försvar. Det är riktigt att Enbom och jag har fullgjort militärtjänst på samma i målet omförmälda plats och har under vår samvaro från midsommar 1948 till början av 1949 stundom samtalat om militärtjänsten. Enbom har icke för mig uppgivit, att han till andra refererat något från våra samtal. Om sina resor till Stockholm har han uppgivit, att han besökte Bonniers förlag.

Jag har under gengastiden i mitt arbete utsatts för gengasförgiftning, vilket medfört, att mitt minne blivit svårt skadat. Jag har icke orkat med de ansträngande förhören om min belägenhet. Jag har icke orkat hålla isär vad som hänt vid olika tillfällen, och vad som skulle ha förekommit vid samtal med Enbom eller med andra kamrater från militärtiden.

Jag hemställer, att prövningstillstånd måtte meddelas mig. Jag anser det för enhetlig rättstillämpning vara av synnerlig vikt att talan prövas av Högsta domstolen. Jag anser anledning förekomma till ändring i det slut, vartill hovrätten kommit, och att vid en förnyad prövning mitt hälsotillstånd bör beaktas. Såsom särskild omständighet får jag åberopa, att målet gäller ett så strängt straff som livstids straffarbete och ett så infamerande brott som grovt spioneri. Sakens prövning har därför stor betydelse även för mina anhöriga.

Jag har den långa häktningstiden icke varit mig själv och finner därför att den tidigare handläggningen icke bör få utgöra grund för ett slutgiltigt avgörande av målet. Jag har även influerats av tron på att vinna fördelar genom oriktiga erkännanden. Jag hemställer, att målet måtte utsättas till muntlig handläggning.

Jag hemställer att få inkomma med kompletterande uppgifter om bevisning. Jag upprepar vidare min hemställan, att advokaten Arvid Rudling måtte förordnas, att såsom offentlig försvarare biträda mig vid handläggningen inför Högsta domstolen.

Åklagaren yrkade avslag på hans begäran om prövningstillstånd och motiverade detta med en uppräknning av de uppdrag som Gjersvold innehåft i den kommunistiska rörelsen! Fingal Larsson, som frikänts i hovrätten, och Arthur Karlsson, som dömts till 1 år och 8 månader fick, visserligen på begäran av åklagaren, föra sin sak till högsta domstolen men inte Gjersvold, som dömts till livstids straffarbete.

Anmärkningsvärd är också hans fåfänga kamp för att få psykiatrisk läkarhjälp och sinnesundersökning. Det stoppades redan på ett förberedande stadium. Advokat Lundgren säger att han fick en undersökning, men det var bara en fängelseläkare, icke någon psykiatrisk fackman, som testade hans minne, aldrig något annat.

När han kom från Luleå till Stockholm och träffade advokat Densloe var denne genast beredd att kräva sinnesundersökning. Säpo-representanterna och advokat Lundgren avrådde kategoriskt, ibland med förstucket hot att han aldrig skulle komma ut igen. Man lyckades till och med inge hans anhöriga fruktan för ett sådant resultat. Vi har tidigare visat att man tidigare använt samma metod mot Enbom.

Trots starka påtryckningar har Gjersvold aldrig förklarat sig nöjd med domen.

När domen var definitivt fastställd kom professor Rylander och ville göra sinnesundersökning. Då sade Gjersvold nej. Han misstänkte, säkert på goda grunder, att de bara ville försvaga hans position om han sökte resning i målet.

När Gjersvold börjat avtjäna straffet gjorde han en ny framställning till JO. JO föranstaltade att en hovrättsfiskal den 20 augusti 1953 fick anställa förhör med Gjersvold på Långholmen. Vi citerar hans protokoll från förhöret:

Gjersvold har genom dom den 17 november 1952 av Svea hovrätt fällts för spioneri och grovt spioneri till straffarbete på livstid. I beslut den 14 februari 1953 har Kungl. Maj:t ej funnit skäl att

meddela Gjersvold prövningstillstånd i målet varför hovrättens dom står fast. Gjersvold avtjänar nu straffet å kronohäktesavdelningen å Långholmen.

Denna dag infann sig undertecknad å kronohäktesavdelningen där enligt av JO meddelade direktiv förhör anställdes med Gjersvold. Förhöret hölls utan närvaro av tredje person. Gjersvold underrättades om att förhöret avsåge att närmare klarlägga innebörden av Gjersvolds skrivelse till JO i ärendet den 11 augusti 1953.

Gjersvold förmålde: Gjersvold hade – därtill tvungen och lockad – lämnat oriktiga erkännanden och medgivanden såväl under förundersökningen som rättegången inför Stockholms rådhusrätt och i hovrätten. På dessa erkännanden och medgivanden hade domen grundats. Sedermera hade Gjersvold i samband med begäran om prövningstillstånd hos Kungl. Maj:t återtagit sina oriktiga uppgifter och framhållit orsakerna till att han oriktigt påtagit sig gärningar han icke förövat och avsikter han aldrig hyst. Gjersvold ville i detta sammanhang särskilt understryka, att han led av synnerligen dåligt minne och ofta plågades av nästan olidlig huvudvärk och att han därför lätteligen kunnat förmås till medgivanden och erkännanden vars innebörd han ej varit i stånd att rätt bedöma. Hans försvarare hade ej heller på något sätt vinnlagt sig om att lämna honom sådant biträde, att de oriktiga erkännandena kunnat förebyggas, utan i stället verksamt bidragit till att förmå Gjersvold att genom oriktiga och för Gjersvold oförmånliga uppgifter undergräva sin ställning i rättegången. Kungl. Maj:t hade emellertid icke fäst avseende därvid utan uppenbarligen litat mera på de falska uppgifter som i målet lämnats av Fritiof Enbom. Det vore nu Gjersvolds avsikt att söka få till stånd resning i målet. För detta ändamål vore förnyad polisutredning oundgängligen erforderlig. Också läkarundersökningen måste göras om och därvid läggas i händerna på annan läkare än professor Rylander, som under rättegången i hovrätten avgivit ett grovt missvisande och för Gjersvold oförmånligt utlåtande genom att Enbom förklarats såsom fullt trovärdig. Till sitt biträde vid upprättande och ingivande av resningsansökan och vid utverkande av ny läkarundersökning samt vid den förnyade polisutredningen, därest sådan komme till stånd, hade Gjersvold utsett advokaten Arvid Rudling i Stockholm. För förberedande av ärendet vore Gjersvold nödsakad att få sammanträffa med Rudling för överläggningar. Fångvårdsmyndigheterna hade emellertid hittills vägrat Gjersvold att få sammanträffa med Rudling under sådana former, att deras överläggning kunde bli av värde för det avsedda ändamålet.

Gjersvold fortsatte: Vid ett förhör inför stadsfiskal Verner Ryhninger under förundersökningen i målet hade Ryhninger då Gjersvold suttit och grundat över hur det förhöll sig i vissa saker och inte snabbt nog erkände sade: Skynda er och erkänn nu annars måste vi ta kvällsförhör. Jag befann mig i en förtvivlad situation till följd av mitt dåliga minne och koncentrationsförmåga. Förhöret hade gällt vissa uppgifter som Gjersvold misstänktes ha lämnat angående det under 1) i rådhusrättens domstolsbilaga 22 (hemlig) omförmålade fortet. Denna och andra likartade händelser vore vad Gjersvold åsyftade med uttalandet att han avtvungits eller avlockats oriktiga medgivanden och erkännanden i målet. Någon närmare redogörelse härför ville Gjersvold emellertid icke lämna annorledes än efter samråd med Rudling och i dennes närvaro. Ej heller ville Gjersvold nu yppa de – många och allvarliga – anmärkningar han menade sig kunna framställa mot sinnesundersökningen i målet och myndigheternas behandling i övrigt av hans sak. Så snart han fått tillfälle att i de former han önskade överlägga med Rudling, komme han emellertid att tillkännage sina klagomål. Några kommentarer till de anmärkningar mot olika myndigheter som framstälts i den av Gjersvolds hustru Ellis Gjersvold och broder Tage Gjersvold till JO ingivna klagoskriften i ärendet nr 316/1953 ville Gjersvold icke göra, förrän han fått samråda med Rudling. Finge Gjersvold icke i enlighet med sin önskan rådgöra med Rudling, komme Gjersvold att på lämpligt sätt offentliggöra sina anmärkningar mot olika myndigheter och inrättningar.

Sammanfattningsvis ville Gjersvold formulera sina önskemål sålunda, att han, alternativt, finge tillfälle att överlägga med Rudling och beviljades resning eller att han bleve försatt på fri fot.

Slutligen ville Gjersvold nu även hemställa om JO:s medverkan till att han erhöle sådan läkarvård att hans plågsamma huvudvärk lindrades ävensom till att han bleve överförd till fångkoloni.

In fidem: Clas Nordström

JO företog ingen åtgärd. Gjersvold förvägrades även i fortsättningen att få träffa och samråda med den advokat han begärt.

Gjersvold återkom med nådeansökningar med begäran om straffnedsättning. Något år senare fick han framföra detta till justitieminister Herman Zetterberg. Han motiverade bland annat sin begäran med att han ville rädda sitt äktenskap och återförening med sin familj. Justitieminister Zetterberg sade bara: – Jag har också helt nyligen förlorat min hustru.

Inte heller detta ledde till något resultat.

En förnyad begäran till regeringen ledde till att livstidsdomen nedsattes till 14 års straffarbete. Dokumentet är undertecknat av justitieminister Kling.

Sådant händer här

Under polisförhören i början, när Enbom ideligen kom med uppgifter som genast avslöjades som falska och ersattes med nya som från början måste ifrågasättas, ställde vi ofta frågan; är mannen en provokatör eller en mytoman?

Det fanns en rad indicier som talade för den första hypotesen. Jag kan nämna en. Före häktningen uppehöll sig Enbom påfallande ofta och gärna vid Ny Dags lokaler. Han lyckades en gång tiggas sig till att få skriva två bi-recensioner. Dessa recensioner citerades ofta i pressen för att hamra in att han skulle ha varit medarbetare i Ny Dag. En gång kom styrelsen i den kommunistiska partigruppen på Separator och berättade att Enbom gått där och pratat om att han snart skulle anställas på Ny Dag. De frågade om vi verkligen tänkte ta en facklig skubbare som medarbetare. Vi lugnade dem genast med förklaringen att vi aldrig haft en tanke på att anställa Enbom.

Det finns flera andra indicier som pekar åt det hållet. Exempelvis att den blivande nämndemannen dr Leif Kihlberg 1949 stod på ett antikommunistiskt möte i Uppsala och läste upp ett brev som han fått från Norrbotten och som tydligen var ett sammandrag av det som Enbom senare berättade om planen på att erövra Boden med 200 man. Norrskensflamman, som fått kännedom om detta och antog att Enbom redan då hade kontakt med DN:s redaktion, ställde då kravet att nämndeman Kihlberg skulle lämna domarstolen för vittnesbåset.

Enboms iver att vara i Ny Dags närhet kan dock vara arrangerad av Lodin. Efter den noggranna undersökningen har jag stannat vid att vi har att göra med en mytoman eller rättare sagt med två.

Under första tiden var det emellertid stor debatt om provokationer, då vi ansåg att hela processen verkade ren provokation. Då fick vi ofta höra:

– Sådant händer inte här. Inte sysslar svenska polisen med provokationer.

Till och med en så ansedd och hederlig politiker som utrikesminister Östen Undén använde sig i föredrag i Värmland under Enbomsprocessen av uttrycket ”sådan händer inte här”.

Jo sådant händer här. Östen Undén var visserligen inte medlem av samlingsregeringen, men han borde ändå ha vetat att samlingsregeringen den 12 jan. 1945 tillsatte en parlamentarisk undersökningskommission beträffande säkerhetspolisens verksamhet och befattning med flyktingärenden. Ordföranden var förutvarande stats- och utrikesministern Rickard Sandler och bland medlemmarna märktes blivande inrikesministern och till-tänkte regeringschefen vid en borgerlig seger, Gunnar Hedlund, folkpartisten Gustav Mosesson samt högermannen Ivar Sefve och socialdemokraten Georg Branting. Den sistnämnde skrev en kompletterande reservation till betänkandet med mycket laddat innehåll. I betänkandet angående

säkerhetstjänstens verksamhet redovisas en lång rad av provokationer av vilka vi bara ska nämna ett par.

Där visas hur två kriminellt belastade element, Nordh och Hansen, av vilka en var direkt anställd vid polisen av kriminalkommissarien Erik Lönn, efter samråd med dåvarande polisintendenten och nuvarande polischefen i Stockholm Nils Lühning och polisintendenten Lundquist beordrades söka inträde i kommunistiska partiets stockholmskommun för att söka pracka på någon av medlemmarna föregivna hemliga militärdokument, vilka senare skulle kunna utnyttjas för en spionprocess. Polisen vände sig därför till Försvarsstaben som föreslagit några dokument från de marina anläggningarna vid Hårsfjärden. Dåvarande kommendören, sedermera amiralen Strömbäck, såg till att lämpliga dokument skaffades fram.

Överlämnandet hade skett efter samråd med försvarsstaben, som delgivit säkerhetstjänsten sådana uppgifter på försvarsanordningar vid Hårsfjärden som kunde utlämnas utan skada för landets försvar. (SOU 7/1948. Sid. 370-372)

Nordh och Hansen sökte och fick inträde på en kommunistisk lokalorganisation på Blekingegatan. Det hela var av Säkerhetspolisen uttänkt som en gemen provokation mot någon kommunist, vilken som helst, som kunde tänkas ta emot de erbjudna dokumenten och sedan liksom Enbomsoffren kunde dras inför rätta, smutskastas av hela pressen och dömas till höga straff som spioner mot sitt eget land. Den skändliga planen sprack på att kommunisterna inte sysslade med sådant. De bägge kumpanerna lyckades aldrig träffa på någon kommunist som hade något intresse för hemliga papper som iordningstälts med försvarsstabens hjälp.

Vilka var då dessa herrar Hansen och Nordh, som hade kommissarie Lönnns beskydd? Hansen var en kriminell person, som redan vid tidpunkten för detta uppdrag straffats flera gånger för stöld. Året därpå, 1944, straffades han ännu en gång, nu för grov stöld, och den 16 februari 1946 dömdes han för bland annat olovlig underrättelseverksamhet till förmån för Nazityskland. Nordh tillhörde Säkerhetspolisen, var själv nazist, hade anhöriga som var nazister och hade till nazister överlämnat ”vissa interna uppgifter angående anhållna m.m.”. Nordh dömdes den 21 augusti 1946 för olovlig underrättelseverksamhet, likaledes till Nazitysklands förmån. Nordh och Hansen hade bland annat mottagit regelrätta uppdrag på hitlerlegationen i Stockholm, exempelvis att söka lokalisera varifrån antinazistisk propaganda härrörde.

Samma provokatörer användes mot de norska flyktingarna. Vi nämner namnet Sähre, där beräkningen var att norrmännen skulle försöka spränga en bro på norska sidan och bli fasttagna av tyskarna.

De provokationer som Nordh och Hansen i samförstånd med Säpo utförde mot norska flyktingar gällde liv och död för de som utsattes för dem. Meningen var att flyktingarna skulle utföra sådana handlingar att de skulle överraskas av tyskarna, med tortyr och död som säker följd. Fallet Sähre behandlades även i riksdagen vid debatten 1946 om JO-rapporten.

Bland de provokationsförsök som var aktuella under dessa år och som aldrig klarades upp nämner vi två:

Den 25 oktober 1951 stack en tidskrivare i AB Bofoverkstäder ett kuvert i händern på den kommunistiske arbetaren Filip Söderholm. Denne öppnade genast kuvertet och fann att det innehöll en ritning av en elektrisk detalj till en luftvärnskanon. Söderholm gick direkt till vaktchefen och anmälde provokationen. Trots flera månaders påstådda undersökningar har polisen icke lyckats få fram vem som organiserade densamma. Polisen vill tydligen inte ha saken utredd. (Ny Dag 1/8 –52).

Vid månadsskiftet maj–juni 1952 fann gruvarbetaren vid Malmbergsgruvorna, Ture Wickström, känd som aktiv kommunist, att någon lagt in dynamit i hans klädsåk. Strax före

hade Bonnierkoncernens tidningar, särskilt Vecko-Revyn, i en artikelserie gjort gällande att de kommunistiska gruvarbetarna stjal dynamit ”att användas i sabotagesyfte”. Envar kan tänka sig provokatörernas förtjusning, om man hunnit göra en kontroll under förevändningen att dynamit försvunnit och därvid hittat stulen dynamit i en ledande kommunistisk skåp. Också i detta fall misslyckades provokationen, därför att Wickström själv upptäckte saken och omedelbart gjorde anmälan därom. Men den ansvarige för dådet har inte avslöjats och någon garanti för upprepningar finns självklart inte. (Ny Dag 27/8 –52.)

Enbomsaffären i riksdagen

Enbomsaffären behandlades upprepade gånger i riksdagen. Det första stora slaget stod vid en interpellationsdebatt den 22 april, när statsminister Tage Erlander kommit tillbaka från sin amerikaresa. Det blev en samlad borgerlig-socialdemokratisk attack mot kommunisterna där Erlander angrep kommunisternas fostringsverksamhet som han betecknade som ”förförelse till landsskadlig verksamhet”. Hrr Ohlin och Hjalmarsson bredde på ännu värre.

Hilding Hagberg (k) frågade varför man inte under de 32 år som Kommunistiska Partiet existerat kunnat ställa en enda av partiets ledande män eller kvinnor inför rätta för sådana straffbara landsförrädiska handlingar, som man försökt anklaga oss för. Helt enkelt därför att vårt parti inte sysslat med sådan verksamhet. Han slutade med orden:

Vi tillbakavisar varje försök att koppla in Kommunistiska Partiet i några påstådda landsförrädiska manipulationer av vad slag det vara må. Vi känner inte någon viktigare sak i dagens situation än försvaret av Sveriges oavhängighet och fred. Hela vår politiska åskådning är förankrad i vår solidaritet med vårt eget folk, vår omsorg om ett fritt Sverige både i nutid och framtid. Vår patriotism tillåter oss inte att utnämna de amerikanska dollarfurstarna till världens ledare, vi kan inte med herr Hjalmarsson göra Atlantblockets väg till Sveriges väg, vi kan inte godkänna herr Ohlins huvudtes att det svenska försvaret skall vara ett stöd åt Atlantblockets utrikespolitik.

I den stora interpellationsdebatten vid höstriksdagen den 6 november 1952 föll det på min lott att behandla domarna i Enbomsaffären. Det var en komplicerad uppgift om man ville undgå klubbslag, ty den svenska grundlagen är byggd på Montesquieus maktfördelningsprincip mellan regeringen, riksdagen och domstolarna. Enligt svensk lag har en folkvald svensk riksdagsman ingen rätt att utöva kritik mot domstolars beslut eller att över huvud taget gå in på frågor som är föremål för domstols prövning. Det gällde att spara det viktigaste till sist och att finna infallsvinklar beträffande grundvalen för den upprörande domen. Det dröjde inte länge innan talmannens första varning kom och den följdes snart av flera. Just när jag hunnit leverera mina huvudargument i förkortad form kom det obevekliga sista klubbslaget och jag blev den förste i den svenska riksdagens mer än hundraåriga historia som fråntogs ordet för hela dagen. Talet ansågs dessutom så anstötligt att radion inte refererade ett enda ord av det rätt långa anförandet. Radiolyssnarna fick bara höra den tunga dunken när talmansklubban slog i bordet.

Kort repetition

Enbomsaffären var helt uppbyggd på Fritjof Enboms uppgifter. Hans vän Jan Lodin hade i Vecko-Journalen berättat hur Enbom skildrat sig själv i det romanutkast som ingen annan än Lodin tycks ha läst. Det handlar om ”den tystlåtna grabben från ödemarksbyn som ville bli studerad karl, ja kanske präst”.

Men det får han inte, bondpojken med de fumliga händerna, de nerhasade byxorna och de korviga strumporna, den förhånade och ensamme. Ensam i skolan, oförstådd av mor och far och med skuggorna från en värld där han visst inte är välkommen flyr han in i sig själv. Han har sitt eget kungarike i en sandhög vid husknuten där han leder tillvarons gång – och gör människorna lyckliga. Det är kottar och stickor som är hans undersåtar. Ibland drömmer han om att gården skall

brinna – så att han skall bli fri. Drömmen om frihet och eld behärskar Fritjofs barndom; för pojken i boken är han, även om miljö och vissa detaljer tilldiktats.

Han växer upp och blir en tystlåten, inkrökt människa med stora kontaktsvårigheter, men inne i sig själv upplever och utför han stora bragder. Han läser om de svenska frivilliga i Spanien och drömmer att han är en av dem. Han går omkring och visar ären från såren i ett krig där han icke deltagit, i ett land där han aldrig varit. Han läser om atombomben och drömmer att han själv är en stor politisk agent, som smugglar atomklyvningens hemlighet från ett land till ett annat. Han läser om spionaffärer och drömmer om att han har stora sedelbuntar i fickorna. Han bjuder Bodens officerare på så våta braskivor att de glömmer plikterna mot sitt land och utlämnar fästningens hemligheter till den farlige agenten. Han diktar sig bort från sitt fattiga vardagliga liv. Ibland måste han dela med sig av sin storhet till vänner som han litar på och till en kvinna som han vill imponera på. Han gör vad en stor spion säkerligen aldrig skulle göra, söker tillfällen att visa en oanvänd radiosändare och gör mystiska antydningar att han sysslar med farlig hemlig verksamhet.

På den vägen träffar han en annan ung man som har samma läggning. Högerns organ i Göteborg har sagt att han är ”obalanserad”, ”inte saknar hysteriska drag” och ”betecknas som i viss mån mytoman”.

Även denne unge man kompenserade sina misslyckanden med en flödande fantasi. Han längtar efter stor publicitet, berömmelse, pengar. På julkalaset i Aspudden blir den tystlåten vännen upplivad av snapsarna till skinkan, frågar om sällskapet vet vem de sitter till bords med, och berättar att det är den store internationelle agenten.

Då ser den andre unge mannen sitt livs chans att framträda som Sveriges räddare från en farlig spionliga. Den rollen skulle ge honom – och gav honom – vad han sökte efter, stor publicitet och berömmelse, säkert också pengar, även om han ville ha mer.

Men var den förste unge mannen en farlig spion? Han påstår det. Han bygger ut sina påståenden med massor av detaljer på det sätt som mytomaner brukar, berättelsen som ständigt utökas, förändras eller tas tillbaka, med förklaringen att jag ljög den gången, av den eller den anledningen. Den andre unge mannen lägger till och garnerar. Det blir ideliga tvister de två männen emellan om Enbom sagt det eller det.

Vad är nu riktigt av detta? Finns det något riktigt? ”Enbom har sagt det.” Domstolarna har dömt, men det fanns inget annat att döma än Enboms påståenden, ingen stödande bevisning.

Varför skulle just detta vara sant, det som kunde riktas mot kommunisterna, när allt det andra var lögn?

Det skedde i en spänd politisk situation. Reaktionen behövde en spionprocess och domstolarna dömde de som blivit nämnda i processen, alla utom den som tillhörde folkpartiet.

Vi begår inte domkval med denna kritik. Vi säger inte att domarna dömt i strid med lagen. Den nya svenska spionlagstiftningen är så tånjbar att man kan döma folk för att de i vanliga samtal med andra svenskar råkat nämna saker i deras vardag som enligt lagen borde hållas hemliga, men inte är värda beteckningen militära hemligheter. Efter den fria bevisprövningen kan domarna godtyckligt bestämma vad de ska tro på av en persons uppgifter, och vad och vem de inte ska tro på. De kunde döma som de gjorde därför att lagen är sådan.

Kärnfrågan är att de dömde på en enda persons uppgifter, utan någon verklig bevisning, ty de andra upprepade bara vad han sagt. Den andra kärnfrågan är att domstolarna vägrade den sinnesundersökning av huvudpersonen som brukar vara regel vid livstidsdomar. Den kunde nämligen ha lett till att hela processen störtat samman så att inga straff kunnat utmätas.

En parallell från världslitteraturen

Vid den förut nämnda riksdagsdebatten med de många klubbslagen yttrade den som skriver detta, Gustav Johansson, bl.a.:

– Ju mer man tränger in i denna process erinrar man sig Anatole Frances lysande vidräkning i kapitlet ”Hösäcksaffären” i ”Pingvinön” om den franska Dreyfus-processen. Det är där vi finner krigsministern som säger:

– Lyckligtvis trodde domarna på den anklagades skuld, ty några bevis fanns icke.

Det heter vidare:

– Denna process är ett mästerverk, ty den är gjord av ingenting.

Nu, 16 år efter Enbomsprocessen, frestas man att citera mera ur Anatole Frances odödliga satir. Den judiska officeren Dreyfus, som i verkligheten var oskyldig, dömdes till Djävulsön för spioneri, ett brott som inte han, men däremot hans motståndare hade begått. Han har av Anatole Frances omdiktats till en judisk officer Pyrot, som anklagas för stöld av 75.000 hösäckar. De kunde inte stjälas, eftersom de aldrig levererats. Inför rättegången staplar krigsministern flera våningar fulla med föregivna bevis mot Pyrot. De rasar ner och krossar några byråchefer och kommer ministeriets väggar att bågna.

Den klokaste av Pyrots motståndare, general Greatauk, finner detta mycket farligt. Han anser visserligen att falska bevis är bättre än äkta därför att de ”är enkom avpassade efter de föreliggande behoven och gjorda på beställning efter mått.” Han var dock rädd, att man ”berövat affären det klara, enkla som den hade från början.”

– När den utgick ur min hand var den klar som dagen, ja den var dagsljuset självt. Jag ger er en pärla och ni gör den till ett berg. Bevis! Ja det är visst gott och väl att ha bevis men det är kanske ännu bättre att inga ha.

I fortsättningen säger han:

Pyrotsaken är min dotter. Hon är skön. Glöm inte att hennes skönhet söker dunklet, tycker mest om hemlighetsfullhet och vill vara beslöjad. Redan har för många indiskreta blickar profanerat hennes behag. Phanter, ni har önskat er bevis och ni har fått. Ni har många, ja allt för många. Jag förutser näsvisa inblandningar och farliga utslag av nyfikenhet. Om jag vore som ni skulle jag sälja alla de här dossiererna som lump. Tro mig, det bästa av alla bevis är att inte ha något alls.

Arrangörerna av Enbomsaffären har troget följt detta råd. De har Enbom och hans eftersägare Lodin, men inte ett enda bevis som stödjer deras ideligen ändrade och ofta återtagna påståenden. Därutöver har de bara radiosändaren som det talades om under hela processen, men på vilken det aldrig sänts en enda rad.

Enbomsaffären är stadsfiskal Ryhningers och säkerhetspolisens dotter. Dess skönhet söker också dunklet, tål inte dagsljuset och vill vara beslöjad. Därför har den hemligstämplats i 60 år. Inte för att skydda några militära hemligheter, utan för att skydda dem som ledde processen och fällde domarna. Hemligstämplingen bygger på beräkningen, att efter 60 år skall det inte finnas några människor som minns stadsfiskal Ryhninger, nämndeman Kihlberg eller de män som två mansåldrar tidigare ledde säkerhetspolisens arbete i Enbomsaffären.

16 år har gått av de 60. Vi anser för vår del att det är mer än nog. Släpp in dagsljuset! Det kommer icke att skada Sverige eller dess försvar, men det kommer att bli ett besvärande ljus för åklagaren och säkerhetspolisen.

Därför uppmanar vi regeringen att lossa hemligstämpeln i Enbomsaffären.

Pansarspionaffären

Många som läser detta ställer sig säkert frågan: Är det möjligt att man i det demokratiska Sverige kan döma människor till stränga straff, till och med det hårdaste av alla, livstids straffarbete, på så svaga grunder som de vi här har relaterat?

Finns det inte möjligen grövre brott i det material som döljes av hemligstämpeln?

Jag svarar:

Det som är kvar under hemligstämpeln i Enbomsaffären är i huvudsak geografiska bestämmingar av de militära anläggningar som Enbom säger sig ha utlämnat. Detta har inte efter frågats, när vi talat med de dömda, ty det intresserar oss inte. Det offentliga materialet ger tillräcklig upplysning om de anklagelser som riktats mot de anklagade under processen.

Vi förstår mycket väl att många svenskar ställer sådana frågor. För att klart visa att man i Sverige dömt människor på lika svaga grunder, ska vi som sista avsnitt i vår redogörelse relatera 1940-talets mest uppmärksammade spionprocess, det så kallade pansarspionmålet eller Sidorenko-affären.

Det hemligstämplades från början i 25 år, men hemligstämpeln lossades av regeringen redan i december 1945. Vem som helst kan sedan 23 år gå igenom de tjocka luntorna med material från processen. Författaren till detta arbete tycks vara den ende, som gjort sig det besväret.

Jag satt i justitierevisionen under flera dagar och läste noga vartenda dokument. Ingen av de tidningar, som några år tidigare under stora sensationsrubriker förkunnat att det svenska pansarvapnets alla hemligheter utlämnats till ryssarna av lömska spioner och landsförrädare, brydde sig om att titta efter i det frigivna materialet vad de anklagade verkligen dömts för.

Jag relaterade saken i andra kammaren, men trots detta var det bara kommunistpressen som talade om "vad hemligstämpeln dölde". Jag ska därför i korthet berätta historien på nytt.

Anklagade i processen var dels chefen för den sovjetiska turistbyrån Intourists stockholmskontor, Sidorenko, dels en chaufförfamilj W. i Stockholm, mannen, hustrun och en 17-årig dotter.

Sidorenko var en resebyråman som avstängts från sitt arbete genom Hitlers anfall på Sovjetunionen. Det fanns inte längre någon möjlighet för svenska turister att resa till Sovjet eller för att resa hem. Den farliga vägen med flyg över de tyska linjerna till England och sedan via Is-havet eller Afrika, var reserverad för de viktigaste resenärerna. Han akterseglades och gick sysslolös i Stockholm. För att ha någonting att göra beslöt han att lära sig det svenska språket. Han sökte någon som kunde ge honom lektioner i svenska och fann den sjuttonåriga flickan W.

Sidorenko och familjen W. var de anklagade i affären, men de verkliga huvudpersonerna, som organiserade och konstruerade alltsammans, var Hitlerambassaden i Stockholm, svenska säkerhetspolisen och deras gemensamme tjallare.

Den enda faran för Sverige vid denna tidpunkt kom från Hitlertyskland. Säkerhetspolisen, som till stor del rekryterats bland nazisterna, idkade dock intimt samarbete med Hitlers ambassad och spiontjänst och riktade hela sin verksamhet mot det land, som fick offra tiotals miljoner människor för att befria sig själva och den övriga världen från den nazistiska faran. Våldsamma strider rasade just denna tid i hjärtat av Sovjetunionen vid Stalingrad, Moskva, Leningrad och Kaukasien, men Säpos verksamhet i Sverige var vid denna tid alls inte inriktad på de farliga tyska spionernas och agenternas verksamhet i Sverige. Säpo koncentrerade sig i stället på att följa de sovjetiska diplomaternas och andra ryssars förehavanden. Säkerhetspolisen följde dem som trogna pudlar, observerade dem från hyrda fönster och skickade ut

tjallare som skulle bekanta sig med dem. I pansar-spionmålet var det främst Alf Oskar Johansson. Han var son till en handlare på Östermalm och kallade sig student, utan att studera. I fortsättningen kallar vi honom bara tjallare Johansson.

Denne specielle Johansson var sedan länge aktiv medlem i Sveriges nationalsocialistiska parti, där han var SA-man. Han övergick 1937 till Lindholmspartiet, som kallade sig Sveriges nationella socialister. Detta lämnade han 1938 med motiveringen att partiet slutat att använda hakkorset som symbol och i stället valt "vasakärven". Hans avsikt var att bilda ett eget nazistparti i vilket Lindholmspartiet skulle uppgå. Vid rättegången 1942 förklarade han sig fortfarande vara nazist.

Det mest betecknande för tillståndet inom Säpo är att i dessa tjocka luntor av frigivet processmaterial inte fanns en enda rad om att tjallaren Johansson samtidigt stod i förbindelse med tyska ambassaden. Den dömda chauffören W. frågade vid ett tillfälle den i tjugtals liknande affärer komprometterade överkonstapeln Söderström varför man inte undersökte Johanssons förbindelser med den tyska spionagetjänsten.

Söderström svarade i sin vanliga dryga ton:

"Vi har ingen anledning att lägga oss i Johanssons förbindelse med tyska legationen."

De fakta som polisen utelämnat i det återgivna materialet kan man i stället finna i krigsrättsprotokollen i Svea Hovrätt. Tjallare Johansson hade nämligen, sannolikt efter tips från sina tyska vänner skickat ett brev till Sidorenko med beräkningen att det skulle öppnas av postcensuren och kompromettera Sidorenko, varefter han skulle ange honom för polisen. Alla uppgifter om de frågor som Sidorenko i breven påstods ha ställt till Johansson härstammar uteslutande från herr nazisten själv. Innehållet är sådant att det sannolikt utarbetats av någon expert i tyska spiontjänsten eller i säkerhetspolisen. Sidorenko hävdade inför rätten mycket bestämt att brevet var en provokation.

Säkerhetspolisen hade enligt protokollen gett Johansson samma råd, som förut hans tyska vänner: att han skulle fortsätta att umgås med Sidorenko. Under tiden skuggade Säpo alla som uppträdde i deras sällskap eller hade den minsta förbindelse med dem. Det som Säpo plockat undan finns i krigsrättsprotokollen. Det blev nämligen nödvändigt att åtala tjallare Johansson för att han skrivit provokationsbrevet till Sidorenko. Han fick bara två år, men släpptes strax efter domen. Hans tvååriga tjänst hos Hitlertyskland nämndes i krigsrättens protokoll bara med orden: "Johansson är förty övertygad om att hava trätt i förbindelse jämväl med denna främmande makt i syfte att medverka hemlig underrättelsetjänst för denna makts räkning. Han hade gjort detta "på grund av sina åsikter" och förbindelserna hade varit "åtminstone sedan 1940" eller i två år före processen.

Andra tag blev det mot de svenskar vilkas enda brott var att de träffat en sovjetmedborgare.

Tjallare Johanssons rapporter till Säpo är en guldgruva för dem som vill undersöka hur den svenska säkerhetspolisens tjallare arbetar.

De var inte fullständiga när vi läste dem, ty Säpo hade bara bevarat det som ansågs komprometterande för de anklagade.

Tjallare Johansson var mycket noga med att berätta allt som han tagit reda på, men han var inte särskilt begåvad. Hans rapporter är uppställda som kapitlen i bibeln, med täta versnummer mitt i meningarna. Det mesta är löjligen bagateller, trots att Säpo som sagts rensat bort en del sådant.

Sidorenko kallas i rapporterna ibland Tommie och flickan Inga. I verkligheten hade hon ett annat förnamn. En dag kommer tjallare Johansson med följande iakttagelser från ett besök i Intourists kontor.

Iakttagelser gjorda vid det tillfälle jag besökte Intourist slutet av aug. och då Inga var därstädes.

76. Inga visade en märkbar irritering över mitt besök.
77. Jag lade märke till att hon i handen höll en blyertspenna.
78. Vidare lade jag märke till större böcker, vilka var uppslagna på skrivbordet.
79. Några fullskrivna papper (maskinskrivna).
80. Samt en skrivmaskin, i vilken ett papper var insatt och till hälften utskrivet.
81. Tommie var avvisande.
82. Jag märkte att mitt besök var för dem synnerligen olämpligt.
83. Jag hälsade först på Tommie. "God dag på dig Tommie".
84. Sedan hälsade jag på Inga.
85. Tog henne i handen.
86. Samt utbytte några helt vanliga frågor som artighet.
87. Tommie säger att vi just nu håller på och arbetar samt
88. Ber mig komma tillbaka vid något annat tillfälle då han har bättre tid.
89. Jag hälsade adjö.
90. Och gav mig därifrån.

Inga skildras omväxlande som högt begåvad och språkkunnig, men en stund senare som ganska okunnig, särskilt när det gäller musik, där tjallare Johansson själv framställer sig som expert.

De är ute på Blancherestaurangen:

11. Hon påstod sig icke använda sprit ej heller ville hon dricka öl.
12. Lundberg slog upp ett glas öl åt Inga, vilket hon anmärkningsvärt fort drack upp.
13. Hon överräckte tio kronor åt mig, för att jag skulle lämna denna "tia" till kapellmästaren.
14. Det överenskomms att det skulle spelas Tschaikowskijmusik för denna så mycket som möjligt.
15. Henne ovetande bad jag kapellmästaren att spela Beethovens I-dur Romanze, vilket efter ett länge tiggande efterföljdes.
16. När denna spelats yttrade hon: "Tschaikowskijs musik är mycket vacker".
17. Detta yttrade hon mycket olämpligt.

Mitt i denna flod av nonsens och bagateller lyckades Säpo vaska ut en enda sak som kunde användas. Tjallare Johansson hade tagit reda på att Sidorenko under den fortsatta bekantskapen varit hembjuden till middag hos familjen W.

Sidorenko hävdade efter anhållandet att brevet från Johansson var en uppenbar provokation.

Nu gällde det för polisen och hitlerlegationen att söka kompromettera kommunisterna. Flickans fader tillhörde partiet. Han var chaufför och inkallad sergent. Mannen, hustrun och dottern korsförhöordes om och om igen om Sidorenkos hembesök i familjen: "Det är inget farligt, men vi frågar bara om inte Sidorenko frågade exempelvis så, och om ni inte svarade nånting i den här stilen."

Enda grunden för 12 års straffarbete

Polisen skickade fyra av de frågor den konstruerat till försvarsstaben. Därifrån svarades att om sådana frågor besvarats utförligt så hade hemligheter av stor vikt blottats. Det utförliga protokollet visar dock att detta inte var fallet. Enda underlaget för domen mot W. är de s.k. "julifrågorna" nr 2 och 3. De andra var "icke av hemlig natur" enligt försvarsstaben.

Man bör komma ihåg att det var mitt under brinnande krig och att Sverige var i dödlig fara för ett hitlertyskt angrepp. På den tiden talades det mycket om krig och vapen när människor träffades, om Sveriges möjligheter att klara sig. Här träffades representanten för ett folk som just då fick offra tiotals miljoner liv i kampen mot Hitlerregimen och en svensk vid en tidpunkt då Sverige väntade ett tyskt angrepp. Samtidigt hade spioneri-lagarna skärpts i en grad som de flesta inte visste om och de tillämpades ensidigt politiskt.

Enda grundvalen för domen i juli-frågorna var att ryssen Sidorenko skulle ha frågat om Scania Vabis i Södertälje tillverkade pansarvagnar. På detta skulle W. ha svarat ja. Det var ingen militär hemlighet, ty de hade strax förut visats på en offentlig utställning.

Andra frågan var om det fanns några av dem på W:s förband i Strängnäs. På detta skulle ha svarats att det inte fanns några nu, men att det skulle komma 12 stycken senare på hösten.

Det är klart att detta var en förseelse mot den militära sekretessen, av ren obetänksamhet. Det är inget underligt att det finns pansarvagnar i en pansarkår. Det kan inte vara någon hemlighet av betydelse för Sveriges försvar om 12 av dem kommer två månader förr eller senare. Vid en offentlig rättegång skulle man på sin högsta höjd ha kunnat döma till ett par månader för vårdslöshet med sekretessen.

Nu dömde man W. till 12 års straffarbete för grovt spioneri, ett år för varje försenad pansarvagn.

Jämför också med att Hitlertyskland, som just då stod i krigsberedskap mot Sverige fick veta allt. Ryssarna hotade inte Sverige. De kämpade och blödde just då vid Leningrad, Moskva och Stalingrad och kämpade så bra att de räddade Sverige från hitlertysk ockupation.

Konstruerat domskäl mot sjuttonårig flicka

Domarna mot fru W. och dottern är upprörande. Flickan föll ihop inför polisens störtskur av för henne obegripliga anklagelser. Hon hade ingen aning om vad som kunde göras till brott enligt de tjänbara spionerilagarna. Dessa stadgar straff också för avsikter, även om de inte kommer till utförande. Hon kunde inte fatta att det var något farligt att träffa Sidorenko. Avgörandet kom när överkonstapel Söderström ställde följande snärj-fråga:

– Känner ni någon i försvarsstaben?

– Nej, svarade hon.

– Om ni hade haft några bekanta i försvarsstaben, skulle ni då ha haft något emot att sammanföra dem med Sidorenko?

På detta svarade den unga flickan obetänksamt nej, ty hon tyckte hela frågan var orimlig. Hon visste ju knappt vad försvarsstaben var.

För detta enkla nej dömdes en knappt sjuttonårig flicka till ett och ett halvt års straffarbete!

Så arbetade säkerhetspolisen i en tid när landet var nedlusa av farliga tyska spioner.

Chauffören W. behövde inte avtjäna hela straffet, ty fredsslutet kom emellan. Att regeringen beslöt sig för att lossa hemligstämpeln kan delvis bero på att Sveriges dåvarande ambassadör i Moskva, Assarson, hade det mycket besvärligt med Sidorenkomålet, när han sökte förbättra Sveriges förhållande till Sovjetunionen vid den tidpunkt då tyskarna blivit slagna och börjat anträda återfärden. I sin memoarbok "I skuggan av Stalin" återger han en rad samtal med Molotov och Losovskij, där de med skärpa angrep Sidorenkoaffären som en konstruerad svensk process mot oskyldiga människor.

Ambassadör Assarson tror t.o.m. att den affären kan ha medverkat till att både han själv och svenske militärattachén förklarades för persona non grata och med mycket kort varsel

utvisades från Sovjet. Denna utvisning, som svenska regeringen lyckats hemlighålla för svenska folkets majoritet, berodde i verkligheten på en läcka i den svenska ambassadörens rapporter hem, som gav Hitler-regimen viktiga hemliga militära uppgifter från Sovjet. Nu vet vi genom finska indiskretioner att läckan inte fanns i Moskva-ambassaden utan i den svenska säkerhetstjänst som dechiffrerade diplomatrapporterna. Det ska jag berätta om i nästa bok.

Så var det alltså med 1940-talets stora sensation att det svenska pansarvapnets alla hemligheter utlämnats till Sovjetunionen.

Därmed hoppas vi att vi gett ett övertygande exempel till dem, som i det längsta tvivlar på att svenskar kan dömas till lång fängelsevistelse på ytterst svaga, bagatellartade och löjliga grunder. Materialet är tillgängligt för vem som helst som vill titta på det. Den som betvivlar mina uppgifter kan själv se efter.

Den 6 februari 1946, vid riksdagsbehandlingen av JO:s rapport, föreläste författaren valda delar av tjallaren Johanssons bibelspråkmässiga rapport och de omdömen han formulerat på sitt bakvända tjallarspråk, för andra kammaren. Jag slutade med följande exempel:

”Inga har ett rörligt intellekt, är klarsynt och reagerar behärskat.” För en stund sedan har han uppgivit raka motsatsen: ”Hon har en enastående skicklighet att klara sig ur sådana situationer som t.ex. ett samtal vilket förs på ett plan där hon icke behärskar, draga ner detta, och att det ändå verkar filosofiskt.” Så här slutar han: ”Jag har bara träffat Inga vid fyra tillfällen samt vid ett femte (Intourist) helt flyktigt.” Sen kom den stora klämman ”att Inga varit ett redskap och kanske nyttigt sådant i Sidorenkos ögon är axiom”.

Andra kammaren skrattade hjärtligt och gott åt Johanssons tjallarspråk. Första lagutskottets talesman, den socialdemokratiska veteranen Lindqvist i Halmstad, uppehöll sig vid de anmärkningar mot JO:s försummelse som jag hade anfört i utskottet. Han medgav att jag hade rätt i att det fanns nazistiska domare och nazistiska polismän, men förklarade att man inte kunde döma hela kåren för detta och att 15 av utskottsavdelningens 16 ledamöter inte ville gå med på mina yrkanden.

Debatten gällde en lång rad anmärkningar mot säkerhetspolisen som framförts till JO, men lämnats utan åtgärd.

Men inte heller hr Lindqvist sade ett ord om att chauffören W. fått 12 års straffarbete för att han talat om att pansarvagnarna var försenade och den 17-åriga dottern suttit ett och ett halvt år på Växjö för hennes svar på frågan vad hon skulle ha gjort om hon känt någon i försvarsstaben.

Ny Dags artiklar om pansarspionmålet ledde till att den blev föremål för en tyvärr mycket ytlig undersökning av den parlamentariska undersökningskommissionen, den så kallade Sandler-kommissionen. Undersökningen gällde dels frågan om polisen använt en nazist- och hitlerspion som tjallare och provokatör, dels frågan om kriminalöverkonstapel Söderström uppträtt brutalt mot den sjuttonåriga flickan W. och kallat henne ”djävla slyna”.

Kommissionen har nöjt sig med att låta säkerhetspolisens ledning och några av dess anställda yttra sig om dessa anklagelser. De kan inte komma ifrån att det var tjallare Johanssons brev och angivelser som ledde fram till häktningarna av familjen W. Vad Söderström beträffar plockade de fram andra poliser och sekreterare som förklarade att Söderström var ”en human och välbalanserad man som aldrig använde svordomar”.

Om kommissionen begärt detta skulle vi kunnat stå till tjänst med ett flertal vittnen som utsatts för hans brutala förhörsmetoder.

Kommissionen begärde dock att få höra fröken W. Det heter i betänkandet:

Hon hade funnit förhören pressande och ansåg att vissa av de polismän som handhaft förhören uppträtt brutalt och överlägset mot henne. Söderström hade flera gånger i förhöret kallat henne för slyna. Vid ett förhörstillfälle hade han brusat upp och, samtidigt med att han slagit ena handen i bordet, benämnt henne "djävla slyna".

Trots detta lyssnade kommissionen mer till polisintendent Lundqvist och kommissarie Lönn och de polisvittnen som alltid brukar skickas fram när polisen anklagas för brutalitet. Kommissionen förklarade bara att den "icke funnit styrkt" att Söderström använt olämpliga förhörsmetoder. Fröken W:s uttalande lämnades således utan beaktande. Detsamma gäller tjallare Johanssons roll. Man noterade bara polisledningens uttalanden.

Kommissionens betänkande är signerat den 9 september 1947. Det hemligstämplade materialet i pansarspionmålet frigavs i december 1945. Där fanns allt det som polisledningen förnekar, polisens samarbete med en hitler-spion och hans verksamhet som tjallare i målet, däribland de tjallar-rapporter till Säpo som vi citerat.

Kommissionen begärde tydligen aldrig att få se detta frigivna material. Säpo-ledningen aktade sig mycket noga för att påminna om att det fanns tillgängligt.

Med hjälp av denna uraktlåtenhet från kommissionens sida kunde Säpoledningen säga på sid. 362 i betänkandet att W. "lämnat upplysning angående pansarvapnet och stridsvagnstillverkningen" som "bort hållas hemliga" och som "delvis var av synnerlig vikt" utan att tala om att det synnerligen viktiga som han dömdes för var att Scania Wabis tillverkade pansarvagnar och att en leverans till Strängnäs av tolv sådana försenats. Fröken W:s obetänksamma "nej" på dåfrågan om hon hade något emot att sammanföra Sidorenko med någon från försvarsstaben, om hon känt någon sådan, redovisas av Säpo på samma sida med orden att hon "åtagit sig att åt honom taga reda på namn på personer, anställda vid försvarsstaben och marinstaben"!

Samtidigt hände detta

Vi avslutar vår framställning med följande fakta och citat, avsedda för dem som vill anställa jämförande studier:

Under den tid när svenskar dömdes till höga straff för att de skulle ha räknat Hitlers trupptåg genom Sverige eller talat om för en ryss att några pansarvagnar kommit för sent, hade Hitlers spioner i Sverige, agenterna för det enda land som verkligen hotade Sverige praktiskt taget obegränsad tillgång till det svenska försvarets hemligheter. De behövde bara vända sig till sina vänner i krigsmaktens befälskader eller gå den officiella vägen till chefen för försvarets kommandoexpedition, general Kellgren. Denne tyckte att Hitlertysklands spionchef i Sverige, general von Uthmann, ställde alltför närgångna och omfattande frågor, och undrade om han inte måste sätta några gränser för vad han skulle få meddela Hitlers utsände. I sin memoarbok "Kamrat med Sköld" berättar general Kellgren att det inte som många trodde var försvarsminister Sköld utan utrikesdepartementets representant som gav honom det svar på frågan som generalen betecknar som klassiskt: "Håll honom för fan på gott humör!"

Befälhavare för Övre Norrlands militärområde var under åren 1942-1946 översten, sedermera generalmajoren Nils Rosenblad. Han innehade alltså denna militära ansvarspost under större delen av andra världskriget. Han var känd som sympatisatör till Hitlertyskland och de nazistiska organisationerna. Han deltog således vid starten och aktieteckningen i det viktigaste nazistorganet, Dagsposten. Vid en process efter kriget fastslogs, att tidningen startats med direkt ekonomiskt och politiskt understöd från tyska regeringsorgan. Den socialdemokratiska ungdomen protesterade liksom kommunisterna och andra antifascister mot att personer som var kända för nazistiska sympatier innehade höga befälsposter i det svenska försvaret under ett krig där Sverige var hotat för anfall från tysk sida. Försvarsminister

Sköld besvarade i ett föredrag i Jakobsberg de socialdemokratiska ungdomarnas protest med orden "Nazisterna är både lydiga och kvicka". Stats- och försvarsministrarna gick i god för general Rosenblads tillförlitlighet. När det upptäcktes, att han gett två olika uppgifter till ÖB om sina mellanhavanden med Dagsposten fick han en vink om att han borde ta avsked.

Överste Alf Roar Meyerhöffer blev som kapten och major i Boden den ledande kraft i Nationella förbundet vilket tidigare var högerns ungdomsorganisation, men efter Hitlersegern fick alltmer utpräglade nazistiska drag. Meyerhöffer valdes till ledare för förbundets kampgrupper, en motsvarighet till Hitlers S.A. De var först uniformerade i gråskjortor, vilka dock förbjöds när riksdagen införde uniformslagen. 1936 valdes Meyerhöffer till riksdagsman i andra kammaren för högern i Norrbotten, men lämnade snart partiet och bildade en nazistgrupp på tre man, Nationella gruppen. Trots detta anförtroddes han av samlingsregeringen under kriget viktiga militära befälsposter bl.a. vid den känsliga norska gränsen där man hade Hitlertrupperna på andra sidan.

1942 utsågs han av samlingsregeringen till överste och sekundchef vid ett av våra kungliga gardesregementen, Livregementets grenadjärer i Örebro. Där var han således den nominelle regementschefens konung Gustav VI Adolfs ställföreträdare. Han var en av de sekundchefer i Sveriges gardesregementen som hade rätt att stå bakom tronen när kungen höll trontalet inför riksdagen.

Det var dock inte bara på de högsta topparna som nazisterna åtnjöt stort förtroende bland det högre befälet. Lindholmsnazisternas föhrer Sven Olof Lindholm, som var underofficer vid artilleriet, var inkallad vid Svea artilleriregemente under större delen av beredskapen och befordrades före tolv medtävlade. Exempler kan mångfaldigas.

Hur stod det till i säkerhetspolisen och polisväsendet i övrigt? F.d. Sandlerkommissionen har gett en utförlig redogörelse. Det räcker att citera författaren Per Olov Enquists artikel i Expressen den 20 januari 1968. Den har skrivits i anledning av parlamentariska nämndens rapport om Säpo och har rubricerats "Parlamentariska rapporter får inte se ut så". Han gör ett sammandrag av en utredning som verkställdes av 1942 års poliskommission och presenterades i SOU 1943: 5. Enquist skriver:

Till grund för denna lag ligger den utredning som 1942 års poliskommission gjorde, presenterad i SOU 1943: 5. Man intervjuade 700 poliser i olika tjänstställningar. Resultatet blev att totalt drygt 17 procent av den tillfrågade gruppen visade en "mer utpräglad dragning till nationalsocialismen". Kommissionen summerar: "Det kan knappast förnekas att den mentalitet och allmänna inställning till svenska förhållanden, som kännetecknar ett icke obetydligt antal polismän, måste utgöra en ganska tacksam jordmån för nazistisk propaganda."

Man undersökte också vilka polismän som hade kommunist sympatier. Resultatet blev lika med noll.

Enquist kompletterar i Expressenartikeln med stöd av kommissionsrapporten några av de praktiska konsekvenserna av detta förhållande. I artikeln påvisas i fortsättningen att en betrodd konservativ ämbetsman Robert Paulsson, som ett tag var chef för Polisskolan, och avgjorde tusentals flyktingärenden, sedermera avslöjades som tysk spion.

Man kom fram till att säkerhetstjänsten och de svenska polismyndigheterna under slutet av 30-talet och under hela andra världskriget direkt utlämnade uppgifter om flyktingarna till tyska myndigheter och Gestapo. Det skedde ända till början av 1945, och fick i många fall fruktansvärda konsekvenser för flyktingarnas anhöriga i Tyskland och de ockuperade länderna. Uppgifter om norska och danska motståndsrörelsen tycks också ha utlämnats.

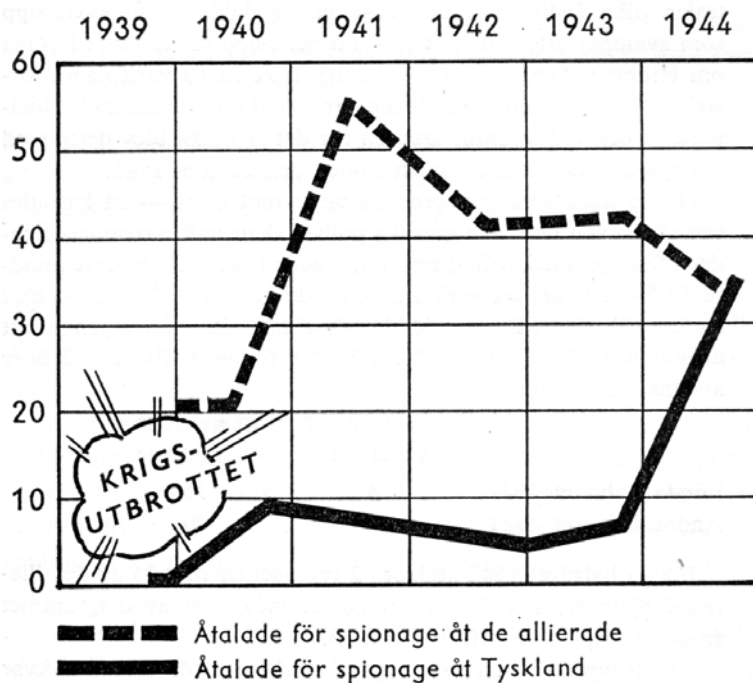
Ingenting tyder på att de som utlämnade uppgifterna skulle vara nazister. De var det ibland. De flesta var förmodligen bara goda tjänstemän.

Ingen av dem som utlämnade dessa uppgifter var kommunister. Uppgifter lämnades aldrig till Sovjetunionen. Av detta fall kan man dock på sin höjd dra slutsatsen, att det inte var kommunisterna som var den stora samhällsfaran.

Denna nazistiska infiltration i den svenska polisen torde vara en av förklaringarna till den olikartade behandlingen av de människor som misstänktes för olovlig underrättelseverksamhet till förmån för de allierade, främst England och Sovjetunionen, dels till Hitler-Tysklands och dess allierades spioner och agenter, vid en tidpunkt då Sverige var ständigt hotat av tyskt anfällskrig och tysk ockupation.

En avslöjande statistik

I tidningen Folkviljan nummer 1, 2 och 7 år 1945 finns en utförlig utredning av jur. kand. Harald Rubinstein beträffande människor som dömts för spioneri eller olovlig underrättelseverksamhet under andra världskriget samt de antifascister som dömts för att de gjort vissa förberedelser för att skapa samma slags motståndsrörelse som i Norge och Danmark, för den händelse att Hitler-regimen skulle ha lyckats ockupera Sverige.

Folkviljan skriver inledningsvis att domarna mot dessa antifascister från 1940 bygger på det nya åttonde kapitlet i strafflagen vilket kriminaliserar vissa gärningar, som hela svenska folket betraktar som inte bara moraliskt tillåtna, utan till och med ganska självklara. De flesta av dessa gärningar var icke riktade mot Sverige utan just mot Hitler-Tyskland.

Folkviljan skriver med hänvisning till det diagram som vi återger på s. 169.

Under tiden från den 1 september 1939 till den 15 december 1944 när undersökningarna avslutades har 268 personer åtalats för brott mot åttonde kapitlet strafflagen ... Av dessa 268 personer har 199 hjälpt, eller försökt hjälpa, de allierade, medan 69 är tyska agenter.

Folkviljan fortsätter:

Hela svenska folket vet, att den tyska infiltrationen i landet tidvis varit fruktansvärd. Här behöver bara erinras om de tyska centraler vilka 1940, 1941 och 1942 under skilda namn växte upp som svampar efter ett höstregn. Polisens uppmärksamhet i fråga om Hitlers vänner i Sverige ger intryck av att ha varit något förströdd. Huvuduppmärksamheten var riktad mot de allierades hjälpare – och tydligt intill gränsen för det groteska blev detta med det tyska anfallet mot Sovjetunionen den 22 juni 1941.

Då de nazistiska arméerna kastades mot öster – så kastades uppenbarligen hela den svenska polisstyrkan mot nazismens fiender i Sverige, med synligt resultat. Under 1941 åtalades inte mindre än 56 personer för verksamhet till de allierades förmån – mot endast 8 nazister. Emellertid klargör vi bäst situationen genom att dela upp år 1941 i två halvår. Vi får följande lilla tabell över åtalens fördelning:

	Spioner för Tyskland	Spioner för de allierade
Första halvåret 1942	8	16
Andra halvåret 1941	–	40

Första halvåret 1942 åtalades 2 tyskagenter mot 25 av de allierades hjälpare. För året i sin helhet blev som av diagrammet framgår respektive siffror 7 och 43.

Arbetshypotesen en tysk seger i världen torde ha levat kvar något längre hos polischeferna än i regeringen. År 1943 var siffrorna på åtalade tyskvänner 8 och på spioner med demokratisk inställning 44.

Säkerhetspolisen trodde tydligen länge på tysk seger. Efter det tyska nederlaget vid Stalingrad, som minskade Hitlers möjligheter att angripa Sverige, började säkerhetspolisen äntligen upptäcka att det fanns gott om tyska spioner i landet. När faran för ett tyskt anfall minskat började man anhålla fler av dem, men först år 1944 började det väga jämnt.

Vilken utomordentligt markant förändring detta är framgår ju av att de åtalade nazisterna år 1940 inte utgjorde hälften av motsvarande kategori demokrater, år 1941 sjundedelen, år 1942 sjättedelen, år 1943 femtedelen.

Vi kan inte heller neka oss att notera ett annat faktum, även det utläsbart ur diagrammet. Under år 1944 (noggrant räknat 11 och en halv månad då undersökningen endast är framförd till den 15 december, efter detta datum har ytterligare tyskagenter anhållits) levererade polisen till åtal flera nazistiska spioner än under de sista fyra månaderna av 1939, hela 1940, hela 1941., hela 1942 och hela 1943 tillsammans!

Senare undersökningar visar att siffermaterialet blir ännu mera slående om undersökningen fortsättes fram till krigsslutet.

Undersökningen uppmärksammades av Sandler-kommissionen, som även föranstaltade en undersökning fram till krigsslutet. Denna undersökning redovisas i diagram på sidorna 485 och 487 i kommissionens betänkande. De bekräftar helt Folkviljans uppgifter om tendensen som framträder ännu klarare i kommissionens undersökning.

Säkerhetspolisen slingrar sig och letar förtvivlat efter en bortförklaring. Den säger till exempel att de ledande tyska spionerna under de första krigsåren åtnjöt diplomatiskt skydd och var knutna till legationen. Vidare citeras tyskar som påstått att allt spionage mot Sverige var förbjudet av amiral Canaris, chefen för det tyska spionaget, ”troligen från hösten 1940 till hösten 1944” därför att de tyska befälhavarna i Norge var rädda för ett svenskt anfall. Denna bortförklaring ter sig urbotat löjlig för var och en som minns krigsåren och den svenska undfallenheten mot hitlerregimen och det fräcka tyska spionage som pågick.

I det sammanhanget bör domstolarnas roll uppmärksammas. Folkviljans fortsatta undersökningar visar hur utslagen färgades av de olika domarnas uppfattning och sympatier. En rad exempel anfördes på de hårresande skillnaderna i domstolsutslagen beträffande jämförbara lagöverträdelser. Särskilt uppmärksammas Svea Hovrätt där lindholmsnazisten hovrättsrådet Bjurner var vice ordförande på en av avdelningarna:

Genomsnittlig strafftid för demokrater, dömda jämlikt lagrum i 8 kap. strafflagen:

1940	14 månader
1941 (första halvåret)	9
1941 (andra halvåret)	21

1942	26
1943	23
1944	8

Som synes lönade det sig att dela upp år 1941 i två halvår även denna gång. Den 22 juni 1941 har sannerligen spelat en magisk roll inte minst inom den svenska ämbetsmannavärlden. Och beträffande domstolarna möter vi exakt samma fenomen som inom polisen, nämligen att först året 1944 medför någon märkbar förändring. Polis- och domarkår rör sig uppenbarligen med mycket stor obenägenhet åt vänster. Åt höger går det emellertid kvickt – säger oss erfarenheten från 1941.

Till denna undersökning fogar jag ett par konkreta exempel från dessa år som kan jämföras med domen mot Arthur Karlsson för att Enbom påstod att han skulle varit med och räknat Hitlers trupptåg genom Sverige, mot Martin Enbom för han gett sin bror några kartor som officerarna kastat i en soptunna, mot Fingal Larsson för att han skulle berättat om en befästning vid en tidpunkt då bonden inte ens sålt marken där den skulle byggas och som blev färdig först tre år senare, eller mot Gjersvold för att han i ett samtal med en annan svensk berättat om att vattenledningen varit trasig i ett fort i Boden och att befälet beordrat honom, som annars var avstängd från alla sådana körslor, att köra en ammunitionslast till en plats där han aldrig förut varit.

Jämför detta med hitlerspionen Rudolf Fleck som arbetat i Sverige sedan 1934 och skaffat sig utomordentliga förbindelser därigenom att han skrev på en avhandling om den svenska landsortspressen och reste gratis på Sveriges järnvägar som korrespondent för tyska tidningar. Under den mest kritiska tiden 1940 var han verksam i Norrbotten där han intervjuade general Ivar Holmquist som beredvilligt gav honom upplysningar. Han får särskild hjälp av dåvarande översten, sedermera generalmajoren Rosenblad, som bland annat ordnar att Fleck kan resa omkring i Västerbotten och Norrbotten med en nazistisk advokat, som bilar till olika tingsplatser. Han kan följa Sveriges mobilisering i Norrbotten, vid finska gränsen och utmed den för tyskarna känsliga malmbanan. Överste Rosenblads hjälp väckte stor uppmärksamhet i pressen när denne 1946 fick storkorset av svärdsorden. Presskampanjen blev så skarp att pressens opinionsnämnd ingrep till general Rosenblads försvar.

Fleck kunde utmärkt svenska och hade lätt att få uppgifter av militärer som han träffade på resorna. Han fortsatte sedan att resa i militärt viktiga svenska städer bl.a. Linköping och Örebro. Före den tyska ockupationen av Norge och Danmark gjorde han en mycket närgången undersökning av de svenska försvarsåtgärderna vid den skånska kusten där en hitlerinvasion kunde väntas, med noggranna uppgifter om kustbefästningar, antalet artilleripjäser och deras placering och antalet bunkers. Hans spionage gäller hela kusten från Ystad, Trelleborg till Malmö, Hälsingborg och Göteborg. Anteckningar om detta hade han kvar när han häktades. Skåneresan varade i tio dagar.

Åklagaren påvisade hur skickligt Fleck spionerat på den svenska utrikespolitiken och det svenska försvaret i sin helhet och hittade hans stora arkiv. Det farligaste spionaget utförde han mitt under den största faran för ett tyskt angrepp mot Sverige, under första halvåret 1940. Han anhölls och konfronterades med förkrossande bevismaterial och dömdes av rådhusrätten till 41/2 års straffarbete. Svea Hovrätt sänkte straffet till 31/2 år.

I november 1940 fastställde Högsta Domstolen denna dom. Han satt i fängelse på kronohäktet i Falun i drygt 1 år. Han benådades av samlingsregeringen redan den 20 december 1941 när han inte ens avtjänat en tredjedel av det låga straffet och skickades tillbaka till Hitler-Tyskland.

Vårt nästa exempel gäller en tysk spionchef, Hanswolf Gottfried von Herder, son till ett tyskt regeringsråd, som avlidit tidigt varefter modern gifte om sig med en av de svenska amiralerna. Herder vistades i Sverige som amiralens styvson från 1920 till 1927 då han tog student-

examen vid Beskowska skolan varefter han fortsatte sina studier i England, Frankrike och Tyskland och blev regeringsråd under Hitler-regimen. På grund av en motorcykelolycka ansågs han olämplig till fronttjänst och skickades till Norge där han under de senare krigsåren under täcknamnet doktor Heller uppträdde som spionchef mot Sverige och gjorde täta resor till gränsen för att förhöra sina svenska underagenter, av vilka flera avslöjades och dömdes till flera års straffarbete av svenska domstolar. Efter sammanbrottet 1945 flydde han till Sverige där han internerades som tysk flykting i ett läger.

Här blev han åtalad för spioneri mot Sverige inför Jösse häradsrätt. Han vägrade att godta den advokat som rätten föreslog och valde i stället på egen bekostnad och med amiralens hjälp advokaten Thorsten Grönfors. Herder hade nyss fått ett arv på 60.000 svenska kronor frigivet av de svenska myndigheterna och kunde således betala.

Åklagaren, landsfogde Holmström, gick hårt fram, men advokat Grönfors gick på linjen att Herder inte skulle få fällas eftersom han gett trohetsed till Adolf Hitler och handlat på den tyska krigsmaktens order. ”Förbindelsen med gudsbegreppet gör faneden helig” citerar han ur den Hitler-tyska soldatinstruktionen och fortsatte med själva eden:

– Jag svär vid Gud denna heliga ed att jag skall visa Tredje Riket och dess folks ledare, Adolf Hitler, krigsmaktens överbefälhavare, ovillkorlig lydnad och att jag som tapper soldat är beredd att städse med sitt liv som insats stå för denna min ed.

Vidare citerades att desertering var ”ett särskilt grovt och skändligt brott”.

Den svenska försvarsstaben förklarade att de uppgifter Herder skaffat om det svenska försvaret kring Eda och Charlottenberg var ”av synnerlig betydelse” och tyska, österrikiska och engelska vittnen bestyrkte att Herder haft en ledande ställning i det tyska spionaget från Norge.

Trots detta dömdes häradsrätten bara till 21/2 års straffarbete. Då mobiliserade advokaterna och amiralen tre juristprofessorer, Halvar Sundberg, Ivar Agge och Folke Wetter och docenten Stig Jägerskiöld, vilka polemiserade mot den av åklagaren anförda experten professor Bergendahl och förklarade att det var folkrättsvidrigt att döma Herder. Efter detta utlåtande upphävde Högsta domstolen Hovrättens enhälliga beslut att fastställa Rådhusrättens dom och frikände Herder från allt ansvar. Det var första och troligen enda gång som ett sådant domslut förekommit i Sverige. Sen begärde han hos regeringen ersättning på sammanlagt 21.329 kronor för rättegångskostnader och psykiskt lidande. Hans styvfader amiralen ansåg denna ersättning berättigad då han ”utstått ett svårt och långvarigt psykiskt lidande”. Kungl. M:t avslöjde delvis kravet.

Redan i februari 1946, nio månader efter Hitler-regimens fall, kunde spionchefen Herder resa tillbaka till Tyskland som en fri man.

I hetskampanjen under Enboms-processen förekom ideligen indignerade utfall mot Sovjetunionen, som enligt Enbom skulle ha spionerat på det lilla Sverige, ett land som ”iakttagit föredömlig neutralitet”. Jag har visat hur polisen och domstolarna komprometterat neutralitetsförklaringarna. Det finns också anledning att ställa frågan hur mäktiga krafter i Sverige, framförallt de högre officerarna tolkade neutralitetsbegreppet i händelse av krig mellan Sovjet och de kapitalistiska länderna.

När Hitlertyskland i förbund med Finland angrep Sovjetunionen den 22 juni 1941 ansåg den svenske överbefälhavaren general Thörnell att man måste räkna med att Sverige skulle bli tvunget att gå i krig på Hitlertysklands och Finlands sida. I samlingsregeringen mötte han bara mothugg från Ernst Wigforss.

Vi låter amiral Stig H:son Ericsson berätta i sin memoarbok: ”Knopar i logglinan” sid. 156-157:

Jag vann också ÖB:s intresse för dessa frågor och avlät en sammanfattande PM i ärendet med en rad förslag till förberedelse med ÖB i kanslihuset för föredragning inför regeringen angående det militära läget därest ett tysk-ryskt krig blev en realitet. Jag drog min för ÖB utarbetade VPM med de sjöstrategiska synpunkterna, sittande tillsammans med ÖB vid nocken av det långa statsrådsbordet vis å vis Per Albin. Att man lyssnade var lätt att konstatera. ÖB tog vid efter mig och sysselsatte sig med mera allmänna saker och dessutom med ett ev. nytt finskt-ryskt krig. Han påpekade nödvändigheten av att svenska folket förbereddes på möjligheten att vi tvingas – av omständigheternas makt – att slåss mot Ryssland med Tyskland och Finland. – Det är felaktigt att inbillas folket att vi uteslutande rustar för att motstå ett tyskt anfall. Överhuvudtaget underströk ÖB betydelsen av samarbete med Tyskland i detta läge. – Efter föredragningarna, som tog en timme, riktades en del frågor om detaljer, om minfält och sjövägar, om den tid det tar för oss att ockupera Åland m.m. Wigforss kom med en fråga, som tydde på att han ville veta läget, därest Sverige gick med Ryssland mot Tyskland – och Finland. ÖB svarade förargad att ett sådant läge vore barockt och att den militära ledningen inte gör upp planer för en sådan utveckling. Wigforss blev i sin tur arg och klippte av med att det i så fall inte var värt att diskutera längre. Han återkom dock senare med förfrågan om vi – militärt sett – inte hade möjligheter att hålla oss neutrala i händelse av ett tysk-finskt krig mot Ryssland. Svaret som ÖB gav var kort sagt: det beror på, men andades pessimism – ur Wigforss synpunkt. På återvägen var ÖB ganska upprörd över Wigforss inställning och underströk för mig i bilen nödvändigheten av att inte handla som de jugoslaviska statsmännen. Det vore ansåg han vansinnigt att utsätta sig för ett tyskt anfall.

— — —

Den 22 juni bröt det väntade kriget ut, vi förklarade oss åter neutrala, dock ej mer än att efter en stormig debatt i olika instanser en regeringskommuniké kunde ges ut på midsommardagen: ”Sålunda har såväl från finsk som tysk sida framställning gjorts om tillstånd att på svenska järnvägar från Norge till Finland överföra en till en division begränsad truppstyrka. Regeringen har, efter riksdagens hörande, medgivit att så får ske under för svensk suveränitet betryggande former.” De forskare, som fördjupat sig i frågan ”varför” och ”hur” beslutet kom till, synes inte ha tillräckligt uppmärksammat överbefälhavarens starka ja-attityd, baserad på det svenska försvarets svaghet.

Sveriges näste överbefälhavare, general Helge Jung, höll den 16 mars 1949 ett tal i Kristianstad där han bl.a. krävde en total omprövning av Sveriges ställning och att Sveriges ”alliansfrihet under inga förhållanden får medföra Sveriges isolering från västmakterna”. Han räknade med att Norge och Danmark från början blir indragna i ett kommande storkrig och att Sveriges öden ”är oupplösligt förbundna med Norges och Danmarks”.

I nummer 4/1949 skrev den av bl.a. Helge Jung grundade Ny Militär Tidskrift om Sveriges läge i ett krig mellan västmakterna och Sovjet:

Med hänsyn till allt vårt tal om vår samhörighet med den västra kulturkretsen skulle det dessutom te sig som en abnormitet, om vi skulle pressa neutralitetsbegreppet därhän, att vi skulle skjuta ned engelska vampoireplan med svenska vampoireplan, om vi skulle lokalisera amerikanska flygare med hjälp av amerikantillverkad radarmateriel och sedan öppna eld mot dem. Säkerligen menar man ej heller att det skall gå därhän. Naturligtvis vet man, att västerns blod är tjockare än österns vatten. Men för att värja skenet säger man en sak och menar något annat i hjärtat. Inte lär man lura utomstående med detta, de enda man lurar är sig själv och svenska folket.

Försvarsstaben och statsministern utlämnar militära hemligheter

Under Enbomsprocessen skrev jag den 14 juni i Ny Dag en jämförelse där jag först påvisade att Arthur Karlsson, en veteran inom svensk arbetarrörelse, satt i fängelse under den heta

sommaren och hotades med strängt straff för att det påstods att han 9 år tidigare skulle ha samlat uppgifter om Hitlers trupptåg genom Sverige.

Vi jämförde detta med ett tal som statsminister Erlander höll i stora partilokalen i riksdagen för bägge kamrarnas ledamöter sedan han återkommit från sin stora resa till Förenta Staterna några veckor tidigare. Vi citerar därför vad vi skrev om detta tal:

Jämför detta med följande!

I slutet av maj berättade statsminister Tage Erlander inför 300 svenska riksdagsmän, att han vid amerikaresan till de amerikanska myndigheterna medförde en utförlig rapport om Sveriges militära styrka och stridskrafternas sammansättning. Rapporten hade utarbetats av den svenska försvarsstaben. Han nämnde bl.a., att amerikanerna missuppfattat en av siffrorna i rapporten. Det gällde antalet svenska attackplan i första linjen.

Oss veterligt är det första gången som en svensk regeringschef företar en sådan resa och ger en sådan rapport till främmande makt. Branting, Per Albin Hansson och andra tidigare statsministrar reste aldrig varken till Amerika eller någon annanstans i sådana ärenden. De ansåg aldrig, att det neutrala Sverige var rapportskyldigt till främmande makt om sin militära styrka.

Erlander rapporterade samtidigt till amerikanerna om den pågående kampanjen mot kommunisterna. Han berättade hur de fackliga valen avlöp och förklarade på en förfrågan om den nu aktuella Enbomsaffären att den ”skadat kommunisterna mer än det svenska försvaret”.

Arthur Karlsson sitter i fängelse denna varma sommar dag. Tage Erlander far landet runt och berättar om de grova brott som skulle ha ägt rum om någon enligt Enboms obevisade påståenden skulle ha räknat Hitlers trupptåg, när de för 10 år sedan gick på nätterna i reguljär trafik genom Sveriges bygder.

Varför ska Arthur Karlsson sitta i fängelse? Varför åtalas inte de personer, som lämnar utförliga uppgifter om Sveriges militära styrka till främmande makt?

Säkerhetspolisen tycks dock inte ha utrett vilka viktiga fakta om Sveriges försvar, tydligen ”av synnerlig vikt” som försvarsstaben och statsminister Erlander den gången utlämnade till en främmande makt.

Säpo likadant idag

Säpo har på intet sätt förändrats. PR-avdelningen måste alltid komma med något nytt för att svenska folket skall tro att Säpo är nödvändigt och måste bibehållas. Därför arbetar man efter Fouche-principen att en polischef alltid bör ha sammansvärjningar på lager. Nyss körde pressen, TV och radio för fullt i flera dagar med en stor dansk-svensk-norsk spionaffär. Det påstods att östtyskarna spanat ut våra militära hemligheter och arbetat med Säpos gamla, lite slitna attiralj – radiosändarna. Man hade t.o.m. skaffat nya terrängbrevlådor i stengårdsgårdarna.

Efter några dagar blev det platt fall och den planerade pressreklamen slog om till en Säposkandal.

Aftonbladet berättar den 6 april 1968 hur den 23 man starka Säpostyrkan i Malmö slog ned på en familj som kommit hit från Öst- och Västtyskland. Säpo hade haft dem under observation i flera år, läst deras brev och fotograferat deras vänner. Nu häktades mannen i fyrabarnsfamiljen. Förhørsledarna tjatade som vanligt och ville veta vad de gjort på en resa till Östtyskland. Det är lika bra att ni säger allt sa polisen. Vi låter Aftonbladet berätta. Det blir ett högaktuellt tillägg till våra fyra Säpoaffärer.

Tisdagen den 19 mars kl 8.30 på morgonen drabbade mardrömmen en fyrabarnsfamilj i Malmö.

Då anhölls mamma och pappa av säkerhetspolisen misstänkta för olovlig underrättelseverksamhet. Efter 10 dagar i pressande förhör släpptes de – oskyldiga.

- Det var fruktansvärt. Så fruktansvärt att det var överkligt...
- Vi har följt er flera år, observerat varje steg ni har tagit. Det är lika bra att ni säger allt.
- Men vi har ju inget att säga ...

Mystisk skjorta

Så malde säkerhetspolisen i 10 dagar. Utan några bevis – det enda man hade mot makarna var att de vid ett tillfälle fått en skjorta från mannens mor i Östtyskland (enligt Säpo: – Ni har ju fått gåvor från Östtyskland), tagit med ett par brev från Östtyskland och skickat ett paket med kläder med en kock på den östtyska färjan i Trelleborg.

Under tiden som förhören pågick på femte våningen i polishuset i Malmö sökte polisen igenom makarnas bostad. Lägenheten ”dammsögs” praktiskt taget:

Telefonkatalogen gick igenom sida för sida.

Familjens hela sparade korrespondens lusläster.

Familjens relativt nyinköpta stereoanläggning av märket Bang & Olufsen plockades itu del för del. Polisen trodde att stereoanläggningen var en kamouflerad sändare och dessutom en gåva från östtyskarna.

Magrade sju kilo

– Men här är kvitto på anläggningen, svarade maken. Jag köpte den i den affären i Malmö.

Allt detta berättar de två makarna i tysk TV efter påsk. Tittarna kommer att möta en kvinna, som under de 10 dagarna i malmöpolisens häkte gick ner sju (7) kilo i vikt och som nu är ett fullständigt nervvrak. Samtidigt blir programmet en svidande vidräkning för den svenska spionpolisen. Inte så att Säpo kritiseras för sina åtgärder i det här fallet – men att den svenska säkerhetspolisen uppfört sig så amatörmässigt och löjligt, att hela saken nästan snuddar vid parodin.

Producenten, som gjort åtskilliga program om uppmärksammade spionfall över hela världen, säger:

– Det är tragiskt att människor i ett land som Sverige kan anhållas och därmed utpekas som spioner utan att de sedan är skyldiga.

Det tyska TV-programmet den 21 april blir laddat med sensationer om den aktuella dansk-svenska spionaffären.

När makarna den 29 mars på middagen släpptes från häktet i Malmö uppmanades de av säkerhetspolisen att ”undvika pressen”. Efter den meningen måste man sätta ett stort frågetecken.

Säkerhetspolisen i Malmö (23 anställda, en nyanställd i höstas) har foto tagna på mängder av kommuniststatsmedborgare på besök i södra Sverige. Många av dessa är tagna med kameror med teleobjektiv.

Bilder av mängder av östtyskar visades för det anhållna malmöparet, som de skulle försöka känna igen.

Man bad dem att undvika tidningarna. Säpo ville inte skylta i ny polisskandal. De räknade fel. Det klumpiga och obefogade ingripandet mot Malmöfamiljen har blivit radioprogram i både Västtyskland och DDR. Det blev ingen PR för Säpo och ännu mindre för Sverige.

Så användes en stor del av den svenska poliskåren. Sen klagas det över polisbrist!

Ungdomen har ordet

Därmed sätter jag punkt. Vad ska nu göras? Det kommer den unga generationen att bestämma. Jag har redovisat några minnesbilder och fakta som jag råkar känna bättre än de flesta. Jag vet att flera dömda länge funderat söka resning i Enbomsmålet. Det kostar mycket pengar, men det skulle väl kunna gå att skafra för ett så gott ändamål. Många frågar sig om det tjänar något till. Domarkåren värnar sin ofelbarhetsdogm och medger inte gärna att den gjort stora fel. Rådman Folke Lundqvist kunde fortsätta i tjugo år med grova bedrägerier som inbringade ett tjugotal miljoner och flera stenhus. Efter de tjugo åren hade skandalen tagit sådana proportioner att åtal och dom inte kunde undvikas. Men bytet var skrivet på frun. Inte

ens Torsten Kreuger med alla sina miljoner och med två stora egna Stockholmstidningar till hjälp lyckades få resning i Högbroforsmålet.

För ögonblicket minns jag bara en som fått resning. Det var mjölnaren Nils Andersson, Esarp, som 1932 dömdes mot sitt nekande för att ha mördat sin hustru genom att knuffa henne i kvarndammen. 1948 förklarades han oskyldig och frikändes i alla instanser. Han fick 148.000 kronor i skadestånd, men skatten tog 29.000. Det blev bara lite över 7.000 för varje år i hårt straffarbete, 16 år sammanlagt och han hade bara 9 år kvar att leva.

Min uppgift har varit att återge ett material, som det unga släktet inte känner till. Det finns redan en opinionsstorm mot Säpo och mot polisövergreppen mot demonstranter. Jag är övertygad om att ungdomen kommer att se till, att den s.k. säker hetspolisen får sluta upp med att registrera och förfölja människor med radikala åsikter för att istället ägna sig åt den ökade brottsligheten.

För min del har jag i denna bok ställt ett enda krav: att regeringen avlägsnar hemligstämpeln från Enbomrättegången liksom den tidigare avlägsnat stämplarna från pansarspionmålet.

Papperen på bordet! Vederlägg mina uppgifter om ni kan!

Någon invänder: det finns väl fler spionaffärer. Javisst, och fler Säposkandaler, fler avsteg från neutraliteten. Många saker som vi gamla minns och de unga aldrig fått veta. När jag var färdig med detta arbete upptäckte jag att jag nästan fått en hel bok över. Får jag behålla orken, minnet och hälsan tänker jag snart komma igen.